


1171

Vojvodstvo Kranjsko


v

zemljepisnem, statističnem in zgodovinskem
spregledu.



Izdala in založila

Matica slovenska v Ljubljani.



V LJUBLJANI.

Natisnil Jožef Blaznik.

1866.

1171

25-

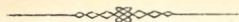
Li

Vojvodstvo Kranjsko
v
**zemljepisnem, statističnem in zgodovinskem
spregledu.**



Po spisu
Jožefa Erben-a.

Izdala in založila
Matica slovenska v Ljubljani.



V Ljubljani.
Natisnil **Jožef Blaznik.**
1866.

2045



PREDGOVOR.

Dragi narod slovenski!



vojega národa zgodovino vedeti in domovino poznati je vsacemu rodoljubu sveta dolžnost.

O kresu tekočega leta podala Ti je Matica slovenska „zgodovino“ preslavnih Tvojih dedov in prededov, od davno stanujočih na bregu sinjega morja jadranskega, na obalih Soče, Save in Drave. Evo! danes Ti izročá kratek pregled dveh Tvojih dežel, Kranjske in Koroške, v zemljepisno-statističnem in zgodovinskem obziru ter Ti v kratkem hoče enak pregled podati o Štajerski, Goriški in Primorski, Isterski, Furlanski in Slovensko-ogerski. —

Ta pregled Tvojih dežel Ti spisuje vrli brat Jožef Erben, sin slavnega národa českega in profesor na viši realki in politehniku v zlati Pragi.

Bilo je pri prvem občnem zboru Matice slovenske (11. maja 1865. l.), pri katerem je bilo zbranih do 130 Tvojih rodoljubov, ko je dr. Janez Bleiweis v imenu opravnega oddelka nasvetovaje knjige, ktere naj bi Matica najprej izdala, blizo tako-le govoril:

„Ker je Peter Kozler Matici velikodušno podaril zemljevid slovenskih dežel, zato je sedaj treba tudi take knjige, ki bi razlagala obraz slovenskega svetā; prav to bi bil zemljepis slovenskih dežel, osnovan po g. Erben-ovi knjižici: „Vévodství Korutany a Krajina v geograficko-statistickem i historickem přehledu — v Praze 1865.“ Da se ta knjižica smě posloveniti, temu je priča naslednje meni došlo lastnoročno Erbenovo pismo:

Blagorodni, mnogospoštovani gospod!

„Vaš častni dopis od 8. t. m. me je napolnil z nepričakovano radostjo. Zahvaljujem se Vam ne le za ugodno razsodbo mojega pičlega dela, nego tudi najprej za vse, kar ste storili za njegovo razširjenje. Ni mi treba napomniti, da si bodem štel na veliko čast, ako slavna „Matica slovenska“ poskrbi njegovo poslovenjenje ter davam k temu z radostjo svoje privoljenje. — O Primorji in Gorici izišel je vže v 3. delu „Naučnega slovnika“ (str. 447 do 450) sestavek moj, kateri bi pa zato, ker mi ni šel takó izpod rok, moral predelati, da bi se mogel spodobno vvrstiti delu „Korutany a Krajina,“ kterima sem res posvetil mnogo marljivosti. — V „Štajerskem“ imam sicer nabrano mnogo (posebno statistične) tvarine, katero pripravljam za „Naučni slovník,“ al nimam je še združene v jedno celoto zato, ker se priobčenje Štajerskega v naučnem slovníku do sedaj še ne mudí. Toda pripravljen sem, ako bi se „Matica slovenska“ hotela ozirati na to delo, spustiti se do njegovega izdelovanja ter je z „Goriškim in Primorjem“ vred kmalu izgotoviti. Hotel bi tudi „Istrijo“ in „slovenske stolice Ogerske“ geograficko-statističko popisati in rokopis slavnej Matici prepustiti. „Furlansko“ imam v rokopisu gotovo in v naučnem slovníku je iz tega podam le majhen izvod. Moralo bi se pa Štajersko, Goriško, Primorje in Istrija tako izdelati, kakor ste izdelani Koroško in Kranjsko, stolice slovenske na Ogerskem in Furlansko pa samo kakor dodatek v kratkem načrtu.“

V Praze dné 25. januarja 1865.

Jožef Erben m. p.

Po mnogem pretresovanji je občni zbor pritrdil dr. Bleiweisovemu predlogu.

V prvi seji Matičinega odbora (22. jun. 1865) dr. Bleiweis izroči že dovršeno prestavo Erbenovega spisa o Kranjski in Koroški; izdelal jo je France Rebec, modroslovec na Dunaji. V odsek pregledovalcev za to delo so bili izvoljeni odborniki Mat. Cigale, Pet. Kozler in Luk. Svetec; ko so je bili ti trije pregledali, poslalo se je še Dav. Trstenjaku.

Ker je to delo, da-si nedovršeno v prestavi, vendar velike znanstvene vrednosti in posebno pripravno, da se vstanovi statistično imenoslovje (terminologija), zato je L. Svetec v drugi (11. jan. 1866. l.) nasvetoval, da je Matica dá na svetlo, a da se pred natiskovanjem še izroči v pregled kakovemu jezikoslovcu. Ta predlog je odobril odbor in za ta posel izvolil Mat. Cigaleta, kateri ga je tudi prevzel in popravo odboru poslal 5. junija t. l. Nekatere oddelke Kranjske dežele so po tem še pregledali dr. Bleiweis, Pet. Hicinger in A. Lézar, zlasti iz tega obzira, da so jim, kar se je dalo, vstavili najnovejše stvari in številke, ki so se spremenile od tistega časa, ko je bil pisan Erbenov spis o Kranjski in Koroški.

Statistične številke in stvari se spreminjajo od leta do leta, in skoro od dne do dne, zato naj častiti bralci blagovolijo sami popraviti one, ki se ne vjemajo z najnovejšimi podatki.

To je zgodovina knjižic „Vojvodstvo Kranjsko in Koroško,“ kateri Vam, dragi Slovenci, izročuje Matica slovenska, nadjajoča se, da Vam v malo času podá enake knjižice o ostalih slovenskih deželah: Štajerske, Goriške, Primorja, Istrije, slovenske Furlanije in slovenskih Ogerskih stolic, za ktere hoče naprositi slavnega profesorja Erbena, da jej je vsled svoje velikodušne ponudbe izdelal po izgledu Kranjske in Koroške.

Predno dovršimo predgovor, naj še g. Jož. Erbenu presrčno zahvalo izrečemo za prevažno, a sila trudopolno delo njegovo; Vam pa, dragi Slovenci, priporočamo, da če dalje bolj poznavajte lepo svojo domovino, očetnjavo svojo in slavnih svojih prededov.

V Ljubljani na dan sv. Lavrenca 1866.

V imenu odbora Matice slovenske:

Dr. Lovro Toman,

predsednik.

Anton Lésar,

odbornik in tajnik.

Kranjsko.

Kranjsko, vojvodstvo, kronovina avstrijskega cesarstva, leži med $31^{\circ}27'$ — $33^{\circ}10'$ vzh. dolgosti pa med $45^{\circ}38'$ — $46^{\circ}39'$ severne širokosti. Iznaša mu toraj zemljepisna dolgost $1^{\circ}43'$ ali 23 zemljep. milj, zemljepisna širokost $1^{\circ}1'$ ali $15\cdot3$ zemljep. milj. Najsevernejši konec dežele je Švabska planina na koroških mejah (nad Raščami, kjer ima Podkorenska Sava svoje virje), najjužnije je pa lice reke Kolpe na hrvaški meji pod Vrhom nad samim Severinom (hrvaškim). Najvzhodniši konec je tudi na hrvaški meji v Savskem površji pod vasjo Jesenicami, najzahodniši za Belo Pečjo pri potoku, ki teče v koroško Zilico. Največa naraznost od jugo-vzhoda proti severo-zahodu med najvzhodnišo in najzahodnišo končino, to je, širokost dežele, iznaša 23, največa naraznost med južnimi in severnimi mejami, njena dolgost, samo 18.7 milj avstr. (med vrhom Košuto na koroških in planoto za Zatrepijem na hrvaških mejah). Meje obsegujejo 83 avstr. milj, od katerih prihaja 27 avstr. milj na Primorje, $20\cdot3$ na hrvaško, $16\cdot2$ na štajersko, 13 na koroško mejo, $6\cdot5$ na Krajino vojaško ali Granico (v njenih dveh osredkih). Površina cele dežele iznaša po dokončanem katastralnem premeru in po zapisih vojaškega zemljepisnega zavoda $173\cdot5694$ □ milj avstr. ali $181\cdot42$ □ milj zemljepis. Kranjsko je toraj samo $6\cdot69$ □ milj avstr. manje od Koroškega.

I. Svet ali tla.

Tla dežele kranjske so sploh visoka; razloček med najvišim krajem (vrhom Triglava) $9037'$ in najnižim (površjem reke Kolpe pod Metliko $336'$) iznaša $8700'$; $53\cdot8\%$

vsega površja zalega gorati svet (po večem višavje); 25·5% vseh tal zagrinja pogričje, ravnine se razprostirajo samo čez 20·7% vsega površja. Gledé geološke sestave spada čez 56% dežele k svetu južnih apnenih Alp ali Planin, čez 38% k kraški tvorbi (Karstformation) in samo 5% k diluvialnim in alluvialnim naplavam. Posebne lastnosti teh tvorb, ki se nahajajo druga poleg druge ali sredi druge ali celó druga vrh druge, in raznotera višina njih tal napravile so tako očitne razlike v deželi, da deli že davno sam narod Kranjsko na tri posebne predele: na Gorensko, Dolensko pa Notranjsko; a ta razdelitev sme veljati tudi z malimi izjemki z geološkega stališča.

G o r e n s k o je višavje, kaže celó planinsko lastnijo; tu sestavljajo apnenci in dolomiti spodnje jurske tvorbe (tako imenovani Dachsteinski) in apnenci pa škrilniki, nekaj tudi peščenci premogove tvorbe (tako imenovanih Ziljskih skladov) najviše vrhunce, planje in slemena gor, — pisani apnenci in laporji pa pisani peščenci niže planinske planje (ali tudi niža pogorja in brda), ktere obdaja in v ktere sega tretjegorno pogričje (po nekem delu tudi iz krednega apnenca). Pod tem pogričjem razprostira se proti vzhodu velika (tu pa tam alluvialna) ravnina Ljubljanska, v tem ko se nahajajo med njim in na njem lepe, dolge, koritne doline (na eoceni tvorbi ali na naplavinah). Vzhodno za Ljubljansko ravnino kažejo se na Dolenskem iste tvorbe sestavljaje razna do 3000' visoka pogričja, v katerih se nahajajo osredki krednega, povsod s tretjegorno tvorbo (z numulitnimi in litavskimi apnenci, z laporjem, opokami itd.) ozko spojenega apnenca, tako da nareja ondi planje in vrhe posebne oblike, ta lepe, široke doline z alluvialnim svetom, pa tudi kotline in rupe s ponikvami, ktere spominjajo na pravi kraški svet. Ta se pa razgrinja v vseh svojih lastnostih, da mu ni na svetu para, še-le po Notranjskem, ktero je ali koritasta, suha in kamenita planota, ali pa z gozdi obraščeno gorovje s kepastimi in ostrimi vrhi in strmimi rebri, — skrivaje v svojem krilu poleg nešteti jam ali špilj, lukenj in breznov, livku podobnih, tudi dokaj globokih dolin ali rup s ponikvami, po čemur sloví tisti predel dežele kakor pravo

čudo po svetu. Kraški svet je sploh sestavljen iz tretjogorne in pa kredne tvorbe, kateri ste tu prerazlično razsnovani in druga z drugo prepleteni.

I. Višavje gorensko se začenja na severo-vzhod:

1) z grebenom ali hrptom Mangarta ali Babjega Zoba $2\frac{1}{2}$ milje dolgim, 5000'—7600' poprek visokim pa ozkim, nad čegar gola temena se kljukasti vrhi še 600—700' visoko vzdigujejo, in s kterega se na jug in na sever mnogi, 3000—8000' visoki razratki spuščajo, ter med njimi se razgrinjajo visoke poprečne doline s hudourniki, tekočimi v Savo in Sočo, ki imate v zgornjih svojih koritih celó jezera. Po dolinah se nahajajo apnenec, peščenec in premogovni škrliniki, na strmih rebrih pisani lapor in dolomiti triasni (Hallštatskih in Rabeljskih skladov); slemena in vrhi so pa sestavljeni vsi vprek iz liasnih apnencev (Dachsteinskih). Znamenitejši vrhi so: Mangart (ali Babji Zob) 8462', Mojstroka 7466', krasna piramida Prisinek 8100', Rasur 8244'; pa v panogah Rogica 8135' in Črni Vrh 4806'. V dolinah stoji večje Lansko jezero (nad Radečami) 3023' visoko, jezerni izvor Podkorenske Save 3960', drugi nje izvor 2544' visoko; prehodi (sedla) so 5000—6100' visoki: Vrški ima 5066', Lukenjski 5970'.

2) Ogromni, poloeliptični (16 milj obsegajoči in kakih 13 □ milj pokrivajoči) Triglavski skupek obstaja iz koritnih in dolinatih planot, širokih (do $\frac{1}{4}$ milje) in golih hrbov pa ozkih kljukastih slemen z mnogimi rogi in deskastimi vrhi (tu pa tam, zlasti na južni goriški strani tudi z razrastki, ki se spuščajo s strmimi in iglovitimi rebri navznoter, kakor tudi k široki Savski dolini. V njih krilu leži $4\frac{1}{2}$ milje dolga in $\frac{1}{4}$ milje široka, rodovitna in od nekdanje naseljene obrtna Bohinjska dolina, katero pretoka dolnja (bohinjska) Sava, narejaje sprelepo jezero, ter odhaja po nekoliko soteskah proti jugu iz doline. Paralelna Bohinjski je severno od te dolina reke Radovne in postranskega pritoka Krme, ktera v svojem višem predelu široka in ljudnata, odpira se v nižem tudi po ozkem žlebu k Veliki Savi (proti Žerovnici), v tem ko je na sever zopet v zvezi z dolino Savsko in to po dveh

viših poprečnih dolinah (držečih k Mojstrani in Javorniku). Druzih poprečnih dolin ni v celem tem gorovju na kranjski strani, zato je pa več planot (šteje se jih 6), ktere razoravajo mnoga tratna korita, gruščati doli, jame in razpokline z izvrstno bobovčno rudo v svojem prodnem nanosu, in vsaj nekoliko polajšujejo izhod iz sredine tega gorovja, ki mu manjka pripravnih sedel ali prehodov. Po travnatih planjah in po koritih stoji dokaj staj, druge se ponašajo s prostranimi gozdi; — Bleška planota (na severovzhodu) pa hrani v svojem krilu glasovito izvorno (iztočno) Bleško jezero (Veldes) najkrasnejše na Kranjskem in eno izmed najkrasniših v Evropi. Hrbti Triglavskega gorovja so (na jugu) 4—6000' visoki, slemenena (na severo-zahodu) 6—8000', planote (zlasti na vzhodu) 2—5000'. Najvišji vrhi so: Mogočni in čarovni velikán Triglav (najvišje mesto na Kranjskem, na severo-zahodu), ki se spenja iz kamenitega morja slemen, prepadov, dolov in planin s tremi vršaci (najnižji 8505') nad malim lednikom do 9037' visoko v nebo, viden iz vse dežele, ter odpiraje velikolepen razgled tje k jadranskemu morju in na Benetke, kakor tudi k samemu Ortelesu in Turam; jugo-zahodno od njega vzdigujejo se vrhi Kanjava 8112', Lipač, Kol (oba skoro 8000' visoka), in Vagatin 6305, kakor Triglav k višku iz grobljatih dolov in slemen. Iz južnih širokih hrbtov kipé: Vogel 6072', Črna Prst 5826', Rati-tovec 5263'. Na zahodni koritni planji Ogradniški ima vrh Pršivec 5560', na notranji največi in gozdnati Pokluški planoti, ktero stika sedlo Belopoljske planine s Triglavom in ki je primeroma 4600' visoka, ima rudnik Koprivnik 3271', vrh Ribiška gora 4205', vrh Javor 4870', Kleč 5967'; na Radovniški planoti vrh Jerebikovec 4986', Možaklja 4095'; na Bleški planoti (ki je najnižja in naseljena) ima Bled (Grad) 1839', jezero 1503'; planota Jelovica (najbolj na jug), polna gozdov in planinskih pašnikov, ima skupaj 4404', na Rihu pa 4041' visokosti. V Bohinji stoji površje ali lice jezera 1640' visoko, naplavina v kotlini 1636', prestaro Bitno (Bittach) 1640', Bistrica 1678', Jerčka 2003' nad morjem. Na jugo-vzhodnih ploščatih dolih imajo Kam-

nagorica 1470', Kropa 1514', Črešnica 1524', na južnem boku ali podolju Sorica 2614', in v krasni dolini reke Sore Železniki 1900' vis.; na najvzhodnejši gorski rozgi (tretjegorne tvorbe) ima Strmica 2985', cerkvice Št. Jošta nad Kranjem 2660' visokosti. Izmed redkih sedel ima Podbrdsko (ki pelje na Goriško proti jugu) 4086' vis. V dolini Podkorenske Save, razprostirajoči se 3 $\frac{1}{2}$ milje na dolgo in primeroma $\frac{1}{2}$ ure na široko, na premogovih apnencih med skupino Mangarta in Triglava pa med Karavankami na sever stojé: Rateče še 2485', Rute 2610, Dolge Poljane 2126', Jesenice 1728', cesta pod Javornikom 1837', lice Save reke tukaj 1721' visoko. Podolžna Savska dolina ali Posavje ima toraj med Ratečami in Žerovnico primeroma 2100'; Radoliška kotlina pa samo prim. 1600' visokosti (Lesce, 1609').

V geologiškem oziru je Triglav enake sestave s Mangartom in z ostalim kranjskim višavjem. Najspodnjeje ležé premogovni Ziljski skladi, ki stopajo pa skoro samo pri dolini Velike Save na dan. Vse planote in vsi hrbti ali grebeni izpod 6000' višine zloženi so iz vseh skladov domače triasne tvorbe, ki so pa premenjeni večidel v bele dolomite in pogostoma tako pomešani, da jih ni moč razpoznati. Vsi hrbti in vrhi, čez 6000' visoki, so sestavljeni iz zgolj liasnega apnenca (Dachsteinskega), ki kaže tu pa tam tudi manj določno dolomitno skladbo ali strukturo (zlasti na svoji dolnji meji), odcepljaje se od drugega apnenca v deskastih skladih. Skladi bodi te bodi one tvorbe držé vsi od severo-zahoda na jugo-vzhod, nagnjeni so pa od severja proti jugu, tako da kaže zlasti severni naklon navznoter v Bohinj in k vzhodni Savi strme dolomitne stene ali pa iglate rebri, v tem, ko je južna stran bodisi polna kamenitih korit, ali se pa odlikuje z grobljami in razdrtimi brežinami. Prebijanje vrhnih vod skozi vse sklade do najdolnjejših peščencev in premogovnih škrlinikov ni samo vzrok brezvodnosti planot in hrbtov, marveč podira tudi notranje sklade in lege ter napravlja, da se vsedajo korita in doline, udirajo tla ter narejajo jame in brezna, kar vse daje tej visočini lice nekakega višega Krasa. Tudi zvišuje divji obraz slemenom

in rebrim porazmerna mehkost kamenin (zlasti laporja in školjčnega apnenca), potem znamenita visokost, v kateri se nahajajo, in pa suhota tal. Jurski (rusi) apnenec nahaja se v celem ozemlju po malem in samo na največi višini; zato pa prihajajo na južni strani že apnenci in opoke kredne tvorbe na dan, ter obrobujajo, združeni s peščenci in eocenimi laporji, Sorško dolino z lepimi vrhi in stranmi, kakor tudi sestavljajo hrbet Št. Joštski (1 miljo dolgi) in so zlasti v Bohinji pa na Bleškem skupaj s diluvialnimi nanosi jako razširjeni.

3) Nad njimi se dvigujejo na jug zopet do znamenite visokosti triasni in premogovni skladi (tistih vrst kakor Triglavski), sestavlja je tako imenovano goratino Loško (9 □ m. obsegajočo). Le to višavje ima na zahodu en sam širok gozdnat hrbet, čegar ploščadi in rebri se polagoma nagibljejo na sever v Sorško dolino, a na jug v dolino Poljanščice, na vzhod pa se razpleta v 3 □ milje široko goratino Polhovgraško, koja se oblokoma po nekoliko dolinah odpira v Ljubljansko ravnino. Zadnji hrbet ($2\frac{1}{4}$ milje dolg na kranjskih tleh) je sestavljen iz samih liasnih apnencev Rabeljskih pa Verfenskih skladov (iz laporja in pisanega peščenca), Polhovgraška gorata stran sama pa je sestavljena proti jugu iz ravno teh skladov, proti severju iz premogovnih apnencev in škrlinikov. Eoceni in kredni apnenci nahajajo se tudi tod še zelo po malem. Na glavnem ali zadnjem hrbtu ima Blegaš 4927', Porezen 5150', Mladi Vrh 4331', Ljubnik 3236', Križna gora (nad Loko 2191', Škofja Loka sama (grajski turen) nad ustjem Sore in Poljanščice 1261'; staja Osojnica na severni strani Blegaša 4200', planota Oselška (ki sega južno iz Goriškega v deželo) v Bevkovem vrhu 3312', v vrhu Ermanovcu 3237'. V sprelepah Polhovgraških gorah stoji na severji Št. Ožbolt 2701', nad Polhovim Gradcem Št. Lorenec 2560', na jugo-zahodu Pasjarovan 3241', Vinharje 2208', Žerovsko 2839' visoko; najvzhodniši razrastki (nad Ljubljano) so samo nekoliko čez 1000' visoki; (Ilovšek 1552'), Sinja Gorica nad Vrhniko 1032'. Te gore so od juga in vzhoda

po dolinah rek Poljanščice, Gradašice in Šujce pristopne in prehodne. Ž njimi v ozkem stiku je na jugu

4) mala goratina Idrijska, zagrinjajoča kakih 6.5 □ m., v kateri je že povsod liasna in triasna tvorba (gori omenjenih skladov, pa tudi pisanih peščencev) s tretjegornimi laporji, krednimi opokami in apnenci ter narejajo bodi planote, bodi razna pogričja in širje toda nizke hrbte. Vsa ta gorata stran je ali obdelana, ali z gozdi pokrita. Žleb potoka Bele (teče v Idrico), nad katerim stoji tudi največje planje te višave, in ki je poln zlepljencev in laporja, deli jo prirodno od Hrušiške planote, koja spada že h Kraševini. V oni visočini ima vrh Goljaka nad Vojskim (na jug) 4719', Idrija na Idrici (ob kateri stopajo najspodnjeje tudi skladi silurskih škrlinikov na dan) 1488', vrh Kratiški (na jug) 4002', (gora sv. Magdalene vzhodno od Idrije) 2626'.

5) Nad dolino zgornje Save (Podkorenske) strmí v nebo z golimi ostrimi hrbti in stolpastimi vrhi siva kita gor Karavanek, koja ozidju enaka delaje prirodno mejo proti Koroškemu, prostira se 9 milj daleč tje do Jezerske doline in do reke Kokre, kjer se že vzdigujejo po tvorbi podobne Kamniške Planine ali Alpe. Karavanke, ki se imenujejo na kranjski strani zbog grobljastega lica sploh Grintovci, sestavljeni so tudi tukaj iz istih gornin ali kamenin, iz kakoršnih na Koroškem. Tudi tu so podlaga vesoljnemu pogorju premogovni apnenci in Ziljski skladi, na katerih so obležale obilne gromade ali mase gornin iz dobe triasne, večidel spremenjene v dolomite in ki so privzele med-se tudi prostrane pole liasnega apnenca. Zlasti pa kažejo Karavanke na zahodnem, najnižem krilu, da so sestavljene celó iz Ziljskih premogovih skladov (kakor nasprotne Karnske planine). Okoli Korena nahajajo se že tudi premogovni apnenci, ki segajo že na Vožci čez grebene; na Ostri (pri Dolanjih Poljanah) so že spodnji in kmalu potem tudi zvrhnji skladi triasni in sicer večidel dolomitski. Ž njimi povzdigne se visokost hrbtov ali grebenov (Kammhöhe) na 5000', visokost vrhov pa na 5700'. Za Goljico (nad Jesenicami) nastopajo na najviših hrbtih in vršacih (5800'

in 6400' vis.) celega pogorja liasni dolomiti in apnenci (Dachsteinski), kateri se s triasnimi dolomiti vred za dolino Tržiške Bistrice zopet naglo izgubé, tako da kaže glavno telo gorstva na vzhodnem svojem koncu (nad Kokro in nad Jezersko dolino) zopet tiste razmere in tisto sestavo, kakor na zahodnjem koncu (z grebeni do 4800' in vršaci do 5000' visokimi). Tudi Karavanke so, kakor Triglavsko gorovje, in sicer zbog enakih vzrokov brezvodne, in kažejo ravno tako grobljate in razprezane brežine na jugu in pa enake prisekljine na severji. Zarad preozkih grebenov manjka jim skoro do dobrega rup in dolinic. Toliko več pa je klancev, in ker isti segajo do škrlinikov in do premogovnih apnencev, zato so sploh nizki. Hrbtov ali grebenov je obilo, ki se radi razkrajajo, pa so v primeri z vrhi nenavadno nizki; doline so koritaste, široke, [pa sila nagnjene in kratke (v večini poprečne). Na mejah strmé kvišku (od zahoda proti vzhodu): Peč 4517', Švabska 4710', Kamen 5223', Vožca 5478', Kepa 6759, Važa 5770', Veliki Stol 7068' s piramido Vrtačo 6950', Ročica 8153', Goljica 5781', Zelenič 6876', panoga Begunščica 6506', dolgi hrbet Košuta 6441' z glasovito Babo 6050' na zahodu, Grintovec manjši 5358' in panogati Storžič 6735'. Veče doline so, na zahodu: Belopeška (Bela Peč), podolžna, spadajoča po svojem potoku h koroški Ziljici, primerama 2600' visoka in ločena od Savske po nizkem predelu, čez kateri pelje najlože cestni prehod na Koroško; na vzhodu dolina Lipnega potoka (ki teče k Javorniku) in dolina Brezniška (ki se začinja pod Ljubelj vrhom, podolžna), katero na križ seka Ljubeljska cesta (pri tej cesti Sv. Ana 2928'); dolina Tržiške Bistrice (Tržič 1728') s postransko dolino potoka Mošenika, po kateri se polagoma vzdiguje Ljubeljska cesta od Tržiča do Sv. Ane; na samem vzhodu slednjič dolina reke Kokre, ki se začinja že na Koroškem (pod sedlom Jezerske gore 3878' visoko); po njej drži cesta na vzhodnje Koroško (Suhodolnik 2942', reka 1800'). Najvažniša sedla (prehodi) cele te kite so od zahoda proti izhodu: glasoviti Koren na temenu ali predelu 3372' visok, s četrto strmo cesto na Koroško (v Belak)

in Tiroljsko; sedlo nad Dolgo Poljano (1129') čez 3000' in sedlo Jeseniško (1728') pod Goljico čez 3800' visoko; sedlo Javorniško ali Kočna 4731'; sedlo Ljubeljsko, h kateremu pelje v strmih ključih cesta; ima na samem temenu 3900' visokosti. Podolžna široka dolina Podkorenske Save, nad katero molé Karavanke primeroma 2000' kvišku, in ki loči te gore od Mangarta in Triglava, ima primeroma 2050' visokosti, znižuje se pa naglo.

6. Za dolino reke Kokre vzdigujejo se (strinjane po rebro Jezerskega vrha s Karavankami) Kamniške Planine ali Alpe, ki spadajo po eliptični podobi, po množini planj in hrbtov, kakor tudi po vrsti svojih kamenin k sestavi Triglavski, katero tudi verno ponavljajo ali posnemajo s podolžnimi dolinami Savine (San), Trnavke (Drieth), in nekoliko tudi Pake, s podobo poprečnih dolin, sedel itd. Razvoj te sestave leži res da bolj zunaj dežele (na Štajerskem); na Kranjskem so samo južni pomejni hrbti in koritaste (in jezerne) planote, ki niso sicer tako prostrane in visoke kakor Triglavske, v ostalem pa njim čisto podobne, samo da se nahaja v teh (na štajarski strani) bolj obilo eocenega peščenca nego v onih, pa da so po vesoljnem dolomitskem pretvoru starše premogove tvorbe zlite tako rekoč v eno samo celoto s triasnimi tvorbami, da se ne dadó razznati. Hrbti, slemena in vrhi nahajajo se tudi tu bolj na zahod, planje bolj na vzhodu; premogova tvorba večkrat omenjenih skladov pa na jugu in na severo-zahodu (tako tudi tvorba tretjaška ali tretjegorna), tvorba triasna, liasni apnenci in dolomiti leže povsod na glavnih hrbtih in planotah. Hrbti so na Kranjskem prim. 4000'—7000', vrhi 4500'—8000', planote 2000'—4000' visoke; sedla so redka in visoka; rup in dolinic pa ni na teh planotah toliko, kolikor na Triglavskih. Gora Véliki Grintovec (na zapadu) je podobna Mangartu, najviši nje vrh je 8088' ali po Lippoldu 8145' visok; na panogi, ki se zopet razvejuje, vršac Krivavec 5865'; mogočna Ostrica 7422' z viličasto panogo proti severju (na Štajersko) in s plazatimi planotami proti jugu (Št. Primož na najjužniši planji) približuje se v podobi velikemu Triglavu. Med njimi

vzdigujejo se kvišku v tako imenovani Kočni iz sključenega slemena špikasti rogi: Skuta, Brana, Rinka in Mrzla do 7200'. V južnem širokem hrbtu (podobnem Triglavskemu gorovju) ima Ostri Vrh okoli 5000', Góra ali Manja Planina (sev.-zah. od Motnika) 4750'. Prehodni sedli nahajate se na zahod samo na grebenu gore Kozjaka (med Brano in Mrzlo 5976' vis., čez katero se hodi iz doline kamniške Bistrice v ne še poravnano Logarsko dolino pri štajerski Savini) in pa nad Kališem (2734' drži v dolino štajerske Trnavke k Gornjemu Gradu), toda obe brez cest. Zato pa obhaja Motniška cesta (od Kamnika ob Dolski reki, pritoku Savine) ves vzhodni konec te hribovite strani. Izmed poprečnih dolin je na kranjski strani največa dolina kamniške Bistrice, ki slovī kakor Jezerska sosebnō po svojih porfirih in zelencih; izmed podolžnih dolin ste največi Dolska pa Neveljska, obē v eni potezi. Le-ta dolina (v premogovnih peščencih) je tudi geologična in goropisna meja Kamniškim Planinam na Kranjskem in na Štajerskem, kakor dolina reke Sore Triglavskemu gorovju.

7. Za to dolino vzvišujejo se zopet peščenci in apnenci triasne tvorbe v gorski, podolžen, Blegaškemu podoben hrbet (v Loških gorah), ki se pa za podolžno dolino reke Radomlje ponavlja še enkrat z mnogimi razrastki, tako da zagrinja vsa tla na jug tje do doline Savske (podolžne) in na zahod tje do Ljubljanske ravnine. Temu pogorju, ki ima kakor Blegaš, čez mejo na Štajersko razpuščeno tretjegorno (večidel iz dunajskega peščenca zloženo) in premogovo podgorje (končevaje se nad Celjskim poljem in nad Savino), pravi se mu pogorje Podpeško ali Brdsko. Geologiška njegova sestava je enaka sestavi Loških gor; tretjegorni peščenec, zlepljenec in laporji razodevajo se pa tū še le v Savski dolini, katero obrobujajo, — imaje obilo skladov rujavega premoga v svojem krilu, — z bodi golimi, bodi obraščenimi strmimi stenami. Hrbti in razrastki že sila plani in ravni, breže se v lepih stenah v doline in so samo po 2000', vrhi pa navadno po 2700' visoki. V severnem (pravem Podpeškem) hrbtu je najkrajniši proti zahodu vrh Krtina 1149', sredi pogorja

Rovški vrh 2216', na vzhodu pa pomejni Dos ali Sveta Planina še 2792' vis. V južnem (Vaškem) hrbtu vzdiguje se na zahodu vrh Slivno 2756', na vzhodu Vačica 2901' visoko. Trojansko sedlo (ali reber), čez katero drži glavna cesta Ljubljanska od Celja v deželo, ima 2770' višine; ob sami cesti (v dolini Radomlje) stoji Št. Ožbolt 1671', Podpeč 1070' visoko. Vsa tla te goratine pokrivajo gozdi, kjer niso kmetijsko obdelana.

8. Velika Ljubljanska ravnina, največa v vsi planinski sestavi, loči Gorensko od Dolenskega. Pokriva več kakor 10 □ milj: kjer je najdaljša, meri 6 milj, široka je pa 2—4 avstr. milje. Srednja visokost njena znaša 950'; glavni naklon jej drži proti vzhodu, v tem ko se razgrinja proti severo-vzhodu in jugo-vzhodu. Tla te ravnine sestavljajo na severni in osrednji strani apnenci, škrliniki in premogovni peščenci, na katerih leži povsod starša naplavina (il pa mlevka ali prod). Na sami ravnini stoji obilo gričev in viših skalnatih brd (ozirno celó 1000' visokih), sestavljenih iz numulitskega peščenca in apnenca; neogeni zlepljenci, kremenje in ili prikazujejo se tudi v globokih žlebih Save, Bistrice in družih potokov, tekočih po dolinah te ravnine; v teh žlebih stopajo tudi eoceni (premogovni) skladi na dan, razprostiraje se zlasti poleg Save. Južna (kake 3½ milje obsegajoča) končina sestavljena je skoro iz samega alluvialnega naplava, ki nareja močna šotišča na zdaj skoro do čista usušeni močvirjih. Krasne (samotere) gorice: Velika in Mala Šmarna Gora 2080' in Vranšica 2020', pa niže (nad Ljubljano) grič Šiška in Ljubljanski grad (1153') delé celo ravnino na tri neenolike in tudi gledé imenitosti neenake ravni.

a) Na severni ravni (Kranjski) stoji Podbrezje (kjer se prav za prav ta ravnina začinja) 1167' visoko, Selce 1382', Kranj (kjer se Sava in Kokra stekate) 1250', Škofja Loka (nad tako imenovanim Sorškim poljem) 1260', Dol (kjer stopa Sava na Vaško goratino) 1556'.

b) Na osrednji (najmanjši) ali Gameljski ravni stoji Št. Martin (zvouik) 1209' visoko.

c) Na južni (Ljubljanski) ravni stoji Ljubljana 908', Studenec 958', Vrhnika pa zopet 1168' visoko. Najbolj obdelana je severna ravnina, najpustejša južna, najbolj ljudnata srednja; vsem trem pa podeljujejo prekrasni, čudoviti obrisi goratih okrajev (zlasti proti severju in zahodu), in velikolepni pogled na severne, južne in severo-zahodne strmine, na obilo krasnih gričev po Notranjskem, kakor tudi na mnoge lepe cerkve, ki stojé na okolnih in notranjih višinah, neko posebno miloto in ljubkost.

II. Dolensko razpada prirodno na dva različna predela.

1. V severo-vzhodni končini, ktera obsega kraje od Save, Krke pa Ljubljanske ceste (na Višnjo goro) obmejene, in pa tako imenovane Gorjance (ali gore Uskoške) za dolnjo Krko, premaguje še povsod triasna in premogova tvorba onih spodnjih in zvrhnjih skladov, s kterimi se odlikuje vse Gorensko. Kranjsko ima tu sploh ono podobo in one lastnosti, kakor v Podpeški hriboviti strani; sklon drži tudi tukaj od zahoda proti vzhodu in ploščati bodisi obraščeni, bodisi naseljeni in obdelani hrbti z mnogimi širokimi razrastki narejajo takisto vse polno lepih (večidel poprečnih) in potočnih dolov, ki se odpirajo na jugo-vzhod ali severo-zahod v večé podolžne, pogostoma v ravnino razgrnjene doline. Različni skladi eoceni in neogeni obrobujejo v različnih podobah podolžne in poprečne doline, a često leži na njih tudi starši in mlajši naplav. Samo okoli Trebna pa nad Novim mestom so starši, premogovi triasni, globoko vloženi skladi in prikazuje se svet, napolnjen s krednimi in numulitskimi apnenci, ki s svojimi koriti, dolinicami in ponikvami živo spominja na Kras. Mična ta pokrajina, ktere srednja visokost iznaša 1200', deli se na sledeče predele:

a) Na goratino Litijsko med Savo in Višnje-gorsko cesto, s kotlino Litijsko na severji in s široko dolino reke Mirne (Mokronoške) na jugu;

b) na pogričje Trebansko ob obeh straneh Novomeške ceste med zgornjo Mirno na severo-vzhodu in zgornjo Krko do nje zavoja pri Soteski na jugu;

c) na goratino Mokronoško, ktera se je drži, s Krškimi poljem na jugo-vzhodu, pa

d) na Gorjance za doljno Krko na hrvaških mejah.

a) Litijska višava je 4 milje dolga, 2 miljii široka, nagnjena na vse strani in sega na zahod do pred samo Ljubljano, na vzhod tje do Save. Hrbte ali grebene ima tri vstric držeče in široke. Na najsevernejšem koncu je Kum ali Holm (iz visoke planote vzdigaje se) nad samo Savo pri Zagorji 3846', ravno tam Mamolj 2094' (proti zapadu) visok; na srednjem naseljenem hrbtu stoji vas Javorje 1812' visoko; vrh Zaplazje nad njo ima 1983' (proti vzhodu), Mogovnik pa 2724' in vrh nad Šibenikom (sestavljen iz litavskega apnenca) 2232' višine. V Savski dolini ima Zagorje (da-si je na levem Savskem bregu) 834', Sava sama 684'; v dolini potoka Sobotke imajo Radeče ali Rateče 642'; Sava pri Radečah 624', Reka (v Litijski dolini) 1080; na južnem kraji (ob Ljubljanski cesti) imajo Šmarje 1617', kotlina Rasuplje 1036', Višnja gora 1262'. V Mokronoški dolini ima Mirna 787', potok Mirna nad izlivom v Savo 600'.

b) V Trebanskem pogričji ali brdji, ki je videti kakor čudna zmes dolinic ali rup, dolov in hrbtov s kepami in ostrimi vrhi, in po katerem in v katerem se nahajajo neredko jame ali brezni, podmoli ali špilje in ponikve ali ponori (zlasti reke Temenice, ktera dvakrat na dan prihaja in se trikrat izgublja), ima cesta med Trebnim in Mirno Pečjo 1102', vrh Kremenik nad Žužemberkom pa 1799' visokosti. V dolinah ima Trebno 877', gornje ponikve Temeniške (pri Ponikvah) 841', dolenje 689', poslednje (pri Luknji) 483'. Na zahodnjem nagibu (h Krki) ima izvor Krke 870', Krka pri Zagradcu 808', Dvor pod Žužemberkom 630', Krka pri Soteski 621', pri Sreberničah nad Novim mestom 600', Novomesto 608' vis.

c) Goratina Mokronoška take tvorbe, kakoršne Litijska, dosega na glavnem hrbtu in sicer na zahodu (nad Dobencem), kjer se drži Trebanske, 1711' visokosti, v sredi nad Trebelnom 1092', na vzhodu v Novi Gori (nad Družemi) 1800'. V južnem kraji hrbta ima Naru-

šica 1015', na severni strani Mokronog 788', na južni Toplice 540', na vzhodni Krško mesto (nad Savo) 541'. Najviši je tisti del tega višavja, ki se kot odtrgana rozga (kredne tvorbe) prikazuje za doljno Temenico, ter obrobuje v podobi planot oba brega reke Krke nad Novim mestom. Na levem bregu vzdigujejo se tu Srobotnik 2486' visoko (planota 1885'), na desnem pa Porjanec do 3910' vis. Na vinorodnem, $2\frac{1}{2}$ milje dolgem in $1\frac{1}{2}$ milje širokem Krškem polji ima Kostanjevica 441', Sava pri Sevnici 540', pri Brežicah (štajerskih) 414' visokosti.

d) V sprelepih Gorjancih, ki kažejo lične kljukaste obrise pa gozdnate rebri z dokaj razrastki, obrobljaje $2\frac{1}{2}$ milje na dolgo Krško polje, ima najviši vrh Trebež (južno od Kostanjevice) 2543', Venac na južnem koncu 2429', pa Cirniška Planina (nad Savo) 1957'. Sedlo na cesti med Novim mestom in Metliko je še 1980' visoko (na jugu).

2. Vso drugačno podobo dobiva Kranjsko za Krško dolino in na zahod od Višnje gore. V jugo-vzhodnem koncu kranjske dežele, to je, v rombu ali vegastem četeroogelniku od Severina (hrvaškega, na Kolpi) na jug, v ravni potezi k Gabru (v okraji Metliškem), dalje po globoki dolini Črmošniški (h Krki proti Soteski) pa na severo-vzhod okoli strme apnenčne brežine Porjanca vrha do južnega konca Gorjancev vladajo povsod kredna tvorba, neogeni peščenci, peski in ili (bolj z redka numulitni apnenci), tako da nareja oni večidel prim. 1200' visoke, neravne planote in nizke kepaste vrhe, ti pa napolnujejo dolge in globoke (600—350') doline, ktere se odpirajo bodi h Krki bodi k Kolpi. Ta tvorba prestopa na vzhodu povsod na Hrvaško, napolnjuje na sever Krško dolino od Soteske do Novega mesta ter nareja poslednjo kotlino Temeniško nad Luknjo, kjer se ta reka na dan povrača. Doline so zbog horizontalne lege skladov in nizkega sveta že sila redke, ponikev je pa še vedno najti (zlasti na Sušici in Lahinji, obé nad Metliko in sploh tam, kjer se stikata peščenec in numulitni apnenec). Ta kraj se imenuje sploh Metliško in Črnomeljsko pogričje. Najviša so tla severja (1000—1200'); južna valovita ravnina je

primeroma 800' (doline 300—350') visoka, dasiravno se vzdiguje iz nje kepa Cirnika 2628' visoko. Metlika stoji samo 592', Črnomelj (na Lahinji) 458', Gradac (pod Lahinjo) 542', Primostek (nad njenim ustjem) 482' visoko. Breg reke Kolpe ima na jugu (pri Vinici) 487', pri Podbrežji 379', nad ustjem Kamenice (na meji) 328'. Metliška brdovita stran je toraj najnižja v deželi.

3. Nad Metliškim pogričjem proti zahodu pa nad dolino gornje Krke na severo-zahod in od Višnje gore do Babne gore na Ljubljanski ravnini začenja povsod s skoro strmimi stenami od poprejšnje popolnoma različna pokrajina, sestavljena iz visokih gozdnatih planot in širokih na jugo-vzhod stegnjenih brd, med katerimi leže tudi na jugo-vzhod držeča, kamnita korita in globoke doline s ponikvami. Ker jej manjka virov in tekočih vod, imenujejo to stran Suho Krajino. Na severji vzdiguje se strmo s skalnatimi vrhi nad Ljubljansko ravnino, na zahod odkazujejo jej mejo (goropisno in geologiško) Planinska, Cirkniška pa Loška dolina; na jug sega nje tvorba povsod za Kolpo na Hrvaško in na Krajino vojaško ali Granico. Dolina srednje Kolpe kakor tudi nje brežine sestavljene so okoli Banjeloke, Poljan in Trga iz premogovnih apnencev in škrilnikov (Ziljskih skladov), ostala viša tla (planote in brda) kažejo pisane peščence, in pa laporje triasne tvorbe, ki so sploh v deželi jako razširjeni (Verfenskih, Hallštatskih in Rabeljskih skladov) tū pa tam v dolomite spremenjeni; njih skladi drže tū na jugo-vzhod, visé pa na jugo-zahod. Na-nje se naslanjajo v dolinah zopet, kakor v Trebanskem pogričji, kredni apnenci, peščenci, apnenci, zlepljenci, laporji in eoceni pa neogeni il, ter opasujejo v omenjeni legi skladov kraje kotlin in dolov v podobi pečin in sten, v ktere se izgubljajo reke, ali pa iz njih izvirajo. Da tej strani, čeravno jo pokrivajo veliki gozdi, vendar manjka zgornjih tekočih potokov, da so njene vode, kar jih je, vse ponikvarice, časi presiha-joče, razun treh tekočih na sever v Ljubljano, in reke Čubranke, ki teče v Kolpo, temu so vzrok različni viseči skladi, kateri se tako čudno prepletajo in podirajo. Viših

planj in hrbtov se šteje v tej strani čez 10; ločevajo jih druge od drugega dolge doline ali kotline, bolj poredkoma tudi odprte kokave (kakor med Kočevjem in Rogom) in vsa ta sestava drži od severo-zahoda na jugo-vzhod. Prostrani bukovi gozdi, suhe doline in kotline pa globoki debri, lastnost tekočih vod, ki se čestokrat tu v votline in požiravnike izgubljujejo, tam zopet na dan prerijajo, različnost gorskih kep in vrhov, prostranost trat in pašnikov (zlasti po planjah), in zadnjič druga razmerja gledé na naseljenost in življenje prebivalcev podajajo tej pokrajini nenavaden obraz. Planote in brda so navadno 2—3000', kotline 1400', globokejšé doline 800' visoke. Nagnjena je samo na severo-zahod in jugo-vzhod (k Ljubljani pa k Kolpi).

a) Na severo-vzhodni strmi Logaški planoti, katero obrobjuje Tržaška železnica, ima Ljubljanski Vrh 2168'; na Cirkniški planoti, ki se spušča z dvojno vrsto v glasovito dolino enacega imena, ima Bločak (nad Studencem) 3283', vas Slemje 2485', vas Obloke 2114'; na Loški planoti (ki je še viša) ima Slivnica 3523', Javornik 4006'.

b) Na Rakitniški planoti (na severji), katero ločijo globoke struge in doline (potokov Borovnišice in Ižice 1043' pa 1052') od Logaške in Mokriške, strmi kljukasti Krim, viden daleč z ravnine, 3498' kvišku; vasi Planina in Rakitna imate 2520 pa 1741' visokosti. V Turjaških gorah, ktere deli globoki žleb potoka Borovnišice (Želimplje 1050') na dve gozdnati planoti, polni jam, spenja se Mokrec do 3337', cerkev Št. Primoža do 2671', grad Turjak sam pa do 1706' nadmorske visokosti.

c) Ribniško dolino in Laške čez 2 milji dolge dole z nekoliko ponikvami opasuje proti zahodu čez 1 miljo široka na sever mnogovrstno pretrgana Ribniška planota ali vis-ravan, na kateri ima Ostri Vrh 3552'; vzhodno široko, Lipovško brdo (Mala gora) ima na severnem koncu (Vrhovček) 2802', na južnem (nad Kovlerji) 3016', na Črnem Vrhju 3032', sv. Ana 3045' visokosti.

d) Za Lipovškim brdom leži vštricema 1½ milje dolga in rodovita Dobrépoljska kotlina, nad katero

se razprostira, na vzhod, prostrana ($1\frac{1}{2}$ milje široka in 2 dolga) da-si primeroma samo 1500' visoka; povsod obdelana Tisovška planota, stojé s strmimi stenami nad dolino zgornje Krke. Tu ima Videm 1406, vas Tisovec 1809, na južnem koncu vas Smuk (pri cesti iz Kočevja v Žužemberk) 1819', in najviši kraj tega predela, vrh Mačkovec (nad zgornjo Krko) 2238'. Na sever odtod vzdiguje se (proti Višnji Gori) primeroma samo 1000' visoko pogričje, v katerem se nahaja obilo ponikev ali ponorov (ponikve vode Dobrave 969', vode Račne 961'). Dobrépolje odpira se proti Turjaku po poprečni Dolini Rašice, v kateri stojé Ponikve (plavilnica) 1508' in ponor Rašice vode 1389', grad Turjak 1706' visoko.

e) Neravno, samo 1300' visoko polje ali kotlino Kočevsko, sestavljeno iz krednega apnenca in eocenih skladov (Kočevje 1451'), obrobuje na vzhod skoro 3 milje dolgo in primeroma 1 miljo široko višavje Roga (Hornwald, prav za prav grbavinasta, primeroma skoro 2900' visoka, gozdnata in kamenita planota (iz apnenca in dolomita triasnega), ktera se vzdiga s strmimi rebri nad vso to pokrajino (tudi nad Črmošniško dolino na vzhod) in gleda daleč tje na Hrvaško. Na njej ima Št. Peter (cerkev nad Toplo Rebrijo) na najsevernejši panogi 2805', in najviši kraj, gozdnati Rog, na sredi 3578'. Na drugi južni in nižji planoti gore Roga, so 2000' visoko že povsod pogoste vasi in kredni, gozdnati hrbet Zagozdac s kepo Sešelo 2550' vis. zaklepa jo proti nižemu (za 1200') Črnomaljskemu pogričju.

f) Nad Kočevjem vzdiguje se na zahod enake visokosti (srednje 2900'), toda majhna planota Kočevska, ktera se derži na severji Ribniške (sedlo med Slovensko vasjo in Grčarico je 2691' visoko) ter dosega v Rehbüchel-u 3160', v Burgernoku 3191' nadmorske višine.

g) Zopet proti zahodu za to je suho polje Goteniško (tudi kredno; Gotenica 2080', Grčarica 1686), ktero loči silno gozdnato Goteniško brdo (Snežnik 4006') od druge više pa ravno tako suhe in velike kotline Travske (Trava 2411'); nad poslednjo pa se že začnejo (zahodno) skalnate stene Ložke planote.

h) Obé te kotlini s Kočevsko vred vzdigujejo se polagoma proti jugu k reki Kolpi, tako da imajo njih Ziljski skladi, tu na visokem robu 1800—2800' nadmorske višine (vrh Pogrelec zahodno od Poljan, 2580', Banjaloka 1826' in na vzhodu reber proti Podpeči 2774). Izvor Čubranke (najzgornejšega levega pritoka kolpskega) je 1720' visoko; Kolpa teče pri Srobotniku 817', pri Dolu pod Poljano 685' nad morjem.

III. Notranjsko je pravi Kraški svet ali Kraševina s svojimi znanimi, često občudovanimi in bolj ali manj spretno razlaganimi posebnostmi. V celem tem prostoru, ki zalega 24 □ milj, premagujejo belkasti in sivi apnenci (tudi škrliniki in dolomiti) kredne tvorbe, ki sestavljajo tu tudi najspodnjiše vidne sklade. Za njimi prihajajo obilni (2—60' visoki) eoceni skladi, sestavljeni iz grobih, gostih in pisanih numulitnih apnencev, dosti različnih nad seboj po barvi in kemijski veljavi (apnenci ti so temno-sivi, sivi, rumenkasti in snegobeli); med njih staršimi in mlajšimi skladi leži v tanjših vrstah numulitni (veči del sivi) peščenec, ktereга spremljajo enakorodni zlepljenci (ki so postali iz apnenca in peščenca) in pa lapor (v katerem se zelo pogostoma nahajajo jajčaste ali kroglaste zmesi iste tvorbe in pa sredotežne lupinaste skladbe ali strukture), in ki se nahaja tudi v najmlajših apnenčnih skladih v podobi gnjezd in pol. Pa ta prirodna, na jugo-vzhod držeča in proti jugo-zahodu viseča lega krednih in eoceni skladov bila je podvržena v geološki dobi, ko so bili eoceni skladi še mehki, važnim in prostanim premembam, ki so vzrok sedajnega lica kraških tal. Po novem, na vzhod držečem povzdigu namreč, ki je tedaj poprešnje mer ali pot križal, nastale so v bolj strjenih legah ali skladih valovite gube in zgrbančenine in podolžne do tedaj pravilne doline so zaprli zapahi iz numulitnega apnenca, ter jih spremenili v kotline (rupe), na viših planotah so se pa udrla pogosta korita ali kadunjaste doline različne globokosti in podobe. Najbolj mehki skladi zdrknili so navzdol, a napolnili so doline ter povišali jim površje ali pa se postavili v njih po koncu kot visoki skalnati rob pod starimi vrhi in planotami, s kterih se je vsled

poznejših vodã in povodnji spustil tudi del ostrovitih eocenih apnencev in peščencev v doline, ter strdil se v njih v skalovje in stene. Odtod so viši planje ali ploščadi, hrbti in vrhi po vsem Notranjskem (pa na vsem pravem Kraškem svetu na Goriškem, v Istri, Dalmaciji, Bosni in Hercegovini) zdaj sestavljeni skoro brez izjemka iz krednih apnencev (škrilnikov in dolomitov) in razpostavljeni v mnogo skupkov, kateri so povsod drug od drugega po eocenih kameninah ločeni pa tudi s poprečnimi eocenimi hrbti (zavorami) med sabo povezani. Zato je videti po njih povsod obilo kadunjastih dolov in rup, zato se nahajajo tudi na njih podnožji povsod vrstama doline, držeče v glavno mer (na jugo-vzhod), ki jih opasujejo na eni ali na obeh podolžnih straneh skalnati in strmi hrbti iz numulitnih apnencev (bolj poredkoma peščencev), kakor jih tudi navprek zapirajo. Poznejši, navpik držeči izpodvzdigavni potresi, ki so po strdbi eocenih skladov nastopili iz neznanih vzrokov, napravili so zadnjič kakor na kredni, tako tudi na eoceni tvorbi (zlasti na izvitih in posedlih nje skladih) one mnoge livkaste, globoke jame (brezna), ki se polne starših in mlajših naplavorov tako pogostoma vidi v starih planotah in dolinah po vsem Krasu (zlasti pa po Dolenlenskem in Primorskem). Ti potresi so tudi zvekšali in pomnožili, prelomivši in sesuvši pode in strope, stare že pri prvem gori omenjenem povzdigu postavše mnoge predore, špilje, preduhe, prehode in jame, ki so pravo čudo teh krajev. Tisočletno prhnenje in razpadanje ali zvetrovanje skal, pospešeno po iztrebu gozda, bilo je naposled (sosebno na zavutih in polomljenih skladih krednih apnencev) vzrok kameniti in grobljasti podobi vrhov in hrbtov, ki kažejo na vzhodnem (nepravem) naklonu, kjer skladi na dan stopajo, ostre, skrivljene prisecline, med tem ko se razgrinja na vzhodni in jugo-zahodni strani ogromno skalovje, grobljevina in razmet, kar se vse gosto raztreseno in razsejano vidi tudi po spodnjih planotah in celo po dolinah, tako da jim tu pa tam daje podobo puščave in ob enem rodovitna dolinska tla skrčuje. Nepremakljivost ali neprehodnost apnencev kredne tvorbe, gobasti, zakrivljeni in polomljeni njegovi skladi, mnogi globoki brezni,

podmoli, jame, in predori so poslednjič tudi krivi temu, da so planote in tudi nektare doline sploh suhe, in pa da je toliko jamskih potokov, jezer in vrelcev. Samo tam, kjer stopajo na dan numulitni ali kredni apnenci v stiku s peščenci in eocenimi laporji in sicer v pravilni legi, držeci na zahod, privirajo v kadunjah in dolinah studenci po skladih peščencev na beli dan. Tako se izcejajo celi podzemeljski potoki, cele reke, iz takih mečjih peščenčnih skladov v zaprte doline, kjer nemogoč odtekat iz njih ali napravljajo občasna jezera ali se pa zopet izgublajo v nove prepade med peščenci, da bi se potem v drugi in in tretji dolini držeci v eno mer povrnili na dan in po dolgem podzemeljskem blojenji bodi z večimi rekami ali z morjem združili se ali pa za vselej izginili v neznanih podzemnih luknjah. Odtod pa, da so doline neenako nagnjene in neravne, in da sploh ves Notranjski Kras močno na zahod visi, prihaja tudi to, da imajo te vode jamarice mnoge zavinke, da rade usihajo in močvirje delajo. Ta posebni obraz ima vse Notranjsko. Prostranost onega staršega privzdiga in mlajših potresov zajela je, toda v manjši meri — tudi ostale po zahodnem in vzhodnem Dolenskem raztresene kredne in eocene osredke, ter jih storila podobne temu svojemu lastnemu okraju. Razpada pa Notranjsko po posebnosti tal na več predelov.

1. Loška, Cirkniška in Planinska dolina (Planinski logi) ločijo kraško tvorbo od jurske in triasne v Suhi Krajini.

a) Najjužniša, Loška dolina, začenja se suhim $\frac{1}{2}$ milje dolgim dolom pod Skalo (nad Babno polico), ima najvišjo lego, primeroma 1750', pa je tudi najmanjša ($\frac{3}{4}$ □ m. vel.). Potok Obrh, izvira iz jam (1838') in izgublja se v ponikve (1723') jo preteka. Kraj doline stoji Stari Terg 1848', vas Dane 2799' visoko.

b) Za poprečnim (čez 3457' vis.) brdom, sestavljenim iz numulitnega peščenca, razprostira se na severozahod Cirkniška dolina, največa in najglasovitejša izmed vseh treh kotlin te sestave (zalega skoro 3 □ milje) s slavnim Cirkniškim jezerom; toda močvirna in manj obdelana; vse naselbine so na višem nje robu. Srednja vi-

sokost jej je 1715' (srednja visokost lica jezerskega 1813', Cirknice 1820'); preteka jo z nekoliko pritoki potok Obrh, ki se na severno-zahod v malem pa globokem dolu Št. Kocijanskem (Št. Kocijan 1214') kakor potok Rakek zopet prikazuje in po večkrat izgublja (glej niže).

c) Planinska dolina, katero preteka reka Unec (tudi jamarica, družecha se pod zemljo s potokom Rakekom) ločena je od Cirkniške po nizkem (primeroma 1400' vis.) eocenem pogričji (na njem Unec vas 1934'); sama je pa primeroma le 1200' visoka (Planina 1475', ali ponikve Unca reke samo 1140'), obdelana in logata (zatoraj tudi imenovana: Planinski logi). Eoceno pogričje, katero jo na severji zopet zapira, ima 1450' srednje visokosti, (najviše mesto 1509', Logatec 1499') ter dovoljuje lahki prehod Ljubljanski cesti in železnici da-si je na njegovi severni strani triasna tvorba Polhovgraških gor ločena samo po ozki soteski od triasne tvorbe Ljubljanskega Vrha. Vzhodni kraj te planote podeljuje s položnimi in gozdnatimi ploščinami pa mnogimi visokimi krogi (2000—5000' sred. viš.) zlasti dolinama Loški in Cirkniški velikolepno podobo v tem, ko se odpira očesu na zahodu čez nizke pečine numulitnih peščencev prosti pogled na sivkaste, slemenite rebri, in gole vrhunce krednih apnencev (1500—2500' visokih), viših njim paralelnih vrhov kraških planot.

2. Te planote začenjajo na severo-zapadu

a) z apnenčno gromado ali maso Hrušice. Ta koritna planota stoji v podobi romba, $2\frac{1}{2}$ □ milje velika pa 2500' primerno visoka, proti zahodu nad blago Vipavsko (prim. samo 300' visoko) dolino, v katero se spušča z okrajnim slemenom in strmimi rebri. Na severji (kamor se odpirajo tudi nje kotlanje ali korita) loči jo viša (2000' visoka in skoro 2 milji dolga) dolina Bele od triasnih Idrijskih gor, na severo-vzhodu razgrinja se pod njo iz numulitnih apnencev zloženo pogričje Postojnsko; na jug se pa spušča v doljno kotlino rek Nanosice in Pivke (prim. 1700' visoke) iz same planote moleči klin Nanos, čegar mnogi vrhi dosejajo tudi 4300' nasebne visokosti (Nanos sam 4323', drugi vrh 4098', Debeli hrib 3813', Smržnica 3764'). Na sami Hrušiški ploščini ali gorski planoti, ktera

je malo ne vsa pokrita z gostim nikdar ne sekanim gozdom (pragozdom), ima Pil le 2364'. Za Postojnskim pogričjem vzdigajo se zopet kredni apnenci (dolomit pa škrilniki) 2500' primeroma visoko in sestavljajo

b) tako imenovano Pivko. Ta planja, ki se razprostira 2 milji na široko in $4\frac{1}{2}$ na dolgo proti jugo-vzhodu, in ki obsega razun neštevilnih rup in brezen tudi nekoliko velikih, razdrtih, suhih kotlanj, polnih bodi kamenja, bodi drevja, ali pa tudi samo gorsko pašo dajočih, zavzema 6 □ milj in dosega v skupku Javornika (na severo-vzhodu, nad Cirčniškim jezerom) 4006' visokosti. Drugi, nekteri grebeni in vrhi, namreč Skelje, Srnjak pa Stanovnik na severji (2316', 2892', 3119'), Snežnica na sredi (3672'), Strgarija, Plešivica pa Milonja (3—3700'), vzdigajo se še više. A na samem jugo-zahodnem robu, ki se spušča z golimi stenami v Pivško dolino, molé nekatere kredne skalovine (Ostri Vrh, Jesička, Razje, Tožak itd.) še vedno 2800—3000' kvišku. Tako so tudi najjužniši strmi vrhi nad gornjo Pivko (n. pr. Gradišče, Turček, Kozljak i. dr.) 2400—3100' visoki.

c) Nad južnimi koriti in ravninami Pivške planote vzdiguje se na samih deželnih mejah do 1500—2500' ozirne visokosti sicer malo (samo $2\frac{1}{2}$ milje obsegajoče) toda daleč vidno pogorje Ložkega Snežnika, sestavljeno iz krednih apnencev in dolomitov, vse zarasteno s prvotnim bukovjem in hojevjem. Tudi to pogorje je prav za prav koritna, prim. 3000' visoka planota, ktere krajini vrhi (Plečnik, Račna Gora, Bidisko i. dr.) imajo samo po 3300—3900' visokosti; na njegovem vzhodnem koncu ima Klana Polica 3619', na zahodnem Juršič 2280' nadmorske višine; na severji pa kipí iznad nje tu goli tam travnati stog pravega Snežnika 5682' visoko.

d) V samem krilu Ložkega Snežnika, pod vrhom Milonjo začinja se, 2200' visoko, s subim in kamenitim koritom, ki ga opasujejo kredni dolomiti in škrilniki, dolina držeča od juga proti severju. Dolina ta prostira se poleg cele Pivške planote in se razgrinja široko pod samim Nanosom, imenovana po svoji glavni vodi ponikvarici Pivka (Pivška dolina). Dolga je 5 ur, široka više

nad Postojno samo $\frac{1}{2}$ ure, niže pod Postojno, kjer se druží potok Nanosica z reko Pivko, pa tudi $1\frac{1}{2}$ ure. Med Zagorjem in Radovo-vasjo, kjer 1 ure dolga, sprelepa in cestna (na Reko) soteska posreduje prehod iz više koritaste doline v pravo Pivko, je samo nekoliko sežnjev široka. Do Radohove vasi je Pivka suha in pusta; od ondukaj naprej pa vrsté se lepi logi z rodovitimi njivami in izmed njih molé tu pa tam obrastle kepe in gole apnenéne skale, med kterimi nosi ta ali una lepo cerkvico ali kapelico Trn 1650' visok nad morjem in 50' nad žlebom dolinskim. Pod Rakitnikom razgrinja se dolina v širjo gričato kotlino (Graško ali Postojnsko), po kteri se vije potok Nanosica v Pivko. Dolinski žleb je primeroma samo 1600' visok in najviši mesti v njej (na vzhodu Postojna, Razdrto na zahodu) imate samo 1759' pa 1791' visokosti. Tla te doline kažejo razun novih naplavov više nad Radohovo-vasjo kredni apnenec, niže zmravljeni lapor in zlepljenec eoceni, v Hraški dolini pa peščenec. Visoke z gozdi gosto zarastene rebri in kepasti vrhi Pivške planote (2800—3000') obrobujajo jo na vzhod, na zapad pa stojé nad Radohovo-vasjo bele vrste gričev iz numulitnega apnenca (Osojnica, Kravka, Kaludjernik) 2200—2700' visoke, vrsteče se z nižimi pečmi in hrbti iz peščenca, ki prehajajo v Hraški dolini v pogričje. Izvir reke Pivke pod Trnom (1646') in nje izliv v jamo Postojnsko dela to dolino posebno glasovito.

3. Sedlo iz numulitnega apnenca pri Razdrtem (1791') deli Pivko od doline reke Vipave. Ta globoka dolina (Št. Vid 490', Vipava ali Ipava 239'), ki se od Razdrtega naglo znižuje, je na svojem gorenjem (prim. 120' visokem) kraji po pravem eoceno pogričje, a še-le nad Vipavo začenjajo tolsta alluvialna tla, ki delajo, da je pod milim skoro italskim nebom ta dolina najblaži kraj na Kranjskem. Kredne strme stene Nanosa in Hrušice na vzhodu (3 ure na dolgost), za kterimi nastopa za Budanjami 5 ur na dolgost ravno tako strme strani ali brežine liasnih in jurskih Idrijskih gor (da-si večidel že na Goriških tleh), na zahodu pa hrbti više iz numulitnega apnenca, niže iz numulitnega peščenca, ki z robato podobo svojo zasegajo tudi navznoter v dolino (1000—1200') ter zakrivajo zadnje strani

Tržaškega Krasa, — podeljujejo tej dolini tudi neko posebno prirodno ljubkost in mičnost, katero vzvišujejo obilni trgi in vasi, bogato in hobotno rastlinje, pa pridno obdelovana polja, travniki in vinogradi.

4. Levi breg Vipavske doline obrobujejo za predgorjem nizkih, krednih apnencev in peščencev plešaste strani Tržaškega Krasa, kateri se že za deželnimi, (Kranjskimi) mejami mogočno razprostira. Samo nad Senožečami (1790') in Št. Petrom (1877') vriva še Tržaški Kras z močno, prek 2 □ milji pokrivajočo (primeroma 2500') visoko planoto globokeje na Kranjsko. Odprti gozd-nati žlebovi te planote spuščajo se strmo na jug, kjer pre-stopajo v eoceno pogričje. Severne stene opasuje Tržaška cesta, južne strani pa obteka železnica. Vrhi imajo na se-vernih strani samo 2300' (Travnik 2383') iz pod južnih kotlanj pa se vzdiguje po svoji burji glasovita Vremščica (Gaberk) z nekoliko vrhi do 3237' visokosti.

5. Ostalo jugo-zahodno progo zemlje zagrinja:

a) raznolično 6—7 □ milj pokrivajoče pogričje Reško, čegar 1200—2300' visoki, veči del golo sivkasti ali belo leskeči hrbti in peči sestavljajo se iz numulitnih apnencev in peščencev, ob straneh pa tudi iz laporjev in zlepljencev različne oblike. Za njimi se začena zahodno na samih mejah s pusto mešanico krivih in nepravilnih dolinic in rup, svet kredne tvorbe, na katerem stoji (že onstran deželnih mej), prostiraje se z višine Reške ceste proti severo-zapadu, — strmi zid belih in rožnih apnencev, razdrobljenih v neštivilne kepe in gruče. Za temi pa gle-dajo gole na preksolnčji bele leskeče se kope Čičarije (že v Istri) v deželo. Tudi na vzhodni strani obrobujejo 6—7 ur na dolgo kredne stene Snežniške in Pivške pla-note to pisano gričato stran, ki v svojem nedrji ne manj znamenito dolino skriva, namreč Reko.

b) Dolina Reška ali sploh reka, je gledé geolo-giške sestave in naprave najznamenitejša izmed vseh Kraških dolin; ona je prav za prav z enakorodnim hribovjem, ki jo spremlja, vred znižana kotlanja ali kadunja kredne tvorbe, ter ima kakor trdna tla tako tudi strani ali boke sestav-ljene iz apnencev najstarše eocene dobe. Izmed teh strani

je jugozahodna strma, vzhodna skrivljena in pregnjena, severna stran pa napravljena po valovih skladov ali vrst, kateri tu stopajo na dan in od katerih bivajo tudi tla cele te doline grbavinaste in neravne. Tudi je vsa ta kotlina napolnjena z mlajšimi, po pritisku viših trjih strani vsakojako zgrbančenih in sključenih apnencev in laporjev iste eocene dobe. Neravna tla doline same, držé od vzhoda 7 ur na dolgo pa samó $\frac{1}{2}$ na široko iz tretjegornega sveta v Istri nad Klano Polico do pod Št. Kocijana (na Primorskem) in ima na najjužnišem svojem koncu nekam podobno suhih kotlanj ali korit (s ponikvarico ali Sušico). Nad Trpčanami pa se začenjajo z izvirališčem Reke obdelana tla, ki segajo do Topolca v podobi lepe doline. Ondi pa stopa Reka v ozko pa ljudnato dolino ter priteka, potem ko je nekolikokrat stisnejo soteske, v malo kotlino Št. Kocijansko (v Primorji), v kateri se napravivši jezerce, izgublja v glasovito jamo. Dolina sama je primeroma le 1000' visoka, cesta od Ljubljane na Reko poleg nje vzdiguje se 1400—1800' (železnica do 1700') srednje visokosti; na visokem vzhodnem kraji stoječe Šembije imajo 1865', Bistrica 1175'; kraj ali rob jugo-zahodni šteje ondi, kjer se vzdiguje najviše, 1800', severo-zahodni 1700—2500', a naj-severnejši samo 1200'; vzhodni vzdiga se do 2800' severni čez 3000'. Dolina hrvaške Rečine (ustje pri mestu Reki), pa Bakerska in Vinodolska dolina ste prav za prav samo odtrgana konca te glasovite doline, katero odločuje od onih nje členov samo $\frac{1}{4}$ ure široki zapah pri Klani (s sedlom visokim 2200'). V dolini Reški imajo: Klana 1748', Podgraje 1474', Stara Bistrica 1179, Suhorje 1117', Britof (Vreme) 989', ponikve reke 959'.

6. Izmed neštevilnih jam, zija vk ali špilj, ki se nahajajo v sestavi Notranjskega Krasa in ktere se poleg geologijskih vzrokov in prikazkov tudi od tisočletnega izmivanja in podmiljanja va-nje izlivajočih se in po njih tekočih ponikvaric dobile toliko prostranstvo, najglasovitniše so te, ki se odpirajo v porečji Pivke, Unca pa Reke.

a) Postojnska jama najbolj obiskovana in kdo vé kolikrat popisana, steguje se v podzemelji pri Postojni 1450' na dolgo, in je v tako zvanem Domu 24° široka in

15° visoka. Izmed obilo postranskih je Ferdinandova jama, ktera iz Doma nad glavnimi prehodi pelje, največa in 900° dolga. Izmed neprešetih kapnikov, ki kažejo najrazličniše in čudniše podobe, sloví najbolj „Zagrinjalo“ in pa skupek ali grupa „Gora Kalvarija“. Reka Pivka vije se po tem podzemeljskem svetu.

b) Bližnja jama Sv. Magdalene ima jezero, ob katerem živi glasoviti močerad „človeška ribica“, v Hraški kotlini je pečina v Predjami, v čegar odprtini se nahaja stari gradec s kapelo, ima nad seboj tri jame.

c) Planinska jama, glasovita po svojih velikanških kapnikih, po kateri teče Pivka v 10° široki strugi, prihajaje po tem iz pod nje pod imenom Unca na dan, šteje 2000' na dolgost in razcepivši se na dve roki, dosega 15—40° visokosti.

d) Jama pri Št. Kocijanu, v katero se izteka potok Rakek, sloví zbog razrušenega stropa in prelepe okolice.

e) Št. Kocijanske jame (4), ki jih preteka Reka, izgublja se v poslednji izmed njih, niso sicer velike, pa so v združbi s prečudno okolico in z reko spomina in ogleda vredne. Prva jama ima sesut strop in ponikve ali ponor v pečini iz peščenca (pod Vremami ozirno 300' visoki); druga jama prostira se pod mostom, ki ga je priroda sama sezidala, tretja jama je samo nad Št. Kocijansko kotlino, ali bolje rekoč Št. Kocijanskim, globokim 500' in 300' širokim prepadom, v kateri pada reka s slapom 24° visokim, narejaje krasno jezerce in izgublja se za njim v 4 jame.

f) Tudi na krednih in eocenih tleh na Dolenskem so goste jame s ponikvami, izmed katerih sloví zlasti Mokriška (pri Turjaku). Tako isto se nahaja tudi v apnencih in peščencih eocenih, triasnih in premogovih v vseh končinah kranjske dežele dokaj jam, ki so na glasu tudi kakor nahajališča zverinskih kosti iz dob diluvialnih: te se pa še bolj pogostoma dobivajo po kraških podzemeljskih luknjah.

II. Vode.

Ravno tako znamenite kakor razmerja kranjskih tal, so tudi razmerja kranjskih vod, ki se, to se ve da ravnaajo največ po geologijski in goropisni različnosti ozemlja in po višini; kaže se pa tu zopet velik razloček med Gorenskim, Dolenskim pa Notranjskim. Gorenške tekoče vode so sploh odprti in vodnati toki, to da po visokosti in močnem visenji ali naklonu tal prave bistrice. Na vzhodnem Dolenskem ima edini Metliški svet odprte toke. Suha Krajina pa spada k povodju ali porečju ponikvaric, in porečje Kolpe (Pokolpje) in nje pritoka Čubranke obsega samo njeno dolino in severni iz-nje se izcejajoči in v Ljubljano tekoči potoki imajo še-le na ravnini očitna ustja. Tudi Notranjsko, izvzemši Ipavsko dolino, spada v področje samih ponikvaric. — Pomorje pa ima kranjska dežela, da si je majhena, vendar le dvojno.

K Jadranskemu (jaderskemu, adriatskemu) morju visi samo jugozahodna proga dežele, namreč samo 17·0 □ m. ali 9·9% vse dežele. K Črnemu morju pa je nagnjenih 132·90 □ m. ali 76·3% vse Kranjske. Od tega se šteje 132·00 □ m. = 76·0% vse dežele k Posavju, majhen ostanek 0·90 □ m. = 0·3% pa k Podravju ali Dravskemu porečju. Ostalo ozemelje (23·60 □ m. = 13·6% vseh tal, spada pa k notranjemu ali osrednjemu povodju ponikvaric, zlasti takih, katerih ponikve so daleč od odprtih tokov, in katerim ni moč najti niti očitnega niti podzemeljskega stoka z družimi odprtimi rekami.

1. Povodje Jadranskega morja obsega porečja Vipave, Idrice in Reke. — a) Vipava teče v Kranjski deželi samo 1½ milje in je (da-si sprejema nekoliko potokov, n. pr. Belo na desno in Rašico na levo) zelo plitva in neznatne širine; padec jej znaša 600', naglost 400' (na 1 miljo), izliva se po 6 milj dolgem teku v Sočo pod Zavodno na Gradiškem. — b) Idrica ima v kranjski deželi samo 2½ milje dolg tek (ves skup 6 milj dolg); izliva se v Sočo pod sv. Lucijo na Goriškem. — c) Reka izvira iz nekoliko jamskih in drugih vrelcev pri Podgrajah na Isterskih tleh in ima z mnogimi zavoji samo v Kranjski

deželi čez 6 milj dolg tek (nje ravni tek bil bi samo 3·7 milj dolg), in usihaje mestoma skrije se sicer pod zemljo v Št. Kocijanski dolini (glej gori), pa prikaže se po 1½ milje dolgem podzemeljskem teku zopet pri Trebiču (nad Trstom) v 1631' globokem breznu kakor obilni (12' globoki) tok, ter nadaljuje svoje podzemeljsko potovanje še skoro 3 milje tje k Devinu, kjer se nasičena s podzemeljskimi toki in vreli iz treh lukenj, pod imenom Timav privali na dan kakor močna, 150' široka in morskim ladjam priležna reka, ter se po 500^o dolgem teku spušča v morje. Od njenega ravnega, 8½ milje dolgega teka je torej 4½ milje pod zemljo. Ne manj nenavadna so razmerja njenega padca. Od virov (2100' vis.) do prvih ponikev iznaša nje pad 1000' (naglost čez 250' na 1 miljo), pred poslednjim ponorom v zemljo po 1200^o dolgem teku že 60^o ali 360' na 1 miljo, od tu do Trebiča (kjer biva nje lice ali površje samo 48' nad morjem) 692' ali 461' na 1 miljo, v tem ko se jej zmanjšuje ves ostali pad od tod tje do ustja na 48' ali 16' na 1 miljo. Nje pritoki, ki jej dohajajo malo ne vsi iz lukenj, ni-so nič kaj znatni.

2. Pod oblast Črnega Morja spadajo brez malega celo Gorenško (razun Idrijske goratine), vse vzhodno Dolensko, Metliška goratina pa $\frac{2}{3}$ Notranjskega; od zahodnega Dolenskega pa samo najkrajniši robec na vseh straneh. — a) K dravskemu porečju spada samo severno-zahodni kot dežele okoli Bele-Peči, 0.90 □ milj velik, čegar potok (Belo peški) izvira iz dveh jezer pod Babjim Zobom 3023' visoko pa prestopa po kratkem teku na Koroško, izliva se pod Rutami v Zilico. Vse ostalo vodovje ondotno ide, bodisi na ravnost, bodisi posrednje po večih pritokih v Savo. — b) Sava, najmočnejša in v gospodarskem oziru najiminitnejša tekoča voda v deželi Kranjski, steka se iz dveh povirnih rek nad Radolico. — α) Gornja Sava, imenovana tudi Podkôrenska ali Dolinska, izvira pod grebenom Presineka (v Mangarških gorah) iz dveh bistic 2544' pa 3900' visoko in ima v triasnemrodu nad Korenom ponikvo in vznikvo. Nje podolje ali dolino, po kateri teče, smo pri goropisji omenili. Dolgost te Save iznaša od zgornjega jezernega izvora do stoka ali zлива

pri Radolici (1580' vis.) kakih 6 milj, pad 1380', naglost 230' na 1 miljo. — β) Doljna Sava, imenovana tudi Bohinska Sava in Savica, izvira v Bohinju na Ogradniški planoti 3200' visoko iz votline, nareja 8 malih jezer ter se spušča po nekoliko pragih ali slapih (najviši 35°) v Bohinjsko dolino, katero preteka z nekoliko zavoji in soteskami iz prva od zahoda na vzhod, potem pa naglo se zasukavši na severo-vzhod. Dolgost nje iznaša kakih 5 milj, pad (do Radolice) 1620', naglost 324' na 1 miljo (nad Bohinsko Bistrico pad 1570', naglost 1050). — γ) Pri Radolici začenja srednji tek Velike Save, iz začetka še v ozkem žlebu, nad kateri se spenja okolno pogričje še do 150' visokosti, od Kranja pa že po ravnini. Pri Medvodah predira Sava z navali in slapi peščence Šmarne Gore, obrača se pod Vižmarji v Ljubljanski ravni na severo-vzhod in vstopa pod Zalogom, kjer začenja nje dolnji tek na Kranjskem in ob enem tudi nje plovnost ali voznost, v lepo Litijsko dolino. Dolgost nje srednjega teka iznaša sè zavoji vred 7 milj, pad 440', naglost na 1 miljo 63'. Dolnji tek drži iz začetka 4½ milje na dolgo proti vzhodu in Sava teče med 400—500' visokimi, golimi, pogostoma s cerkvami ozaljšanimi stenami iz premogovnega apnenca; za Zagorjem (624') se pa zavija ter drži na jugo-vzhod. Dolgost jej je do pod Jesenic na ravnost 8½ milje; z mnogimi zavoji vred pa (in otoki) okoli 11 milj; pad med Zalogom in Zagorjem 280', med Zagorjem in Jesenicami (400' vis.) 320'; naglost tam 62', tu 25' na 1 miljo. — Dolgost cele Save iznaša na kranjskih tleh skup 24 milj; pad 3560' in srednja naglost 148'. Širokost iznaša Veliki Savi pri Javorniku 54', pod Zalogom 120', pod Brežicami pa že čez 300'. Globokost njena nad Zalogom 1—3', od tod niže 5—7'. Od vsega (do Zemuna 94 milj dolzega) teka reke Save prihaja toraj ¼ ali 25% na Kranjska tla. — c) Levi Savski pritoki nahajajo se sploh na Gorenskem in bivajo po lastnosti tal (glej gori) po večem kratke bistrice. Veči so: Tržiška Bistrica (dolga 3 milje) z Lomščico na levo in Mošenikom na desno (izliv v Savo pri Podbrezji); na Koroškem pod Jezerskim vrhom izvirajoča Kokra (dolga v kranjski deželi 3 milje, stok ali izliv pri Kranji) s Ko-

krico; — Gameljščica (od Šmarne Gore, dolga 1 miljo, izliv nad Črnučami); — Kamniška Bistrica z Motnico na desno in Neveljco, Radomljo pa Račo na levo (dolgost 5 milj, ustje pod Dolom); najnižje, pod Zagorjem, 1 miljo dolga Medija. — d) Desni pritoki obsegajo čez 75% vsega Kranjskega Posavja in se odlikujejo skoro vsi po obilji vode, in nekteri sosebno po gospodarski važnosti. Razun Mojstranske Bistrice (samo 1 miljo dolge) — sè zanimivim slapom Peričnikom v Vratski dolini —, potoka Radovnice (3 milje dolzega) — s Krmo in zelo zanimivim zgornjim tekom — pa Bohinske Save ali Savice, so imenitnejši Savski pritoki od te strani. — α) Sora s 5 milj dolgim tekom nareja zgorej rodovito in prelepo dolino, niže (pod Loko) pa opasuje Sorško polje — sè 4 milje dolgim lastnim pritokom Poljanščico, po ktere lepi (Poljanski) dolini drži stara tovorska cesta, ki je vezala Beneško s Notranjo-avstrijskim; Poljanščica se izliva v Soro pod Loko, Sora v Savo pri Medvodah. — β) Znamenita Ljubljaniica najvažniši domači Savski pritok (nje porečje zalega 24 □ milj začeni se iz jamaric Pivke in Unca, privira v nekoliko tokih iz velike votline nad Vrhrniko izpod zemlje že kakor močna ladije nesoča reka. Dolgost od tega izvirališča do ustja (pod Zalogom) jej iznaša 5·7 milj, širokost 18—23', globokost 18—25', naglost 15' na 1 miljo. Vseskupna dolgost njenega teka pod imeni Pivke, Unca in Ljubljaniice pa iznaša 11·2 avst. milj, od katerih je podzemeljskega teka 2½ milje. Izmed nje levih pritokov, ki so vsi odprti, imate Nanosica (v Pivko) pa s Polhovgraških gor prihajajoča Gradašica nekako važnost. Nje desni pritoki so sila vodnati pa skoro sami ponikovalci; največi desni pritok, potok Rakek, izgublja se zgorej pod imenom Obrh v Cirkniškem jezeru (v ktero se izliva tudi potoka Cirknica in Štebesica), poskriva se niže še trikrat pod zemljo in prihaja zopet na dan ter se zadnjič podzemljo zliva z Uncem. Potok Bistra (z močnim izvirališčem pri Bistri, 1 miljo dolg, nosi ladije) in potoka Ižica pa Borovničica (oba ponikovalca) izlivajo se prišedši iz Suhe Krajine nad Ljubljano po vrsti v Ljubljaniico. — γ) V doljno Savo se izlivajo (Litijška) Reka, Zapotka

(pri Radečah), 3 milje dolga, in 1 miljo dolga Mirna z ustjem nasprosti Štirske Sevnice; — pa δ) čez 10 milj dolga Krka teče, izvira je 870' visoko iz jame, do Soteske v poprečnem, od ondudaj pa podolžnem širokem dolu (Krško polje) s padom 456' in naglostjo 45' na 1 miljo. Izmed nje levih pritokov so važniši: Od Višnje Gore prihajajoča 1 miljo dolga Čatežica (Sittich); 4 milje dolga Temenica (z 1 miljo dolgim podzemeljskim tekom, in z dvojnimi ponorom in izviro), ki nareja 3 posebne kotline zapored, tekoča vstric s Krko gornjega teka, v katero se izliva nad Novim Mestom; kedar poslednjič privira iz zemlje, pravi se jej pa Brusnica; pa potok Radulja z ustjem nad Mršečjo vasjo. Na desni strani ste Črmošnica ali Poljanščica (nje ustje nasproti Soteske) in Senuša (ustje pri Novomestu) nekoliko znatni. — e) Kolpa ali Kupa, najdaljša Reka po Savi, pa vsa pomejna in zaradi mnogih zavojev in plitvosti neporabna za ladije, izvira pod Razlogami na Hrvaških tleh, je na Kranjskem 14 milj dolga, široka do 100' globoka 1—5'; nje pad iz naša med Osivnico in Vinico 393', med Vinico in izstopom iz dežele pod Božjakovim (nižje za Metliko) 151', naglost tam 49', tu 25'. Porečje nje obsega v Suhi Krajini edino nje dolino (razun Čubranke, tudi pomejne, 2 milji dolge vode); v Metliškem hribovju pa prejema va-se 2 milji dolgo Lahinjo (pri Primostku), Sušico pa Kamenico.

3. Notranje povodje ponikvaric obsega do malega vso Suho Krajino, izvzemši nje severni in južni rob ali kraj. Izmed mnogih potokov, ki se tu izgublajo v ponore, izvirajoči tudi po večem iz podzemeljskih votlin, znatnejši so ti le: Studenec pri Oblakah (na severo-vzhodu); 1 miljo dolga Kopačica ali Rašica (pod Turjakom v Dobrépolji); Račna (severo-vzhodno od Turjaka) pa Žalna (v Rasupeljski dolini); v Ribniški dolini Bistrica, potok Sajevec in Ribnica; v Kočevski kotlini potok Črni (Rinnse), nekoliko potokov pod Rogom pa pod Goteniškimi gorami itd.

4. Koritasta podoba visokogorskih planot, še bolj pa Kraške doline in rupe podeljujejo napravljanju jezer zelo ugodna tla. Veliko jezer je pa usahnilo posebno na Krasu, ker so se posekali gozdi, in kar jih je ostalo, niso ravno

velika, zato se pa odlikujejo s prijetno lego in drugimi okolnostmi. Zlasti glasovita so: a) Bohinsko jezero, ki ga nareja v višini 1654' Savica in obstopajo okoli in okoli gole apnenčnate stene, je 3000' dolgo, 900° široko, 240° globoko, sila podobno Halstaškemu na Gornjem Avstrijskem in sploh eno izmed najkrasnejših v našem cesarstvu: v temne valove gleda mu starodavna cerkvice Sv. Duha z višine (ozirne) 400'. — b) Izvorno ali iztočno Bleško jezero, katero obrobujajo krasne 400' visoke stene peščenčnate in dolomitne, ima v obsegu uro hodá, v sredi se mu na skalnatem otočiču sveti lepa romarska cerkvice Marije Device in v njegovih modro-jasnih valovih leskečejo se in zrcalijo lepe hišice Bleških toplic pa prostrani starodavni grad Bleški. — c) Cirkniško jezero, ležeče v dolini enacega imena na zahodu, vije se v mnogih zatokih in sluje, občasno presihaje in zopet napolnovaje se (— kar prihaja od notranjih breznov in votlin), že od nekdanj kakor pravo čudo tega sveta. O srednjem stanu vode pokriva jezersko površje 9875 oralov ali juter, je čez 1 miljo dolgo pa $\frac{3}{4}$ milje široko ondi, kjer je najširje. Vzhodni kraj jezera je nizek in površje mu prehaja v močvirje in v obdelovana tla. Na zahodu pa ga opasuje hrbet Javornika hriba (3000' ozirno vis.) in piramida Slivnice s svojimi divjimi oblikami. Mnogi rti, štrleči v jezero, skalnati otoki v njem (na enem izmed njih stoji vas Otok) in plešaste vzhodne gore in strani dajó vsi okolici neko posebno podobo.

5. Vsled posebne kakosti kamenin, iz katerih se sestavljajo tla Kranjskega, biva zdaj zeló po malem več v deželi močvirjev in mahu. Največ jih je na naplavih; nekdanj prostrano Ljubljansko močvirje (34000 oralov) je zdaj po Gruberjevem odtočniku ali kanalu (1047° dolgem in s potroškom 200.000 gld., leta 1780 narejenem) popolnoma usušeno in v lepe trate spreobrnjeno. Ribnikov na Kranjskem ni.

III. Podnebje.

Visoka lega Kranjskega, gore, ki zapirajo deželo proti morju, močni vetrovi, obilni dežji in bližina visokih Alp — vse to je krivo, da Kranjska dežela nima te toplote, kakoršno bi mogla imeti po svoji sploh bolj južni legi, pri naklonu na jugovzhod in na zahod, kakor tudi pri bližini morja.

1. a) Najtoplejši kraji v vsi deželi (razun Vipave, ktere podnebje ima zaradi globokega in najnižega položaja v deželi (primeroma 250') pa zaradi odprtosti na zahod in bližnjega morja, pravi italški značaj) so: Krško polje in sploh doline severo-vzhodnih goratin pa Metliško in Črnomeljsko brdje ali gričevje in po nekem delu tudi zbog globoke lege dolina zgornje Kolpe in Čubranke: toraj taki kraji, ki se ne vzdigujejo, če tudi pustimo na stran mestne ugodne okolnosti, čez 800' visoko. Te strani imajo brez malega enaka razmerja glede na toploto kakor Varaždin in Zagreb na Hrvaškem, to je: 8—9 ° R. (celoletne srednje toplote (Vipava gotovo kakih 10 ° R.), okoli 9 ° srednje spomladne, 17 ° poletne 9.50 ° jesenske in + 0.01 prim. zimske toplote. M a x i m u m ali najvišjo stopnjo dosega tod toplota menda julija ali avgusta (kakih 22 °), minimum ali najnižjo stopnjo pa januarja (— 5 ° R.) — b) Drugi okrog glede podnebja (klimatični revir) se srednjo letno toploto 7—8 ° R. obsega najpred vse Kraške doline, ki so sploh bolj blizo morja in k večemu do 1800' visoke z njih okolnim pogričjem vred in pa Gameljsko in Ljubljansko ravnino ali po nekem delu tudi doline Idrijskih gor. Razmerja toplote po Kraških dolinah kaže nam Postojna, stoječa 1471' nad morjem. Tu iznaša srednja letna toplota 7.76 ° R., srednja spomladna toplota 7.34 °, poletna 14.66 °, jesenska 7.38 °, zimska + 0.31 ° R. Vidi se iz tega, da ima morje, ki je v ravni potezi samo 6 milj daleč, tu že neko moč na toploto tako poleti, kakor tudi po zimi. Mrzli vetrovi so pa krivi, da ima november, da-si je jesenska toplota sploh visoka (čez 9 ° v septembru in čez 8 ° v oktobru), navadno samo po + 1.84 ° R. srednje toplote. Najtoplejši mesec biva tukaj sploh avgust — + 15.09 ° R., — najmrzliši

december — 2.54° R. Najvišjo stopnjo pa dosega toplota meseca julija ($+ 22.0$), najnižje pada v novembru, do $- 12.2$ pri burji. — Po ostalih krajih tega okroga so toplotne razmere zelo podobne razmeram v Ljubljani. Tu biva srednja letna toplota 7.20° R., spomladna samo 6.73° , poletna 15.62° , jesenska 8.46° , toraj viša, nego v južnišči Postojni, zimska — 3.36° R. Najtoplejši mesec biva avgust, 16.0° R., najmrzliši december, — 5.03° R. Juni pa juli imata skoro isto srednjo toploto, katero avgust (čez 15° R.), tako tudi januar to toploto, katero december. Največa je toplota v avgustu (24.8) in sicer mnogo viša nego v Postojni, najnižja biva meseca januarja, — 18.0° R., nižja nego v Postojni; Ljubljana ima toraj zlasti spričo na sever odprte, da-si (za 363°) niže lege, bolj kontinentalno podnebje. — c) Tretji klimatični okrog, čegar razmere se ne odlikujejo mnogo od razmer dolnje Ljubljanske ravnine, obsega sicer primeroma samo do $1200'$ visoko, pa na severo-vzhod odprto Dolensko in niže doline na Gorenškem, ktere držé na vzhod ali na jug, Kranjsko ravnino in pa nekatere niže (do $1500'$ visoke) kotline v Suhi Krajini (Dobrépolje itd.), v kterih se sploh še sadje dobro ponaša. — Toplotne razmere teh krajev, ker iz njih samih nimamo zapisanih podatkov ali dat, naznanja nam bližno (samo $2\frac{1}{2}$ milje oddaljeno) Celje na Štajerskem ($721'$ visoko). Tu imeva srednja letna toplota samo 6.85° , spomladna 7.31° , poletna 15.52° , jesenska 8.92° , zimska 4.48° R. — Najtoplejši mesec juli, kteremu sta juni in avgust skoro enaka, imeva 15.83° , najmrzliši, december 7.43° (januar — 5.40° , februar pak 0.60°). Največa toplota (navadno avgusta meseca) stopa tudi na 24.1° R., najmanjša (januarja) na — 22.0° R. — d) Četrty okrog sè srednjo letno toploto 5.20° R., obsega Idrijsko gorato stran, više Gorenške doline (zlasti poleg Podkórenske Save) in skoro vso Suho Krajino. Njegova toplotna razmerja kaže nam podnebje $2628'$ visoke gore Sv. Magdalene, vzhodno nad Idrijo. Srednja letna toplota stopa tu samo na 5.37° R., spomladna na 4.46° , poletna na 13.51° , jesenska na 6.71° , zimska na — 3.24° R. Največa toplota biva avgusta 14.17° R., najmanjša decembra — 16.6° R.; najtoplejši mesec, avgust, imeva 14.17°

R. toplote) pa tudi juni in juli se držita med 12.5° in 14° R.), najmrzliša meseca, december pa januar, imevata 4.16° R. srednje toplote. Sploh bivajo tu takošne razmere, kakoršne v dalnjem Ziljskem na Koroškem, samo da je zima tu mnogo ostrejša. — e) Najmrzliši kraji na Kranjskem so, se vé da, više planje in temena Triglava, Blegaša, gor Karavanek, Kamniških Planin, Suhe Krajine in Krasa, ki se spenjajo nad 3000' visoko: da si biva že zelo malo stalnih človeških prebivališč na tej visočavi na Kranjskem. Take visočine imajo menda one toplotne razmere, ktere Št. Lorenc Lešanski na Koroškem, to je, kakih 3.50° R. srednje letne: 5.50° spomladne, 10° poletne, $5-6^{\circ}$ jesenske, — 2.22° R. zimske toplote; minimum — 4° ali morda še niže (zbog silnih vetrov in odprte lege teh planot), maximum + 11° R.

2. Tiščanje zraka biva na severnem Kranjskem sploh $325'''$ (v Ljubljani $326.40'''$), na zahodnem $305'''$ (na gori Sv. Magdalene $304.90'''$), na južnem $314'''$ (v Postojni $314.5'''$); maximum v severni in zahodni pokrajni dežele januarja $335'''$ in $311'''$, v južni decembra $320'''$; minimum na severji in zahodu decembra $320'''$, na jugu marca $307'''$. — Srednji pritisk soparov ali par kaže na severni strani Kranjskega navadno $3.37'''$, na zahodni $2.93'''$, na južni $3.15'''$; na severji biva največi julija meseca (prim. $9.06'''$), na zahodu avgusta (primer $5.04'''$), na jugu julija (prim. 8.38); najmanji je parni tlak ali pritisk povsod decembra meseca, prim. na severji $0.34'''$, na zahodu $0.37'''$, na jugu $0.10'''$ močan. — Srednja letna vlažnost ozračja je največa na zahodu (82), najmanjša na jugu (31.5); na severji biva 79.6; najmanjša vlažnost se opazuje na zahodu aprila meseca (22.0), na jugu decembra (12.0), na severji marca (19.4).

3. Padavine biva na Kranjskem primeroma po $50.20''$ na leto, to je, več nego v katerikoli deželi avstrijskega cesarstva, kar ne prihaja samo od primerne bližine morja, temuč tudi odtod, da je dežela zaprta in gozdната, in pa od nje vetrov. — a) Najmanj padavine imevajo Kamniške Planine, Krško, Gorjanci pa najvzhodniši kos Metliške goratine (primeroma po $41-44''$ na leto). — b) Na Ka-

ravankah, na Triglavu, na ravnini okoli Kranja, v Litijskih in Mokronoških gorah pa okoli Črnomlja biva padine 45—50". — c) V gornjem Posavji pa na sredni in južni Ljubljanski ravnini, v Trebanskih in Idrijskih gorah in na vzhodni Suhi Krajini 50—55". — d) V zahodni Suhi Krajini, po vsem Krasu (celo v Polhovgraških gorah) biva je po 55—60" (kolikor po srednjem Goriškem in pod Karnskimi Planinami na Beneškem): v obče največ v celem Sredomorju izvzemši Tminsko okolico pod Karnskimi Alpami. Ima pak Celje srednje letne padavine 41.31", Ljubljana 35.26", Sv. Magdalena 52.76", Postojna 55.26". — Vse Kranjsko spada sploh pod pas jesenskih dežjev (razun prvega klimatičnega okroga, ki spada pod pas poletnih dežjev); kajti v celi deželi pada 202.72''' ali 33.7% vse celoletne padavine na jesen; spomladi je pada po 141.37''' ali 23.5%, poleti 133.00''' ali 22.1%, po zimi 134.05''' ali 22.7% letnega iznoska. V prvem okraji biva spomladi 105.16''' = 23.3%, jeseni 125.18''' = 27.8%, po zimi 75.41''' = 16.8%, po leti pak 144.78''' = 32.1% vse ondotne srednje letne padavine. V drugem okrogu ali revirji pa prihaja na jesensko padavino 199.72''' = 31.9% na poletno samo 128.64''' = 20.6%, na spomladno 178.54 = 28.5%, na zimsko 118.65 = 19.0% vse padavine. V tretjem okrogu so te-le razmere: 176.57''' padavine jeseni, 140.27''' po leti, 147.83''' spomladi in 169.46''' po zimi ali po 27.8, 22.1 23.3, pa 26.8%. V četrtem okrogu pada jeseni 314.41''' = 41.0%, po leti 141.59 = 18.5%, spomladi 165.78''' = 21.6% in po zimi 145.52''' = 18.9% vse ondotne padavine. — Dni s padavino šteje se v celi deželi po 130 na leto, v prvem okrogu po 133.5, v drugem 127, v tretjem 134, v četrtem 150; na spomlad jih prihaja v celi deželi po 34.9, na poletje 31.8, na jesen 32.7, na zimo 28.5, ali pa na spomlad 27.3%, na poletje 24.8%, na jesen 25.6%, na zimo 22.3% vse padavine. Spomladni dežji so toraj na Kranjskem zelo pogostoma, jesenski so redkejši pa sila obilni in pravi nalivi. Sosebno je deževnih dni v celi deželi po 104: v prvem okrogu tudi po 104, drugem po 90, v tretjem po 98 in v četrtem po 118. Snežnih dni biva v deželi po 26 na leto: v prvem okraji 29, v dru-

gem 37, v tretjem 36·5, v četrtem 32; največ snežnih dni je povsod februarja pa marca meseca (po 6·35 in 5·38 prim. v celi deželi), najmanj novembra pa aprila (po 2·28 in 2·38). Postojna ima februarja pa marca navadno po 7 dni sè snegom, Ljubljana decembra pa marca po 6—7 dni, februarja tudi po 10 snežnih dni. Po viših legah (nad 2500') mete tudi po 40—50 (pri sv. Magdaleni po 52) dni; tudi sneži celó maja pa septembra meseca, pa tudi v Ljubljani in Postojni pokaže se kedaj že sneg oktobra meseca (po 1krat). — c) Visokost ali množina dežja znaša na Kranjskem navadno 4·63''' ; najobilniši so jesenski dežji, 6·20''' , ki so navadno goste plohe; najbolj redki so pomladni dežji, visoki 4·05''' . Poletni dež ima navadno 4·18''' , zimna padavina 4·42''' . Visokost ali množina snega je razen po visokih položajih, po Krasu pa v Suhi Krajini, kjer bivajo po zimi hudi snegi (metelice) in nevarni zameti, sploh majhena; celoletna množina mu biva pri sv. Magdaleni 13·16'' (januarja pa februarja 41—47'''), v Postojni 9·60'' decembra pa februarja tudi po 40—48'''), v Ljubljani 6·70''', v Celji samo 3·62'' (tam decembra 42''', februarja 11''', tu decembra pa marca po 15—17'''). — d) Meglenih dni biva v Celji po 60 (največ oktobra), v Ljubljani po 82 na leto (največ oktobra), pri Sv. Magdaleni po 71 (največ novembra), v Postojni po 64 (največ novembra) — Neviht ali viharjev biva v deželi po 30 na leto in sicer največ na jugu (v Postojni po 40), najmanj po viših položajih severnega (pri Sv. Magdaleni samo po 14) pa vzhodnega klimatičnega okroga (v Celji po 13); v Ljubljani jih biva po 25. Večina jih pada na polletne mesece (po 17—18) zlasti julija (6—7); pa tudi jeseni so uime pri obilnih dežjih pogoste (primeroma po 6—7); čem južniše je kraj, tem več neviht pritiska na jesen nanj (v Postojni po 10 neviht jeseni, v Celji samo po 2). Toča pobija sploh poredkoma na Kranjskem (3—4krat na leto); najraje udari na Kras (v Postojni po 4—5); v ostalih krajih dežele so toče redke (pri Sv. Magdaleni in v Celji ne pobija nikdar, v Ljubljani po 2—3krat na leto). Na Krasu čutijo se tudi potresi, da-si celó poredkoma.

4. Jako znamenita so razmerja vetrov na Kranj-

skem. V tem ko premagujejo na severo-vzhodu pa vzhodu dežele zahodni pa vzhodni vetrovi v skoro enaki meri (v Celji je zahodnih po 31, vzhodnih po 32), zlasti pa jugo-zahodni (ki jih je v Celji po 36), vlečejo po zahodnem Kranjskem zlasti severni pa zahodni vetrovi (pri Sv. Magdaleni 31 severnih in po 30 zahodnih); pa že tod se prikazuje moč vzhodnih vetrov (po 25), ki sila premagujejo po srednjem in južnem (Kraškem) kraji dežele (v Ljubljani jih je po 35 vzhodnih, 27 zahodnih, 27 severnih; v Postojni po 50 vzhodnih, 24 zahodnih). Južna vremena so redka a najbolj redka v južnih predelih (v Celji jih je po 19, v Ljubljani po 20, pri Sv. Magdaleni po 17, v Postojni po 10 na leto); najbolj pogostoma so južni vetrovi, ki napravljajo in spremljajo jesenske in pomladne dežje; vzhodni vetrovi so oktobra meseca najbolj redki, sicer pišejo celo leto. Severo-vzhodni vetrovi (na Krasu kakor najhuji piši pod imenom burje) gospodujejo zlasti avgusta pa decembra meseca in prizadevajo poleti naglo in veliko ohlajenje zraka, po zimi pa obilo snega, ki zapira ali ustavlja na Krasu mnogokrat za več dni ves prehod ljudi in blaga.

IV. Prirodine.

1. Rastlinstvo kranjsko ima v obče lastnijo in podobno rastlinstva sredo-evropskega; samo na Vipavskem se vidijo nekatere vrste sredomorskih rastlin. Gozdi so po vsej deželi listovci; poglavitno drevje je hrastje pa bukovje mešano z jesenovjem, jelšami, kostanji, kleni, javorji, lipami, gabri, topolami, jerebičjem, hruškami, jablani in vrbami. Izmed hojevcev so najnavadniši jele, smreke pa mecesni. V šumah, pritlično, raste na Kranjskem že marsikteri grm sredomorskih vrst: ruj, cibara, lovor. Hojevci segajo do 4000' visoko, travniki do 5400', planinski pašniki do 7200'. Rž, ječmen, oves, krompir, korun, zelje in repa se ponaša na Gorenškem še 3300' visoko, vsakovrstno sadje in vino na ravninah, v kraških dolinah, po vzhodnem Dolenskem pa po dolinah južnega Gorenškega. Debeljača (turšica, koruza) rodi po

vsem Dolenskem, nižem Gorenskem in Notranjskem. Rž dozoreva sploh konec junija; po viših legah na Gorenskem še le avgusta; pšenico žanjejo konec julija, ajdo (drugo setev) konec septembra. Seno se spravlja sredi junija, otava sredi avgusta; planinske trate kosé še le konec avgusta. Na Dolenskem je nekoliko prezimujočih rastlin; že februarja cvetó zvončeki, žafran, čašnice, aprila pa cesarski venec (fritilarie).

2. Živalstvo je sredo-evropejske lastnije. Posebna živalca kranjske dežele, ki biva v kraških jamah (zlasti v sv. Magdalene), je glasoviti, po škargah in po pljučih dihajoči močerad: človeška ribica.

3. O razširu kopanin glej niže. Rudnih ali mineralnih vod ni mnogo v deželi. Najbolj glasoviti so topli vrelci v Toplicah (na jugo-vzhod od Novega mesta, ki imajo 29°25 R. toplote pa v 1000 delih 14 delov magnezije, 93 delov apnene ogljeno-kisline, nekoliko kremenokisline pa 70 rastlinstvenih delov. Na Bleškem jezeru pa v Poljanskih Toplicah je mlačen vrelec, ki ima tudi obilo ogeljnaté kisline.

V. Prebivalci.

Vseh prebivalcev, kolikor jih je res v deželi, bilo je leta 1857 na Kranjskem 451.941 glav, vseh domačih prebivalcev pa se je tisto leto štelo 467.441 glav.

1. Ljudnatost. Prihaja toraj na Kranjskem 2604 duš na 1 □ miljo avstrijsko, to je 104 manj nego na Štajerskem, pa skoro za 800 več nego na Koroškem. Najbolj ljudnati kraji v deželi so vzhodna Dolenska pa Kranjska in Ljubljanska ravnina. Ondi ima Brdski okraj po 3931, Mokronoški 3250, Krški 3762, Metliški 3818 stanovalcev; tu okraj Kamniški, ki sega tje do Brdske goratine, po 3239, Kranjski 3625, Ljubljanski (v okolici) 3465 prebivalcev na 1 □ avst. miljo. Na vzhodnem Dolenskem dosega še Višnjogorski okraj 2977 prebivalcev; Trebanski ima po 2794, Črnomaljski 2784, Rateški 2772, Kostanjeviški 2619, Novomeški 2611, Žužemberški 2576 in Litijski 2569 duš na 1 □ miljo. Ravno tako ima na

Ljubljanski ravnini in po bližnjih dolinah in gričih Loški okraj po 2710 duš na 1 □ milji. Vsi ti okraji imajo toraj po več kakor 2500 prebivalcev na 1 □ avst. m. to je, toliko, kolikor iznaša srednje število ljudnatosti cele dežele. To število presegajo pa samo blaga Vipava s 2965, in dva najrodovitniša okraja na Krasu in Suhi Krajini: Bistriški z 2749 pa Ribniški z 2644 dušami na 1 □ m. Vsi ostali kraji v deželi padajo gledé ljudnatosti pod ono srednje število. V Suhi Krajini ima Veliko-Laški okraj po 2465, Kočevski samo po 1585; na Kraških tleh Postonjski po 2476, Senožeški 2245, Planinski 2092; v Idrijskih pa Polhovgraških gorah: Idrijski okraj po 2324, Vrhnški 2417 duš na 1 □ miljo. Visokogorska okraja Tržiški pa Radoliški imata samo po 2072 in 1510 ljudi na 1 □ m. Najpustejše strani v deželi so okoli Snežnika pa severo-zahodni rogelj kranjske dežele. Okoli Snežnika ima Ložki okraj po 980, Kranjskogorski okraj na severo-vzhodu pa ima samo po 951 ljudi na 1 □ m. Sploh se vidi iz tega, da ima najgostejše ljudstvo v vsi deželi Ljubljanska ravnina sè srednjim številom od 3440 duš na 1 □ avst. miljo. Za njo prihaja koj vzhodno Dolensko s Metliškim pa Črnomaljskim pogričjem sè srednjo ljudnatostjo 3038 prebivalcev na 1 □ milji. Notranjsko ima primeroma samo po 2244, Suha Krajina po 2230, Gorensko pa samo po 1999 prebivalcev na 1 □ miljo površja.

2. Spol. Gledé spola bilo je leta 1857 med domačimi prebivalci 227.423 moških in 240.013 ženskih, tako da je prišlo na 1000 moških 1056 ženskih. Kakor je sploh navada, je več ženskih mimo moških, zlasti v večih mestih, (v Ljubljani biva na 1000 moških 1178 ženskih).

3. V detinskih ali otročjih letih (od rojstva do 14. leta) biva na Kranjskem 29% moških pa 28% ženskih (leta 1857 je bilo v teh letih 67.741 moških pa 67.955 ženskih); 14—24 let starih, v mladenških letih, biva skoro 19% moških in ženskih (l. 1857 je bilo 44.705 moških in 47.415 ženskih v teh letih); v moških letih, 24—40 let starih biva skoro 22% moških pa 23% ženskih (l. 1857 bilo je 50.319 moških pa 47.230 ženskih v teh letih); 40—60 let starih biva po 21% obojega spola (l. 1857 v

teh letih 49.479 moških, 51.512 ženskih); čez 60 let starih po 8% obojega spola (v omenjenem letu 15.181 mož pa 15.906 ženic).

4. Narodnost. Narodnost prebivalcev kranjske dežele je premagovalno slovenska. Na podlagi popisa iz leta 1851 bilo je na Kranjskem 1857 leta 421.398 Slovencev, 29.783 Nemcev in 15.660 Hrvatov. Slovencev je toraj 90·15% vsega domačega prebivalstva, Hrvatov 3·48% a Nemcev le 6·37%.

a) Slovenci so najmočnejši narod na Kranjskem. Oni so posedli vso deželo razun okraja Kočevskega, Črnomaljskega, pa Metliškega in nekih kosov od okraja kostanjeviškega, Krškega pa Novomeškega, tako da njihova last zalega brez malega 148 □ avst. milj ali 86% vseh Kranjskih tal. Njih število presega 392.000 glav. Slovensko narečje razpada spričo goratosti dežele pa spričo historičkih vzrokov in bližine Hrvatov na več podnarečij. Kranjski Slovenci se imenujejo: Gorenci (po Czoernigu 162.500 duš), Dolenci (135.000) in Notranjci (95.000). Ne toliko po jeziku, kolikor po obleki, šegah in domačem življenji sploh, odlikujejo se od ostalih Kranjcev Kraševci, Pivčanje pa Vipavci ali Ipavci.

b) Med Hrvati in Slovenci delajo, djal bi, prehod Beli Kranjci, ki govore lastno slovensko-hrvaško narečje in ki se tudi po obleki (beli suknji iz domačega sukna po kožuhu iz ovčje kože, odkoder jim tudi pridevek) odlikujejo od ostalih slovenskih prebivalcev (Črnih Kranjcev) v deželi, ter so prav za prav pohrvačeni Slovenci ali Kajkavci. Prebivajo po jugo-vzhodnem okraji kočevskem, to je, po dolinah gornje Kolpe in Čubranke (v Osivniški, Farski, Banjaloški fari), v Črnomaljskem okraji, po zahodnem delu Metliškega okraja, kakor tudi ob veliki cesti, ki drži iz Kostanjevice v Krško mesto (tu kakih 12.000 duš pod imenom Mokričanje) v vaseh: Pristava, Jelša, Gorica, Drnava in družih poleg Save do Gorjancev. V jugo-vzhodnem kotu Črnomaljskega okrožja v Vinici in Bojancih (kjer meji s Kranjskim Marinodolski osredok hrvaške vojaške Krajine ali Granice) pa pri Žumberski vojaški Krajini na vzhod od Metlike v Preloki, Hrastu itd.

prebiva stara naselbina Hrcegovinskih Uskokov, Srbov, ki govoré po štokavsko, ohranivši se v svoji starodavni čistosti. Na brežini ali pobočji Gorjancev v okraji kostanjeviškem, v Avgustinovcu, Brezovicah, Brezji, Črnečivasi, Črešnovcu, Gradcu in Ostrcu prebivajo Hrvatje (Čakavci), ki se ne odlikujejo po ničem od Čakavcev v Granici. Belih Kranjcev je kakih 40.000, Čakavcev 12.000, Štokavcev 3000; če toraj prištejemo onih 40.000 Belih Kranjcev, ktere smo zgoraj prišteli k Slovincem tu k Srbo-Hrvatom, imamo na Kranjskem 56.000 duš ali 12% vseh prebivalcev narodnosti Srbsko-Hrvaške. Imajo pa vsi ti v svoji lasti samo 15·10 □ milj ali 8·7% deželnih tal. Rumunje, ki jih uradni izkazi postavljajo na 600 glav, v Bojancih in Hrastu, so čisti Hrvatje pravoslavne (grško-vzhodne) vere, ki jih sosednji katoličanje imenujejo Vlahe, odkoder prihaja ta pomota.

c) Precej mnogo je na Kranjskem po uradnih zapisih tudi Nemcev, potomcev stare naselbine franških pa durinških meščanov in kmetov, ktere je bil dal Karl IV. prepeljati na posestvo grofa Fridrika iz Ortenburka (300 rodbin) v Suho Krajino, in ki prebivajo po vsem Kočevskem okraji (izvzemši južno in zahodno progo poleg Kolpe in Čubranke) segaje na jugo-vzhod čez Roško (Rog) planoto v Črnomaljski (vas Kleč), na vzhod pa v Novomeški okraj, kjer so zaseli gornjo Črmošniško dolino, pa nekoliko mešanih vasi pod goro Peščenikom (Hrašice, Gaber). Kočevarjev, znanih po svoji posebni obleki pa po ohranjenem starem franškem narečji, vseh skup je 23.000 duš. Manj se je ohranila stara naselbina tirolskih Nemcev v Sorici pa v Dajnah na gornji Sori (kakih 1000 duš) ktere je tje preselil l. 1160 Frižinski vladika (na Bavarskem) na svoje Loško posestvo. Nekdaj nemški prebivalci v Beli Peči (800 duš) so se poslovenili. V Ljubljani štejejo uradni zapisi 5000 Nemcev (?). Nemci prebivajo toraj skupaj na samo 11 □ avst. miljah ali na 6·5% vseh kranjskih tal.

5. Vera. Gledé vere je več nego 99% prebivalcev na Kranjskem rimskih katolikov. Leta 1857 se je štelo 466·788 rimskih, 278 vzhodnih, skupaj = 99·86% vseh

prebivalcev, katolikov; 29 pravoslavnih ali grško-vzhodnih vernikov = 0·06%, 75 avgsburških pa 25 helveških protestantov 0·02% vseh domačih prebivalcev. Katoličani grškega obreda in pa verniki grške nezedinjene cerkve (ki sami sebe imenujejo pravoslavne) nahajajo se samo med Srbo-Hrvati, protestantje skoro samo v Ljubljani, kjer so se združili za poslednjih let v posebno cerkveno občino. (Kozler pa šteje 1000 protestantov [??] v deželi pa 2000 pravoslavnih [??]).

6. Kar se tiče raznih vrst zaslužka (na čem namreč živé stanovalci), šteló se je l. 1857 v deželi 826 = 0·12% duhovnih, 2254 = 0·48% uradnikov, 2711 = 0·58% vojakov, 103 = 0·02% spisovateljev in umetnikov, 58 = 0·01% advokatov in notarjev, 258 = 0·06% zdravnikov, rano-celnikov in batic, 50714 = 10·85% posestnikov zemljišč in rudnikov pa zakupnikov ali najemcev ralnega polja, 6781 = 1·45% posestnikov hiš in kapitalov, 4616 = 0·99% fabrikantov in rokodelcev, 903 = 0·20% trgovcev, 162 = 0·04% ribičev pa brodnikov, 93.048 = 19·91% pomagačev pri kmetijstvu in rudarstvu, 11.394 = 2·45%, pri obrtnosti in 1091 = 0·24%, pri trgovini 13.726 = 2·94%, služabnikov drugovrstnih 31.975 = 6·85%, t. j., nadničarjev (najemnih delavcev); — drugih moških čez 14 let starih 19.401 = 4·15%, ženskih in otrok 227.420 = 48·66% vsega domačega ljudstva.

7. Prehodnost ali hoja po svetu. a) Izmed 467.441 domačih prebivalcev bilo jih je 1857. leta doma pričujočih ali nazočnih 428.541 = 94·82%, z doma 38.901 = 5·18% vseh domačih prebivalcev. Posebej pa je bilo doma 89·31%, z doma 10·69% vsega moškega, in 94·3% doma, z doma pa 5·97% vsega ženskega stanovalstva.

b) Prehodnost prebivalcev na Kranjskem je toraj precej znatna in se je pomnožila v 27 letih (od l. 1831) pri moških za 6·40%, pri ženskih za 5·49%. Največa prehodnost se opazuje pri prebivalcih Kočevskega okrožja, kjer prihaja na 23.660 duš po 4575 nepričujočih), ki košarijo po domači deželi in drugih mestih in kronovinah avstrijskih in zlasti z južnim sadjem; 2000—3000 z doma

bivajočih (na 16—33000 duš) imeli so še okraji Brdski, Kranjski, Kamniški pa Ljubljanska okolica. Največo stalnost kažejo večidel na kmetovanji živeči prebivalci rodovitega vzhodnega Dolenskega, kjer jih je na 12—20000 ljudi samo 358—600 z doma.

c) Kakor povsod velja tudi na Kranjskem to pravilo, da biva največ tistih, kateri so kam z doma odšli, v deželi sami (17·963 ali 53·05% od vseh zdomcev); po družih avstrijskih kronovinah bilo je 15410 ali 45·51% vseh, poglavitno kočevskih Nemcev (čez 3000), pa tudi Slovencev, ki so košarili z južnim sadjem ali delali pri železnicah v planinskih ali ogerskih deželah, če niso bili pri družih kupčijah in poslih. Bilo je pa tisto leto Kranjcev na Goriskem, v Istri in Trstu 5599, na Koroškem 4412, na Štajerskem 3338, na Hrvaškem pa v Slavonii 2623, na Dolnjo-Avstrijskem (na Dunaji 1084, na Ogorskem 515, na Českem 297; v ostalih kronovinah so mnogo redkejši: najmanj jih zahaja na Erdeljsko (Sedmograško), Tirolsko pa v Galicijo: po 18—1). Na tujem (v inozemstvu zunaj Avstrije) bilo je leta 1857 samo 488 Kranjcev, in večina teh na Nemškem (čez 250).

8. Tujcev (inostrancev) je bilo l. 1857 na Kranjskem 23.400 = 5·18% vsega djanskega ljudstva. Največ inozemcev je imela po navadi večih in zlasti glavnih mest Ljubljana (9224 ali skoro 48% vseh prebivalcev) in ravno zato tudi Ljubljanska okolica (2062 = 10% vseh ondotnih prebivalcev). 500—1000 inostrancev se je nahajalo samo še v nekterih obrtniških okrajih, na primer v Vrhniskem, Litijskem, Kranjskem in Kamniškem, pa tudi v Novomeškem in Postojnskem okraji. Največ tujcev je bilo, se ve da, v deželi sami doma, in pravi inostranci, ki niso bili Kranjci (5438 ali 23·2% od vseh) bili so malo da ne vsi iz sosednih dežel, in sicer iz Primorja 1443, iz Štajerskega 1214, iz Koroškega 410, iz Hrvaškega 486, pa tudi iz Českega 445; tujcev Neavstrijancev je bilo v omenjenem številu samo 313 ali 1·4% vseh tujcev. Bili so pa večidel iz nemških držav (156) ali Švajce (105) domá.

9. Naseljenost. Kako so bili ti stanovalci razde-

ljeni na posamne kraje, vidi se iz teh števil: a) Leta 1857 je bilo na Kranjskem 14 mest, 17 trgov, 3195 vasi (pa samo 501 občin) skupaj s 73.286 poslopji in 99.383 ognjišči. Na Kranjskem prihaja toraj na 1 □ miljo 0·08 mest, 0·10 trgov, 18·41 vasi pa 0·34 občin ali pa 1 mesto na 12·3 □ milj avstr., 1 trg na 10·1, 1 vas na 0·05, 1 občina na 0·5 □ m. avstr. Na 1 □ milji stoji primeroma 422 poslopij, 1 poslopje ima primeroma po 1·35 ognjišč (strank) in po 6·17 prebivalcev. Ena naselbina imeva zatoraj samo po 23 ognjišč in 140 prebivalcev in 1 občina po 6 naselbin, 146 ognjišč pa 840 prebivalcev. Mesta so toraj na Kranjskem (po šegi južnih Slovanov) sploh redka, vasice pogostne, toda majhene, občin ni obilo in so zaradi majhenih sosesk, združenih v 1 občino, in zaradi nizke ljudnatosti v deželi sploh, tudi majhene. Najmanjšo naseljenost kažejo visokogorski okraji, če tudi ravno ondod doli in doline, v katerih se nahajajo po večem vsa selišča, predstavljajo potujočemu podobo goste naseljenosti in ljudnatosti. Največa je naseljenost na vzhodnem Dolenskem pa na osrednji ravnini; srednje mere drži se v tem oziru Suha Krajina, kjer tudi vzhodne, (nizke, od vetrov zaklonjene, torej tudi toplejše) planote dopuščajo gostejšo naselbo. Najborniša poslopja so na vzhodnem Dolenskem (zlasti med Hrvati), najboljše in najčednejše po mestih in na ravnini pa tudi na Kraških tleh, kjer se vasi in trgi večidel ponašajo z zidanimi hišami.

b) Izmed vseh 501 občin na Kranjskem je samo 41 občin, da imajo čez 2000 domačih prebivalcev. Med njimi ima edino mesto Ljubljana čez 10.000 duš (na tanko 1857 l. 20.747 duš); ostalih 40 občin je imelo (razen Krškega mesta s 5056 prebivalci) samo po 2000—5000 domačih prebivalcev, namreč: vaška občina Dobrujne (pri Ljubljani) 4493, mesto gornja Idrija, vaške občine Cerklje, Raka in Studenec v Krškem okraji pa vasi: Št. Jernej, v okraji Kostanjeviškem, Cerklje v okraji Kranjskem, Medvode v okraji Ljubljanskem po 3000 do 4000 prebivalcev; čez 2500 duš sta imela trga Žužemberk in Vipava pa vasi Žir, Trata in Oslica na gornji Sori in Poljanščici, Vinica na Črnomaljskem (pri

Kolpi), Kostel na Kočevskem, Hine (Hinnach) na Žužemberškem, Št. Kocijan (Škocijan) pri Mokronogu in Sv. Križ na Radeškem pa malo da ne tudi Bled pri Radolici. Vseh ostalih 21 občin (med njimi tudi mesti Loka pa Kostanjevica in trgi Radeče, Mokronog, Ribnica pa Vrhnika) imelo je samo po 2000—2500 domačih prebivalcev.

10. Gib ali premikovanje ljudstva. — a) Porok biva na Kranjskem (po 17letnem primerjanji) po 663 na leto (v Ljubljani po 86); navadno ženijo se moški v 28. in možé se ženske v 25. letu (v Ljubljani v 35., oziroma 28. letu. Zakoni terpé primeroma čez 27 let (na Češkem samo 22 let).

b) Porodov je bilo na Kranjskem od leta 1830 do 1838 samo po 3169 na eno leto in na 100.000 prebivalcev, od leta 1839—1847 že po 3312 (od 1830—1847 toraj primeroma po 3247), od 1852—1855 zopet samo po 2940, Nezakonskih otrok prihaja na 1000 rojenčkov samo 81 (ali rodi se 1 nezakonsko otroče na 11 zakonskih); na 1000 živih rodi se 14 mrtvih otrok. Na 1000 deklet rodi se po 1064 dečkov; iz 1 zakona rodé se primeroma po 4 otroci, ali bolj na tanko: na 100 zakonov prihaja 464 otrok.

c) Mrličev biva (tudi po 17letnem primerjanji) na 100.000 prebivalcev po 2651 na leto (najmanj v cesarstvu za Dalmacijo) ali 2 mrliča na 100 prebivalcev (v Ljubljani 3 mrliča na 100). Na 10.000 mrtvih ženskih umrje v občé 9850 moških (kar je v vseh avstrijskih kronovinah ravno nasproti). Najbolj mrjó otroci in starši ljudje (čez 50 let stari). Izmed 10.000 rojenčkov jih umrje sploh samo 1847.

d) Srednji vek ali dolgost življenja na Kranjskem je sploh 34·28 let (pri možkih 32·26, pri ženskih 36·37 let), za Dalmacijo, Gornjim Avstrijskim in Koroškim pač najdaljši v avstrijskem cesarstvu.

e) Prebivalstvo prirašča na Kranjskem z 0·828‰, to je: na 100.000 prebivalcev enega leta prihaja jih 100·828 drugo leto. Po tem pravilu je toraj iznašalo prebivalstvo na Kranjskem po verjetnosti konec 1864 leta 478.955 duš ter se je povzdignila ljudnatost primerno na 2758 ljudi na 1 □ miljo avstrijsko.

VI. Narodno gospodarstvo.

I. Poljedelstvo ali kmetijstvo. 1. Rodovitega sveta je na Kranjskem po katastralnih premerih 649.204 avst. oralov ali 164.92 □ avst. milj, to je, 95.03% vse kranjske zemlje. Najprostranejša so gozdnata tla — 746.396 oralov = 74.63 □ avst. milj — pa pašniki in pogorske planine: — 361.337 oralov = 36.13 □ avst. milj. Travnikov in vrtov je 287.096 oral. = 28.70 □ milj, ralnega polja 236.755 oralov = 23.67 □ milj, vinogradov samo 16.768 oralov = 1.67 □ milj, mahovje pa bičje pokriva 852 oralov = 0.008 □ avst. milj. —

2. Pičlost ralnih (13.6% vsega zemljišča) pa obilnost travnih tal, travnikov in planinskih pašnikov (skupaj 64.83 □ avst. milj. = 37.4% vsega kranjskega površja) kaže kranjskim prebivalcem potrebo, da se držé bolj živinoreje, pa na polji svojem pridelujejo več živinske klaje.

a) Najbolj razširjena so poljska obdelovana tla na Kranjski in Ljubljanski ravni, na vzhodnem Dolenskem in južnem nižem Gorenškem. Na Notranjskem imajo samo doline (zlasti Vipava) pa gričevje Reško, v Suhi Krajini samo južne pa vzhodne niže planote prostranejše oranje. Najrodovitniši predeli zemlje so srednja Posavska ravnina 1 - 3½ milje široka, Sorško polje, Sorška in Poljanska dolina pa polje Št. Jernejsko (pri Kostanjevici) in po nekem delu Krško polje. Gospodarstvo je sicer povsod trivrstno (triletno); gledé opuščevanja ali prahe pa vladajo zeló različne navade. Gnojenje je povsod še zelo zanemarjeno, zlasti pa po Notranjskem in Dolenskem.

b) Največ se pridelava ajde zlasti iz druge setve (po 1,000.000 vaganov na leto). Na Gorenškem pa v Suhi Krajini je najnavadniji poljski pridelek oves (primeroma po 640.000 vag. na leto). Pšenice pridelava se v srednjih letinah skoro po 448.000 vag., rži 362.000, ječmena skoro 250.000, prosa 284.000, debeljače (koruze) do zdaj samo po 132.000 vag.; dasiravno se nje setev čedalje tem bolj širi ter zlasti proso zatira. Pire pridelava se primeroma samo po 10.500 vag. (1 star = 2 vag., 1 vagan = 2 mernika ali polovnika). Na travnikih, v dolinah Kra-

ških, Gorenških in Dolenskih pa na prostranih pašniških tratih po suhih Kraških planotah in po Gorenških planinah nakoševa se po čez 4,630.000 centov sena, otave (in detelje) na leto. Po vsem višem Gorenškem je v navadi planšarstvo ali planinarstvo; toda planšari se bolj z drobnico, nego z govejo živino. Škoda velika je za deželo, da so še v navadi občinski pašniki (gmajne), ki zavzemajo veliko lepega ralnega sveta. -- Slame dobiva se po 4,778.000 centov na leto in dan. Zelo majhen je pridelek sočivja (večidel bob, fižola pa leče); bolj navadna kuha so podzemljine, zlasti repa pa krompir (po 200.000 cent.). Zelja se pridelava po kakih 570.000 kop (kopa šteje 60 glav). Sadjoreja, do sedaj premalo razširjena po deželi, začena se, kakor tudi reja murbovega drevja in sviloreja, povzdigovati na višo stopnjo zlasti po Gorenških dolinah, po vzhodnem Dolenskem pa v Reški dolini. Tod in po Vipavskem ponaša se vsakovrstno južno sadje in sicer brez posebne ohrane po zimi. Vina se napravi na leto po 377.000 avst. veder (v dobrih letinah tudi po 500.000 veder); dobrote je sploh srednje. Največ vinogradov imajo na severo-vzhodnem Dolenskem, pri Reki pa v Vipavi. Tu imajo trte že po laško zasajene v brajdah in klanjicah (latnikih) po njivah in vrtih. Najbolja (sladka) vina so tudi Vipavska, da-si bi lahko bolje obdelovali trte in bolj skrbno pripravljali vino. Trgovskih ali kupčijskih rastlin seje in ravna se sploh malo, da-si bi jim bili pogosti dežje in toplota preksolnčnih rebri in dolin dosti ugodni. Lanú in konopelj pridelava se samo po kakih 20.000 centov, semen čez 30.000 centov. Ogršico sejejo prav po pičlem, čeravno bi se kaj ponašala na posušenem Ljubljanskem močvirji; domačega ogršičnega olja naredi se samo kakih 3000 centov na leto.

c) Čistega pridelka (odbišči semensko žito) daje en oral kranjskega polja čez 9 vaganov rženega enakovredja (enakomočnine), ali vse Kranjsko 2,130.795 vaganov rži, ali nje enakovredja, kar priča o veliki rodovitnosti oralnih tal in o dosti pridnem gospodarjenji, to se pa sme pripisovati tudi temu, da so kmetije tako zelo razdrobljene (to je nasledek posebno francoske vlade od 1809—1814); kajti na vsa-

kega gospodarja prihaja primeroma samo po 13 oralov rodovite zemlje. Porabi pa Kranjsko v enem letu na 1 glavo $4\frac{1}{2}$ vagana (kolikor po Ogerskem) ali skupaj 904.000 vaganov žita ali krušnega enakovredja, iz česar se vidi, da nima dežela dosti lastne rži in pšenice, ampak da mora od drugod te krušne pridelke vvažati.

2. Živinoreja, kateri so deželne razmere zelo ugodne, ni niti tako razširjena, niti na taki stopnji, kakor okolnosti dajejo.

a) Konj se je štelo 1857 leta 20.753 repov, med njimi žrebcev in skoplencev 11.717, kobil 7.422, žrebet (pod 3 leti) 1614 glav. Konjsko pleme je različno; na Dolenskem ravnajo bolj majheno, na Gorenškem bolj močno teško pleme, podobno pincgavskemu, na Krasu in v Suhi Krajini imajo konje tako imenovanega Kraškega plemena, ki so majheni, pa trdni, močni in grivati. Kobilarnica (žrebčarnica) cesarska nahaja se v Prestranku blizu Postojne. Mezgov pa oslov so ravnali 1857 leta samo 320.

b) Goved imeli so leta 1857 samo 189.063 glav, med katerimi 56.730 bikov pa volov, 78.970 krav pa 53.363 juncev in junic (pod 3 leti). Na 1 □ miljo prišlo je toraj 120 konj, pa 1093 goved; na 100 prebivalcev pa samo 4 konj, in 42 goved. Ker je zemljišče razkosano ter primeroma primanjkuje piče (pa tudi, ker jo rabijo za vprego), biva goveja živina na Kranjskem sploh slaba, a samo na večih posestvih po koroškem in štajerskem plemenu nekoliko požlahtnjena.

c) Ovac je bilo 1857 leta na Kranjskem samo 82.068 glav, koz 23.852, praset pa 94.689, večidel na Ljubljanskem in pa sploh na ravninah. Ravnanje kuretne (navadnih vrst, pa tudi obilo puranov po Dolenskem) je dosti razširjeno, še bolj pa bčelarstvo, za katero imajo Kranjci od starodavnih časov veliko skrb in veselje. Pomniti je, da je Janža, slavni učitelj bčelarije na Dunaji za cesarice Marije Terezije, bil Kranjec; še imamo od njega slovensko knjigo, ki se imenuje: „Popolnoma podvučenje za vse čbelarje. V Celji 1792.“ V deželi je čez 100.000 panjev, voska in medu dobí sena leto čez 40.000 centov.

d) Zato je pa bilo do poslednjih let svilarstvo

zelo zanemarjeno, dasiravno se dadó svilni črvi, zlasti po Dolenskem in Kraških dolinah, vspešno ravnati (leta 1857 se je priravnalo samo 47 centov mešičev); bilo je pa že 1853 leta čez 85.000 murb v deželi vsajenih. Zdaj pa razdaja gospodarsko društvo ljubljansko po 100.000 in čez murbovih drevesec na leto. Mleka se namolze po 1,300.000 veder, masla se naredí po 30.000 centov, sira 2000 centov, volne se spravi po 2000 centov na leto. Ribištvo daje v Savi, v Krki pa po jezerih še precej dobička (o umetnem plojenji rib ni še skoro ne sledú ne tirú); lov je še vedno nekaj vreden. Žalibog da je tudi tičji lov, tu pa tam še preveč v navadi!

3. Gozdnarstvo redí zarad prostranosti gozdnatih tal (zalegajo namreč gozdi 43·0 % vsega zemljišča) dokaj ljudi in je toliko imenitnejše, ker so gozdi z izvrstnim lesom skoro po vseh predelih enako gosto razširjeni, po mnogih krajih pa stojé celo prvotni ali pragozdi.

a) Največ gozdov je po Gorenškem, Dolenskem pa v Suhi Krajini; — na Kraških tleh (okolo Snežnika, na Hrušici, in po nekem delu Pivke) so sicer tudi tu pa tam prostrani gozdi, toda po gričih in po rebrih, nekaj tudi po viših planotah videti so pleše ali goličave, ktere so zbog pomanjkanja prsti (zlasti na zahodnih straneh), djal bi, izgubljene za novo zarejo. Gorenski lesi obstojé večidel iz smrek, med kterimi se nahajajo tudi jele in pa dre-novje; Notranjski gozdi so ali hojevci (smreke in jele) ali pa listovci (bukovje), med kterimi se nahajajo celi predeli hrastovja; Dolenski gozdi imajo skoro samo bukovje in hrastje. Sploh zagrinja 70 % gozdnatih tal (torej kakih 520.000 oralov) trd les.

b) Čeravno se v deželi potrosi veliko lesá in drv, (skoro 99' kubičnih na 1 glavo za domačo potrebo, 100.000^o kub. za izdelovanje železa in druga rokodelstva, 60.000 za trgovino, skupaj toraj 750.000^o kubičnih), vendar je to še zmirom manj, nego morejo izdati pri pravilnem in pametnem gospodarstvu prostrani gozdi Kranjske dežele tudi ne gledé na mogočne stare gozde in pragozde v nekterih končinah Kranjskega (na Jelovici, Hrušici, Snežniku, v Goteniških gorah) da-sí tu in tam za poslednjih

let nekoliko prebrane, iz katerih se lahko vzame vsegdar mnogo več lesa in drv, nego morejo kedaj dati gozdi zasajevani. Zato so sicer zdaj drva primerno zelo po ceni (po 2—6 gld. seženj drv, po 3—5 soldov 1' kubični mehkega oglja), ker pa tlačijo gosposke ali grajščinske gozde (kakor nikjer drugje v planinah) velika dajanja, ker se z občinskimi lesi ali gozdi, kakor povsod, zelo slabo gospodari in ker potrebuje živa trgovina z lesom mnogo in mnogo drevja, toraj se je bati, da utegne nastopiti kmalu sila za kurjavo. Posekalo se je 1857 leta 632.000^o kubičnih (uradno oglašene) lesa; posekani les poslednjih 3 let mora se pa že postaviti ali ceniti na 750.000—800.000^o kubičnih. —

4. C e n a vse rodovite zemlje na Kranjskem (ali bolje rečeno: vsega posestva, realnega imetka) iznaša 101,587.286 gld. (toraj prihaja čez 160 gld. na oral), cena vsega blaga v živalih 11,163.062 gld., cena poljedeljskega orodja in druge priprave 1,944.344 gld.; sme se toraj vès k m e t i j s k i i n g o z d n a r s k i i m e t e k ceniti na 114,694.692 gld. (1862. leta). Na tem imetku je bilo konec 1860. leta hipotečno (po gruntnih bukvah) zavarovanih ali zagotovljenih dolgov 31,407.527 gld. Odkupilni dolg je iznašal ravno takrat 9,042.850 gld. Kosov ali parcel zemljiščnih bilo je 1860. leta 1,894.504; lastnikov, ki so dolžni plačevati zemljiščine davke, bilo je 124.889; in precenjeni čisti katastralni dohodki iz vsega gospodarstva iznašali so 3,387.889 gld.

II. R u d a r s t v o nima sicer one razmerne važnosti, ktero na sosednem Koroškem, pa vendar se stavi letni grobi dobiček rud na 1—1½ milijon gld., tako da prihaja po 2—3 gld. na 1 prebivalca iz cene dobljenih rud. Pri rudarstvu ima opravka 2000—2500 delavcev, in živi se iz njega kakih 6000 ljudi. Na Kranjskem se koplje živo srebro, kuper ali kotlovina, železo pa premog (kopano oglje). Tudi šote je na Kranjskem precej. Tla, na katerih se rudari, zavzemala so 1860. leta 11,757.887 □^o ali 0.73 □ milj; od tega sveta je bilo jamskih mer 7,932.589 □^o in izmed teh zopet 3,895.887 □^o mer površnih.

1. Živo srebro se nahaja v Idriji v pisanem pe-

imajo sicer po 30—50 % železa v sebi, ali ker se nahajajo na spodnjem ilu mnogih breznov in na legi starših in krednih apnencev, ker so ta nahajališča bila že mnogokrat (vsaj že za rimskih časov) prebirana in so silno globoka (90 do 100'), majhene svetlosti (širine) in v nepristopnih prepadih, breznih in na visokih planotah (do 4000' visokosti), zato je dobivanje rud v tem rudarskem okrogu prav težavno in drago, tako da se, čeravno je ruda bogata, vendar rudarjenje javaljne izplača; cent rude prihaja na 45—50 krajc. v Savskem okrožji pa samo na 25 krajc.) Zato je tudi tod rudniško polje zelo prostrano (v Bistriškem revirji ima čez 350 oralov, pa šteje 78 rudnikov in oken, v ostalih revirjih te pokrajine (v okraji Loškem, Radoliškem pa Vrhniškem) v 15 rudnikih in oknih skoro 126 oralov: daje pa, če se primeri silni prostranosti, kaj pičel dobitok rud (v Bistriškem revirji samo po 12—16.000 centov, v ostalih skoro 6—10.000 centov). Kratki kopanju ugoden čas, (skoro samo po leti), velika množica rudokopov, pre-najemanje rudnikov in kopanja, in celó kupovanje rud od družih posestnikov, veliki davki od rudniških mer itd., vse to so okolnosti in napake, ki so zelo napoti večemu izdelku plavilnic po teh krajih. —

b) Ugodniše je nahajališče železne rude v Litijskem in Kranjskem okraji, v Kranjskem pri Cirkljah, v Litijskem pri Litiji in Polšniku, pa tudi pod Št. Joštom in Podlipo v okraji Vrhniškem (skupaj na kakih 150 oralih) kjer se dobivajo rjavci ali rude rjavice na Verfenskih skladih v deblih in gnjezdih čisto bobaste in ikraste oblike; (srednji letni pridelek prihaja samo na 4—6000 centov).

c) Železne rude, na ktere se zadeva na Dolenskem, ali so lahkotaljivi rjavci (rjavi železnjaki) s 40 do 50% železa, ali peščenati rjavci z 20%, pa glinavci z 10—15% železatosti v diluvialnem melju, ilu in pesku celega vzhodnega Dolenskega, na Črnomaljskem in nekaj tudi v Suhi Krajini: so pa sila raztrošeni in nepravilnega sklada. Ta ruda se pa večidel išče z razkopavanjem povrhnih tal, ali pa k večemu tako, da se narejajo postranske plitve rovice ali okna. Dobivanje pa je spričo prostranosti in obilnega števila mer, pa velikih davkov, kateri se od

teh plačujejo, zaradi dražih tal, ki so pogostoma njivna, in mnogih delavcev, katerih je treba, prav težavno, in ker se morajo rude daleč voziti, ne manj drago in negotovo, kakor v Triglavskem okrogu. Polje teh rudnikov, v lasti samo treh Dolenskih plavilnic, obsega v malo ne vseh okrajih vzhodnega Dolenskega pa v Metliškem, Črnomaljskem, Ribniškem, Loškem, Ljubljanskem in Ložskem okraji, vsega skupaj na prostoru 825.000 □ ° ali 5157 □ oralov velikem kakih 300 (večidel odprtih) mer. Dobí se pa na celem tem prostoru k večemu po 100—130.000 centov rude na leto (na 1 oralu toraj k večemu 20—30 centov), stroški od centa bivajo po 20—30 krajc. Zato pa je tudi pridelek plavilnic, ki se pečajo s temi rudami, zelo nestanovit in neenak.

d) Na vsem Kranjskem dobiva se toraj na leto po 260—320.000 centov železne rude, ki ima po 10—50 % železa v sebi ter je vredna primeroma 100—125.000 gold.; opraviti ima pri rudnikih čez 620 delavcev pa 20—30 uradnikov. Mezde izplača se po 60—80.000 gld. na leto.

e) Burela (kakor mu pravijo Čehi), ali m a n g a n o v e r u d e r j a v i c e, ktere rabijo Gorenške plavilnice pri plavljenji ali raztapljanji kakor pridevek železatim rudam, dobiva se tam po 10—15.000 centov na leto (zlasti pri Javorniku) in ima po 8—12 % železa v sebi.

5. P r e m o g (kopano oglje) dežele Kranjske je črn (antracit) in rjav premog. Črni premog se je našel do zdaj blizo Savskih in Javorniških plavžev v Karavankah, in sicer v Hallstaških skladih po 4 % obilen (v triasnem laporji) na premogovem apnencu. Te vrste premog (antracit) ima v 100 delih 14·6 delov pepela pa 6·2 vode in enako-močina njegova je 7·8 centov = 1° kubičnemu drv. Podoben črn premog našli so tudi v takih nenavadnih razmerjih blizo Vrhnike. Savski antraciti imajo tudi zato veliko gospodarsko veljavo, da se nabajajo v skladih, kjer železne rude in celó ž njimi skupaj. Kopajo pa ta premog povsod po malem in sicer samo toliko, kolikor ga potrebujejo plavilnice. Rjavi kranjski premog, ki spremlja skoro povsod tretjegorno tvorbo spada k eoceni

pa k starši in mlajši neogeni formaciji, a zatoraj je tudi različne oblike in obilnosti.

a) Rjavi premog, eoceni, nahaja se pri laporjih, pri numulitnih in dunajskih peščencih po dolih in dolinah Kraških, kakor tudi po Gorenskem povsod tam, kjer se strinja tretjegorna tvorba s kredno. Nahaja se zlasti: v Reški dolini, posebno pri (Ilirski) Bistrici in pri Zarečji, kjer je 20 paralelnih zalog ali pol (Flötz) izvrstnega oglja ene podobe, pa pičle močnosti (2''—5'); ker ondodni nikake obrtnosti, prevzelo je kopanje društvo za kemijske izdelke na (hrvaški) Reki. Dobiva se ga pa na dveh merah samo po 6000—8000 centov na leto. Razmere premožišč na Gorenskem, kjer se nahaja rjavi premog zlasti po gričih okoli Smlednika, Medvod, Zbilj, Preseke (Preske) in Sore, na konceh skladov, niso še prav preiskane.

b) Rjavi premog, neogeni, je spričo gospodarstvenih in prirodnih okolnosti, v katerih se prikazuje, zdaj za Kranjsko deželo najimenitniši. —

a) Staršega (miocenega) tega premoga, ki spremlja peščence, laporje in ile le-te tvorbe — ste dve močni, malo ne nepretrgoma držeci debli ali poli v Kranjskem, Brdskem pa še tudi v Litijskem okraji. Severna pola začenja na zahod pri Št. Martinu (v Kranjskem okraji) in drži proti vzhodu na Komendo ali Kapljo-vas, na Križ, Kamnik pa po Tuhinjski in Motniški dolini v Štajersko, ter obrobuje tu pobočje Karavanek $3\frac{1}{2}$ milje na dolgo napolnjeva je kadunjasto dolino. Južna obilniša pola se začenja v Brdskem okraji pri Vrhpolji pa drži na Moravče, Loke, Šeminik in Zagorje 6 milj daleč do Trebovelj, Laškega in Planine na Štajerskem. V severni poli koplje se dozdej samo pri Motniku, v južni (ki zapada proti severju) so pa najbolj znamenita premožišča Kranjska pri Lokah, Šeminiku in Zagorji, merijo 69 rudniških mer in se razgrinjajo čez 692 oralov (Motniška premožišča samo čez 38 oralov). Zagorska zaloga (v lasti rudniškega Posavskega društva) je 108' ali 18° obilna, Šeminiška (poprej v lasti bivšega društva Ljubljanske cukrarnice) 20—60', Loška 72—150'. Premog vseh teh zalog je črn z zamoklim leskom in ima v 100 delih 2—3,8 delov pepela pa 17—19,8

delov vode. Enakomočje ali enakovredje mu je 11·15 do 13·8 centov = 1 seženj 30'' dolzega smrekovega lesa. Vse jame na premog, v katerih se je delalo, obsegale so na Gorenskem 1861. leta 95 mer na 739·94 oralih. Imenitnost južne pole (Zagorske) zvišuje še bolj podolžna, nepregorljiva glina, ki ji je zadnja stena, pa škrilnik in laporno apno, ki ji dela prednjo steno in iz kterega se žgè hidravlično apno.

β) Mlajša tretjegorna tvorba nosi premog skoro po vseh dolinah na izhodnem pa zahodnem Dolenskem, in še tudi na Notranjskem (namreč pri Ilirski Bistrici). Odprt je pa samo v Rateškem, Mokronoškem, Trebanskem, Črnomaljskem in Kočevskem okraji: skupaj v 70 merah na 763·15 oralih. Najmočnejša so ležišča ali nahajališča pri dolini reke Mirne, v treh obilnih posebnih kotlinah. Severna kotlina (najmanjša pa najizdatniša) pri Koluderji (v okraji Mokronoškem), 400° dolga in 150° široka, ima najbolji premog, srednja pri Pijavcah nad Mirno, 800° dolga, 80—200° široka, nima tako dobrega premoga, toda pijavčec (nem. Piauzit, to je neka rastlinska, s tem ogljem ozko strnjena smola) polajšuje in poboljšuje njegovo rabo; najjužniša kotlina (pri Gabrijelah) ni velika. V Črnomaljski kotlini, ki pokriva skoro 0·7 □ milje, nahajajo se ligniti pa navadni rjavi premog v 14 polah (in z močjo 3°) sosebo pri Dobljčah. To oglje ima v 100 delih 18·2 delov pepela pa 19·9 delov vode in enakovredje mu je 13·7 cent. = 1° kubični drv. Zaloga na Kočevskem pri Šalki-vasi (na severo-izhodu) v podobi kolobarne kotline (550° v premerji) v hyppuritnih apnencih je 1—3° močna; zaloga pri Ribnici pa samo 3—4' in ima premog prebit z glino in peskom tako da ga malo rabijo. Koplje ga društvo za kemijske izdelke na Reki.

c) Ves dobitok rjavega premoga je iznašal 1855. leta samo 453.806 centov premoga, pa 7325 centov lignitov v ceni 64.633 gld. Leta 1860 je pa poskočil že na 726.222 centov, leta 1861 na 909.460 cent., leta 1862. pa je zopet padel na 848.168 cent. v ceni 140.000 gld. Skoro 60% vsega tega dobitka prihaja na rudnike Zagorske in Loške (leta 1860. čez 489.000 centov v ceni

92.000 gld.); 25 % na premožišča Šeminiška (l. 1860. skoro 193.000 centov v ceni 28.000 gld.); 10 % na Črnomaljska (1862 leta 90.000 centov); 1—2 % na Kočevsko (leta 1860. čez 40.000 cent., leta 1862 samo 12.000 cent.); ostanek, 20—50.000 centov ali 2—5 % na ostale jame, v katerih se na Kranjskem oglje koplje. V rudnikih očitih (povrhnih) dela po 5—600 (pri Zagorskih 280—300) delavcev.

6. Izmed vseh šotišč na Kranjskem, katerih število prostranost in močnost (bogastvo) ni še dognana, je šotišče Ljubljansko najimnitnejše. To šotišče, ki zagrinja 34.000 oralov zemlje in čegar bogastvo se je cenilo na 330 milijonov centov, leži na apnatem, sè sladkovodnimi školjkami obilno pomešanem ilu, kteremu je zopet diluvialna prodina (melj) podlaga. Šota že izsušenega močvirja je vlaknata (žiličnata) a nareže se je za domačo in obrtniško potrebo v Ljubljani pa za rabo Šmarskih plavilnic okoli 30—40.000 centov v ceni 3000—4000 gld. na leto; zbog nizke cene drv tudi v glavnem mestu čislajo jo sploh še malo.

III. Obrtnost ni še dosihmal na Kranjskem dosti razširjena. Leta 1857 se je štelo rokodelcev (mojstrov) in fabrikantov 4616, njih pomagačev 11.394 (ali 0.99 pa 2.43 % vseh domačih prebivalcev). Če se prišteje k temu še 8000 ali $\frac{1}{4}$ vseh nadničarjev pa še 3000 družih ljudi brez gotovega posla, izraste število vseh, ki se pečajo s obrtnostjo, na 17.000 duš, tako, da se živi na obrtnosti kakih 51.000 ljudi ali skoro 11 % vsega domačega prebivalstva. Manjša ali rokodelska obrtnost vzmogla si je še precej od leta 1860 po oglašenem svobodnem obrtništvu, vsaj gledé števila deležnikov, toda je zelo neenako razširjena po deželi. Sploh pojemlje število rokodelcev proti vzhodu in jugu, tako da se končine na hrvaški meji ležeče že bolj ponašajo z domačim izdelkom, kateri je po Hrvaškem bolj navaden in razširjen nego rokodelski. Brez izjemka pa velja to o Belih Kranjcih in Hrvatih v deželi: česar potrebujejo, to si napravijo sami. Rokodelcev je še vedno prav malo po vaseh; obrtnost ima svoja središča skoro brez izjemka v mestih; zato se tudi nje deležnikom precej dobro godi. Samo tam, kjer priganja nerodovitna zemlja prebi-

valce k obrtnosti (kakor v okrajih Ribniškem pa Kočevskem, v Suhi Krajini), ali tam kjer je zemlja bogata železnih rud in rastlinske kurjave (kakor na severo-zahodnem Gorenškem), ali kjer se deželca ponaša z vodnimi cestami ali bližino starih trgovinskih cest (kakor v okrajih Tržiškem, Kranjskem in Loškem), je obrtnost na bolji stopnji in izdatnejša, tako da se ondod nahajajo tudi že nekaka okrožja posebnega tem okrožjem lastnega izdelka. Slednjič je tudi okolica glavnega mesta, kakor že reči same po sebi nanašajo, bolj obrtna in rastoča poraba mineralne kurjave pospešuje obrtnost tistih krajev, kjer se ista kopanina nahaja, če tudi se le-ta obrtnost (razun Ljubljanske okolice) kaže le samotero v nekaterih večjih fabrikah. Sploh je Gorenško z ravnino vred najbolj obrten del kranjske dežele, ki zastopa vse vrste obrtnosti, v tem ko na Notranjskem razun kmečkih rokodelstev ni sluha o nikaki obrtnosti.

1. Izdelovanje železa je najstarša obrtnost v deželi, ugodne so ji pa gospodarske okolnosti samo v severozahodnih krajih dežele, čeravno jo tu dalja od železnice in od trgovskih cest hudo ovira. Bode-li se moglo železništvo zlasti pa rafinovanje ali prečiščanje železa v okolišču premožišč Litijske goratine, katerim so okolnosti zlasti ugodne, kedaj bolj povzdigniti, to dozdej še ni dognano. Votline in globine Triglavske višave, katerih nekdanje bogastvo rud je že zdaj prebrano in odneseno, dale so pa za Rimljanov mnogo železnega izdelka, zlasti v Bohinji, kjer se še zdaj nahajajo ostanki rimskih plavilnic, izmed katerih so bile neke utrjene (pri Bitnu in pri Starih Fužinah). Te same so bile v srednjem veku podlaga živi obrtnosti izhodno od Triglava okoli Železnikov, Kroke, Kamne Gorice in pa pri Jesenicah in Javorniku (že v 13. in 14. stoletju), kjer še zdaj terpi če tudi ne v veselih okolnostih. Današnjega dne izdaja ta obrtnost več nego po $2\frac{1}{2}$ milijon gold. na leto, in na nji živi na celem Kranjskem, če prištejemo rudarje in njih rodbine, 8200, če pa pridamo še oglarje, voznike itd. čez 10.000 ljudi ali 20 % vseh tistih, ki živé na obrtništvu na Kranjskem.

a) Izdelek plavilnic za železo iznašal je 1851. leta

70.593 centov, 1855. leta pa že 114.990 centov in izdelano blago je bilo 448.209 gld. vredno; leta 1857. je padel na 98.628 centov, v ceñi 390.000 gld. Od tedaj raste vedno (samo 1860 l. se je znižal na 108.413 cent.) Leta 1862 se je izdelalo 112.729 cent. sirovine (sirovega železa) in 7705 cent. grobe litine (po 3 gld. 80 krajc., pa po 10 gld. avst. velj.) ali 2% in 1·1% vsega železnega izdelka v Avstriji. Ker se pa rude, zlasti gorenške, kaj težko talijo, za to se nareja malo lite železnine (litine), ktere izdelek se je proti letu 1857 (12.332) za 45% znižal, v tem ko se je izdelek sirovine povzdignil za več nego 30%.

Visokih peči ali plavežev štelo se je leta 1857 na Kranjskem 11, ki so imeli 5 mašin na paro in 10 na vodo z močjo 176 konj, pa 15 plavežev na kupolo. Delavcev in uradnikov je bilo pri plavilnicah 281, mezde se je izplačalo 20.000 gld. Od tedaj se ni pomnožilo število delavnih plavežev.

Najbolj ugodne so okolnosti plavilnicam v Savi (v okraji Kranjskogorskem); njih ruda ima sicer samo po 35% železa v sebi, dobiva se pa po ceni in gotovo (cent po 20—25 kr.); vrh tega imajo te plavilnice zadosti stalne vodne moči (Savo) pa ljudi za delo dober kup; samo da jim zemljepisna lega ni kaj ugodna. Letni kapital, s katerim se v teh plavežih dela, iznaša skoro 250.000 gld.; dnine izplača se delavcem (40—50) po 6000—8000 gld; izdelava se 46—60.000 cent. železnine kakih 180—240.000 gld. vredne (1858. leta 52.500 cent. v vrednosti 193.000 gld.) = 42—50% vsega izdelka sirovega železa na Kranjskem.

Plavilnice v Javorniku pa v Bohinski Bistrici (2 plaveža 28—36' visoka, 4 vodna kolesa z močjo 50 konj) imajo sicer najboljšo rudo na Kranjskem (45—50% železatosti), nahajajo se pa spričo negotovega dobitka pa dražega kopanja sploh v slabših okolnostih. Izdelek teh plavilnic (v lasti rodbine slavnega slovenskega mecena, barona Cojza) iznaša na leto po 22—25.000 cent. sirovine in 2000 do 3000 cent. grobe litine, vredne 120—150.000 gld. ali 31% vsega izdelka na Kranjskem; na Bistriški plavež prihaja pa navadno samo 12—13.000 cent. sirovine, da-si

je tu tedaj, kedar se kopanje rude dobro obnese, izdelek veči nego v Javorniku.

Ostalih 5 gorenških plavilnic v Kamni Gorici, v doljnji pa gornji Kropi, v doljnjih pa gornjih Železnikih, imajo v lasti 3 obrtniška društva; plavijo pa te plavilnice še vedno s pripravami starokopitnimi (plaveži samo 18—23' vis.); dobitok ali pridelek njih rud je nestanovitnen, in društva se vrste po pogodbi v plaviljenji brez prave združitve v izdelovanji: zatoraj je tudi izdelek nestanovitnen in majhen (primeroma 4000—5000 cent. sirovine kakih 20—25.000 gld. vredne).

Dolenske plavilnice (3) imajo zbog dragega in nestanovitnega dobitka železnatih rud, tudi sploh premenljiv izdelek, da-si bi mogle spričo obilosti gozdov, v katerih se nahajajo, dobro napravljenih plavežev in družih potrebnih pripomočkov pa zbog zadostnih kapitalov (lastniki so veliki posestniki) precej mnogo izdelati.

Najstalniši izdelek so imele plavilnice Dvorske (v Žužemberškem okraji), kjer se nahajajo v najugodniših okolnostih rude in veliki gozdi (čez 60.000 oralov). Te imevajo srednjega izdelka po 7—8000 cent. sirovine 27—30.000 gld. vredne in čez 30 % vsega litega železa v deželi (6000 do 10.000 cent.), čeravno se je tudi ta izdelek znatno skrčil od leta 1855 (tedaj skoro 15.000 cent. cenjenih na 110.000 gld).

Plavilnice v Gradcu (v Črnomaljskem okraji) imajo, čeravno so jako pripravno vravnane (s parno mašino in 4 plaveži na kupolo), zbog drage rude nestanovitnen izdelek (l. 1859 so bile popolnoma opuščene); v ugodnih letih presegajo pa celo izdelek Dvorskih plavilnic (leta 1850 so dale 10.000 cent. sirovine pa 3200 cent. litine, vredne 70.500 gld.).

Plavilnice v Ponikvah (pri Turjaku), predstavljene sem iz bližnjega Zagradca l. 1857, niso se mogle obdržati zbog dražih, težko raztopljivih pa nečistih rud.

Vse kranjske plavilnice porabijo na leto čez 2 milijona kub. čevljev drvnega oglja, tako da potrebujejo na 1 cent sirovine po 15' kubičnih oglja (največ ga je treba Dolenskim plavilnicam, katerih rude se težko raztapljajo (po 17—19' kub. na 1 cent sirovine). Premoga ali koksov ne ra-

bijo še zdaj, zato pa pridevajo vse Gorenške plavilnice taljenju kakor plavilo burele ali rjavice manganove (čez 10.000 cent. na leto), pa žlindre dobljene pri kovanji (po 36.000 cent. na leto). Drvno oglje je pri prostranosti lastnih ali zasebnih (87.000 oralov) in tako imenovanih pridržanih ali erarnih gozdov (čez 50.000 oralov) sploh celó po ceni (po 5—6 krajc. 1' kubičen); samo Kropensko, Kamno-Goriško pa Železniško društvo, katerih pravila (štati) so sploh zastarela in ravnanje neprimerno, plačujejo po 6—10 krajc. za 1' kubič. Kranjsko železo, zlasti pa litina iz Dolenskih plavežev (visokih in kupolastih) je primeroma zeló drago (cent po 10 gld. avst. velj.)

b) Železo podelavajo in čistijo, da postane kovno, v vignjih na pihala in pod kladvom, kajti pomanjkanje in nestanovitno dobivanje rud ni ugodno postavljanju večih fabrik, zlasti ker leži tudi mineralna kurjava predaleč od železarnic. V vsi deželi je šc vedno ena sama peč plamenica ali pudluvalnica v Radovni (ktera pa stoji brez dela že od l. 1858), pa 1 valjavnica v Bohinjski Bistrici (s 3 stani valjarjev); obé ste združeni z Javorniškimi in Bistriškimi plavilnicami. Leta 1857 bilo je 17 takih čistilnih vignjev ali pretapljavnih ognjišč (na 17 mestih). Razun Dvorskega so vsi na Dolenskem, in razun 4 (Kokriškega, Slaparskega, Retniškega pa Tržiškega v Kranjskem okraji) tudi pri Gorenških plavilnicah ali vsaj ž njimi združenih in pod njih vodstvom. Pretapljavnih vignjev ali ognjišč (Frischherd) bilo je l. 1857 vseh skupaj 62. Mašine (ki jih je voda gonila) imele so moč 405 konj. Pri podelovanju železa, da postane kovno, prišle so za poslednjih let v navado do malega samo zaprte pretapljavnice, iz katerih more se dobiti pri 2 ognjih od 7 delavcev, če delajo noč in dan, po 110 do 120 cent. kovnega železa na teden. Na cent kovnega železa porabi se samo po 20' kub. drvnega oglja (z ogorki gre pod zlo samo 16—20 % železa), ko ga treba ostalim staršim metodam tudi po 40' kub. na 1 cent. Pri napravljanji jekla je v navadi tako zvana nepravna Brešjanska (Brescia) metoda, tudi na Koroškem s pihali na trdo delo. Najbolje in najskrbneje delajo v Savi (s toplo sapo). Leta 1857 iz-

našal je izdelek vseh čistilnih vignjev ali ognjišč 18.292 cent. po pretapljanji ostalega grobega železa, valjanega 35.680 cent., pudlovanega 1309 cent., cementnega 520 cent.; mašinskih delov (lične litine) 357 cent.; orodja za ključarske robe 1033 cent.; žrebljev 340 cent.; toraj skupaj 74.000 cent. v ceni 687.329 gld. Oglja drvnega se je porabilo pri tem 2,563.000 cent., drv 146 cent., delavcev in uradnikov bilo je 584, katerim se je izplačalo čez 86.000 gld. mezde. Izdelek je ostal od takrat sploh dosti stanovit; izdelek kovaškega železa se je pomnožil, nasproti pa se je znatno zmanjšal izdelek žrebljev (spričo konkurencije belgijskih in angleških žrebljev na dotedanjih zunanjih [tujih] tržiščih), kakor tudi jekla (nekaj spričo omenjenih vzrokov). Sploh peša tu, kakor po vsem cesarstvu, izdelek jekla že od l. 1851 (ko se ga je naredilo še 30.000 cent.), tako da je pal v 6 letih za 46 %. Največ izdajō fabrike, katerim so ugodne gospodarske okolnosti, n. pr. Javorniške (združene s fužinami v Radovni in v Mostih), ki so izdelale 1856. l. 585 cent. kovaškega železa, 5127 Brešjanskega jekla, 4680 cent. sirovega, v vrednosti 160.000 gld., pa valjavnica in fužine Bistriške (združene s fužinami v Posabljeni in v Starih Fužinah, vse v Bohinji), ktere so izdelale valjanega železa čez 3600 cent., železa v šibkah čez 3830 cent., jekla (sirovega brešjanskega in cementnega) čez 1360 cent., skupaj v vrednosti 81.000 gld. Znatno je tudi izdelek Savskih fužin, ki izdelajo kovnega železa za prodaj po 6—15.000 cent., jekla pa po 5300—9600 cent., vrednega po 70—115.000 gld. Te fužine tedaj izdelajo čez 47.000 cent. kovnega železa pa jekla, vrednega 365.000 gld., tako da se postavlja njih izdelek na 63 % vsega izdelka na Kranjskem.

c) Rokodelstva, ki obdelujejo železo za trgovino, so razun v Kropah, Železnikih in Kamni-Gorici, samo še v Tržiškem okraji pa v Fužinah (pri Šturji v okraji Vipavskem). Fužine v Retni in v doljnji Kropi narejajo različno železnino za trgovino (po 3500 cent. 40.000 gld. vrednosti na leto), 7 delalnic v Tržiču in 1 v Fužinah narejajo kose, srpe, kosirje, lopate, kravje zvonce, in drugo črno robo (1857 l. 62.000 kosov in 400 cent.,

vrednih 31.000 gld.), 1 fabrika v Tržiču 600 cent. pil, vrednih 18000 gld. Največi je izdelek žrebljarjev v dolnji pa gorenji Kropi, v Gorici in v Železnikih, ki so izgotovili v več nego 100 kovačijah 1857 leta 17.330 centov žrebljev vsake vrste, vrednih do 392.000 gld. Ves izdelek teh rokodelstev je izdal 1857. leta 19.328 centov, 84.000 kosov različne kratke in črne robe, vredne skup 487.045 gld.; deležilo se je dela 1800 delavcev (v Kropi, Železnikih in Kamni-Gorici skupaj čez 1450) ter se porabilo čez 141.000' kubičnih drvnega oglja. Mezde delavcem so znašale čez 145.000 gld. Žalibog da peša izdelek kos, koirjev itd. od leta do leta po 1851 letu naprej (takrat skoro 100.000 kosov, toraj se je znižal izdelek v 6 letih za 16 %), nasproti si je pa izdelek žrebljev za 43 % v 6 letih pomnožil (1851 samo 5768 cent.), da-si mu preti nevarnost od fabriških žrebljev (zlasti angleških pa belgijskih). Mašine parne pa druge (posebno kmetijske) mašine, ktere pa še malo kupujejo v deželi, izdelujejo mašinarnice Dvorskih pa Graških plavilnic, ki imajo tudi zlivarnice; nekoliko tudi Savske plavilnice. Tudi v Ljubljani je zlivarnica za železo s podobnimi izdelki.

2. Druge kovine (metali) se obdelujejo na Kranjskem za trgovino le po pičlem.

a) Živo srebro pripravlja se samo v državnih plavilnicah Idrijskih, ki imajo 15 zibeljnih peči in 1 rovasto (šahtasto) z dvema mašinama na vodo z močjo 10 konj) in pa odkazanih zato 14.000 oralov državnih gozdov. Od leta 1857—1860 je iznašal izdelek primeroma po 4529 cent. živega srebra, cenjenega na 518.384 gld. (leta 1862 pa samo 2891 cent.) Cino bra se je napravilo po tem samem srednjem številu 1864 cent. na leto (1857 pa 2641 cent., cenjenega na 238.136 gld. Imelo je tu kakih 570 delavcev opravka, ki so imeli (l. 1860) vloženi v blagajnici čez 25.000 gld. Idrijsko živo srebro je glasovito zbog svoje tekočnosti in čistote.

b) Svinec se je izdeloval v 2 plavilnicah: v Zagorju pa v Knapovših. Zagorsko plavilnico so pa l. 1859 zbog pomanjkanja rud popolnoma opustili, plavilnica v Knapovših še-le leta 1857 z nova sezidana, ima 1 visok

plavež pa 3 na zubelj; pri katerih imeva po kakih 25 delavcev opravka. Izdelek je iznašal leta 1857 samo 3845 cent., leta 1859 je poskočil na 5191 cent., pa padel leta 1862 zopet na 3188 cent., cenjen na 47.800 gld.

c) V Zagorji je tudi plavilnica za topljenje cin-kovih rud, ktere dovažajo iz Krškega. Stopé jih po 6000—7000 cent. na leto (l. 1862 je pa znesel izdelek samo 5580 cent.) v ceni 81.000—90.000 gld. in porabijo po 75.000 do 86.000 cent. rjavega premoga; dela ima tu 50 delavcev.

d) Izdelek medi ali kotlovine, za kateri je Škofjo-Loško društvo nalašč postavilo plavilnico v Škofji Loki, neče se nekam dobro ponašati, ker je društvo preveč izdalo za občila (čez 6000⁰ dolgo cesto itd.), in pa ker so rude preredke, kapitala za delo pa premalo. Izdelek je iznašal v letu 1861, kterega se je pa še le delo počelo, samo 46 cent.; l. 1862 pa 75 cent. Samokova (kladvi) 2 v Vipavskih Fužinah podelujeta staro kotlovino.

e) Ima toraj ves izdelek drugih kovin (izvzemši železo) v najboljih letih ceno 920.000 gld. in živi k večemu 700 delavcev.

3. Obrtnemu obdelovanju kamenja in glin ne manjka sploh v deželi ugodnih okolnosti. Prostranejši lomi nahajajo se pa večidel samo v Kranjskem in Vipavskem okraji (po 7), kjer biva tudi največ kamenjarjev (v deželi vseh skupaj 38) in kjer obdelujejo tudi mramor. Opekarnic se je štelo 1860 na Kranjskem 86: največ v okraji Kranjskem (10) pa v Ljubljanski okolici (9). Umetne opekarnice, ktere izdelujejo tudi nekoliko terakotne robe, stojé na delnih glinah v okraji Čateškem in Krškem, tam v Belem-Kamenju, tu v Arti in v Impolci (Hard in Neustein) in so vse pod gospodarstvom velikih posestnikov Posodje žlahtneje iz temne kamenine izdeluje umetniška opekarnica v Zagorji, v lasti Savskega društva. Posodo iz bele kamenine izdeluje fabrika v Kamniku (na leto po 300 cent., vrednih 2500 gld.) Navadna lončarska roba dela se po fabrično v Radolici, v Ljubnem (v Radoliškem okraji), v Št. Martinu (pod Šmarno-Goro), po rokodelsko zlasti v Kamniškem (58 lončarjev), v Ribniškem (25), v Radoliškem (11), v Krškem (10) okraji, pa v okolici glav-

nega mesta (9 lončarjev). Vseh skupaj je 138 lončarjev v deželi. Razun teh se je poprijelo ubogo ljudstvo 7 krajev v Ribniškem okraji (Nemške vasi, Prigorice, Dolenje vasi, Rakitnice, Blat, Lipovca pa Kota) okoli Goteniških gor obilnega izdelovanja lončene robe (kakor domače obrtnosti), ktera se močno prodaja po vsem južnem Kranjskem in še daleč za mejami. Izvrstni tretjogorni apnenci v okolini Litijskih premožišč zbudili so obilniši izdelek cementnega apna v Zagorji in v Kamniku (na leto po 80—100.000 cent. in sicer v Kamniku po 60.000 cent.)

4. Vkljub prostranosti gozdov in obilju mineralne kurjave ne more si zmoči steklarstvo (ktero bi se zlasti dalo z velikim dobičkom izdelavati za zamorsko trgovino); kajti napotuje mu pomanjkanje dobrega kremena nekaj pa tudi dobrih delavcev. Leta 1860 je izmed treh steklarnic (v Zagorji nova, v Šalki-vasi, pa Karlova, obé poslednji pri Kočevji) steklarnica v Šalki-vasi izdelala s 50 delavci 15.000 kop (kopa po 60 kosov) zelenega in krednega votlega stekla in 1400 kop šip v vrednosti 25.000 gld. Dozdaj rabi ta steklarnica samo premog, izvažuje svoje izdelke pa že čez morje. Izdelek leta 1857 je iznašal v Kočevskih steklarnicah 3000 cent. prostega ali navadnega votlega stekla, cenjenega na 36.000 gld. pri 32 delavcih (kar je 0.6 % vsega izdelka in vse vrednosti stekla v Avstriji narejenega).

5. Kemijska obrtnost v ožem pomenu te besede peča se na Kranjskem skoro samo z izlečkom (ekstraktom) iz barvnega lesa v treh fabrikah (v Vevčah blizo Ljubljane, ktera izdela na dan po 50 cent., in pa v Tržiskem okraji), ktere pa spadajo prav za prav drugemu izdelovanju (zlasti papirja in olja).

Klej (lim) delajo v Tržiču, čistilni prah v veči množini pa v Kamniku.

Lugaste soli ali pepelika (potašeljna) našgè se sila mnogo v Suhi Krajini, zlasti pod Snežnikom, v Trgu pa v Ribniškem in Kočevskem okraji; na Gorenškem zlasti v Radoliškem pa Kranjskem okraji.

Lanenega olja naredí se največ v Ljubljanski okolici (v 14 stopah) pa v Radoliškem okraji (v 4 stopah).

Fabriki v Ostrem-Vrhu (Podgrad) pa v Vevčah pri Ljubljani (ki pa je nehala) ste izdelali po 30—35.000 cent. olja na leto.

Mjilo in sveče delajo po fabriško v Ljubljani, na Vrhniki pa v Ratečah. O nasvetovani fabriki za vinski kamen v Novem mestu ni še sluha. Fabrika za prižigalne klinčke je bila v Ljubljani, solitrarnica pa je še v Kamniku.

Zbog velike porabe vina v deželi ni niti pivarstvo (olarstvo) niti žganjarstvo kaj razširjeno. Žganjarnic štelo se je leta 1861 v deželi 2529, izmed katerih ni bila ni ena po fabrično vravnana; 82 jih je bilo samostojnih, vse druge pa so bile združene s kmetijskim gospodarstvom. Slivovca se nareja na Kranjskem mala reč. Vse žganjarnice so spadale po svojih razmerjih v poslednjo vrsto davkov: plačevale so na leto po 1—100 gld. od svojega izdelka. —

Pivarnic je bilo leta 1861 samo 28, izmed katerih so varile 3 nadkvasno, 7 podkvasno, ostale pa pivo obojne vrste. Med 10.000—5000 gld. davka je plačevalo samo 5 pivarnic, od 5000 do 1000 gld. 12, od 1000 do 100 samo 8, ostale pa pod 100 gld. Največa razmerja so imele pivarnice (olarnice) na Notranjskem, zlasti v Senožečah (po 7000 do 8000 veder), na Razdrtem, v Postojni, Idriji, na Vrhniki; na Dolenskem v Soteski; na Gorenskem v Mengšu in Kamni Gorici. Ravno zdaj zidajo bratje Kozlerji velikansko pivarnico med Ljubljano in Šiško.

V Ponoviški fabriki (okraj Litijski) čisti se z mašino na paro in s porabo 20—24.000 cent. oglja vinski cvet (alkohol) iz okolnih in daljnih žganjarnic (po 40—50.000 veder na leto).

Veliko je število mlinarjev (1587) na Kranjskem. Največ jih ima zbog zadostnih vodnih moči in dobrih cest okraj Brdski (83), Kranjski (91), Loški (100), Litijski (80), Radoliški (79), Novomeški (83), zlasti pa Kamniški (113) pa okolica Ljubljanska (129). Najmanj mlinarjev je po Suhi Krajini pa po Notranjskem. Parni mlin za moko je samo v Ljubljani.

Cukrarnica v Ljubljani, ki je rafinovala kolonijalni cukrer od 1850—1858 po 90.000—100.000 cent. na leto v ceni 3—3½ milijonov ter porabila po 15.000 cent. šote pa po 100.000 cent. premoga, zgorela je leta 1858.

6. Obrtnost v tkaninah je tudi še malo razširjena po Kranjskem. V Ljubljani je predilnica pa tkalnica za bombaž, ki ima 12000 vretén, in ki je obdelovala od 1857—1860 primeroma po 4000 cent. bombaža na leto, iz kterega se je sprelo po 3233 cent. preje. Na 200 statvah te fabrike se je natkalo primeroma po 30.000 kosov (grobše) tkanine na leto, vredne skup 480.000 gld., delavcev je imelo navadno po 300 tu dela. Ž njo je združena delavnica za vato na Dobrovi pri Ljubljani, ki izdelava na leto po kakih 150—200 cent., vredne 3—4000 gld.

Barvarji pa nogovičarji se nahajajo večidel na Jeseniškem in pa v okrajih Tržiškem.

Suknarstvo, nekdanj zelo razširjeno po Gorenškem, opešalo je zdaj popolnoma; nekdanji suknarji so se pa poprijeli narejanja kocev pa bukovega sukna. To robo posebno rado prosto ljudstvo kupuje: izdelujejo pa jo po rokodelsko samo v Radoliškem (13 suknarjev) in v Kočevskem okrajih (10 suknarjev) pa v Črnomlju. V Kočevju je tudi perilnica za volno. Kocev naredé v Kranjskem pa v Radoliškem okrajih za 40.000 gld. na leto. Med Hrvati pa je domače tkanje bukovega sukna v navadi. Prtenino srednje dobrote delajo po domačem obrtu za trgovino v Kočevskem in Loškem okrajih; tkalcev je največ v Novomeškem (16) pa v Litijskem okrajih (v vsej deželi samo 82).

7. Strojarnstvo stroji, da-si je število deležnikov obilno (284 strojarjev pa 42 irharjev), djal bi samo za domačo potrebo vsakega kraja. Samo v Tržiškem okrajih je nekoliko strojarij, ki so po fabriško napravljene in ki delajo za trgovino. V Stražišu (v Kranjskem okrajih) je znani zavod, v kterem se izdelujejo sita in druge pletenine iz konjske žime. Živi čez 1500 ljudi in nareja blaga za 30.000 gld. na leto.

Papirnice so v Vevčah pri Ljubljani, v Ladji pri Goričanah, v Njivicah (v okrajih Rateškem) in v Žužemberku;

izmed njih so perve 3 po fabriško napravljene (Vevška ima 8 turbin in 3 železna kolesa z močjo 500 konj, 2 mašini in 180 delavcev) in izdelajo 35.000 cent. papirja in lepljenke (popa) na leto v vrednosti 800.000 gld.; od tega izdelka prihaja na Vevško papirnico čez 24.000 cent. najtanjšega blaga.

8. Kranjska dežela ima nekaj večih žag, kakor se tudi ponaša z drugim obdelovanjem lesa, ker ima dokaj drevja, sploh tudi še precej vodne moči in se blago v bližnji Trst lahko speča. V Statnem vrhu (Stattenberg, okraji Mokronoškem) pa v Impolci (v okraji Krškem) so žage na vodo (s turbinami), ki izdelujejo furnirje, žaganice pa deske, v Kočevji in Ponikvah (okraji Laškem) so žage na paro in izdelujejo, kar óne; rabijo pa tudi mineralno kurjavo iz okolice. Največi je Statno-Vrška, ki izdela 80.000—100.000 kosov na leto, vrednih na mestu $3\frac{1}{2}$ milijona goldinarjev; daje čez 100.000 gld. čistih dohodkov, terpi pa kedaj pomanjkanje vode. Veči vodne žage so še v okraji Kranjskem (2), Kamniškem in Ljubljanskem (v Fužinah pa nad Bistro 4). V Ljubljani je tudi fabrika za kočije.

Skoro po vseh vaséh gorenje Ribniške doline izdelujejo prebivalci po domačem obrtu različno leseno (suho) robo, zlasti pohišno in sploh gospodarsko posodje, katero izvažajo in iznašajo v sosedne dežele.

9. Obrtniški izdelek na Kranjskem je zdaj cenen na kakih $33\frac{1}{2}$ milijona gold.; prijem ali dohodek obrtnikov znašal je po uradnih zapisih 1856. leta 2,123.000 gld. in njih stalnih pomagačev (izvzemši dninarje, voznike itd.) 1,228.000 gld., tako da prihaja grobega letnega dohodka na 1 obrtnika po kakih 460 gld., na 1 pomagača samo 108 gld. avst. velj.

IV. Trgovina ali kupčija. Kupčija ni zdaj na Kranjskem več živa, kakor je bila. Prevozna trgovina, ki je dajala deželi čez 2 milijona gld. čistega dobička, usahnila je popolnoma, odkar so odprli Dunajsko-Tržaško železnico, tako izgubljenih dohodkov ni bilo do zdaj mogoče z izvozno trgovino nadomestiti, zlasti zbog drage voznine za vse teže blago na južni železnici,

pa zbog pomanjkanja kapitalov in tudi dovoljnih cest po deželi ne.

1. a) Najbolj se ponaša zdaj izvoz rezanega lesa: žaganic in latev (prekel, za stavljenje ladij) pa furnirjev in družih desák, ki se zdaj prodajajo po 20 % bolje nego pred (zlasti odkar se pri žagah na paro rabi premog) in katerih se izvažuje po 300.000 kosov, vrednih 2—2½ milijona na leto po železnici v Trst (za na Laško in Angleško) zlasti iz okolice Snežnika, in Suhe Krajine in iz vzhodnega Dolenskega. Ravno tako se izvažuje obilo suhe (lesene) robe (posodja in pobišnega orodja) od Ribnice in Kočevja v Trst, na Hrvaško in celó na Štajersko in na južno Ogersko. S posekovanjem lesov zmanjšuje se pa izvoz šišek, ki je bil iz Dolenskih in Notranjskih hrastovih logov sila znaten; ravno iz tega vzroka peša tudi znatni izdelek in izvoz pepelika ali potašeljna.

b) Izmed kmetijskih pridelkov izvažata se samo deteljno semenje in sicer na Angleško in Nemško, kedar je ondi slaba letina bila, pa sušene češplje (zlasti v Zmorje), da si marajo kupci manj zanje, nego za Ogerske ali Bosenske, ker se nemarneje suše; kranjske so pa zato tudi ceneje. Izvoz suhega sadja bi lahko postal zbog bližine Trsta sila važen za Kranjsko, pa treba ga je bolje rediti in pridneje sušiti. Vina se izvažuje malo iz dežele, več medú (kakih 25—30.000 centov na leto, vrednega 400.000—500.000 gld.) pa voska (po 1500 cent. na leto). Kož je več ko zadosti v deželi za domačo potrebo, zato pa gre 2—3000 kosmatih kož (lesičjih, kunjih, podlasičjih in od divjih maček) na leto v kupčijo in sicer zlasti v Lipsko. Tudi svilnati mešički počenjajo biti izdatna izvozna roba; ravnanje črvov svilnih prijemlje se čem dalje tem bolje po deželi.

c) Rjav premog, na čegar izvoz v Istro (brezdrvo), Trst in na Laško itd. se je zeló šteló, ko so odprli železnico, nahaja pri vsi svoji nizki ceni in svoji dobroti zbog visoke voznine na južni železnici nepremagljive ovire tako, da ga izpodriva ne samo v Trstu, na Reki in po Isterskih pristaniščih, temuč tudi na samem Notranj-

skem dragi angleški premog. Največ ga še porabijo kranjske obrtniške fabrike, o katerih smo gori govorili.

Železo kranjsko je vendar razmerno predrago zaradi neugodnih okoliščin glede izdelovanja, da si je prav dobro; zato tudi, in pa zbog visoke voznine drži se njegov izdelek na Kranjskem v precej ozkih mejah in ga gre tudi malo iz dežele. Najbolje se prodaja kovno železo iz Save (na Goriško pa na Laško); jeklo, črno in kratko, Gorensko blago gre na Trst in jutrove dežele, kakor tudi po Štajerskih in Ogerskih železnicah na Valaško in v Moldavo. Lita roba iz Dolenskih plavilnic prodaja se dobro, posebno na Hrvaško.

Svinec Knapovski gre v Beljak pa na Dunaj (ne toliko v Trst); Idrijsko živo srebro pa cinober (kar ga je) po vsem cesarstvu; večji izdelek stekla in napravo še družih steklarnic ovirajo slabe ceste po Suhi Krajini in po Notranjskem, pomanjkanje kremenja, najhuje pa pomanjkanje kapitalov.

d) Papirno blago, lončena in suha roba, sita pa pletenine (Ladjske), bukovina pa koci, tudi platno, olje in klej izvažajo v vse sosedne dežele zlasti pa na Hrvaško, pivo pa v Trst. Vevška papirnica izvažuje svoje izdelke tudi v jutrove dežele.

Da je več kapitala v deželi, moglo bi se zopet povzdigniti kmetijstvo z obrtnostjo vred, kateri ne manjkajo niti kurjave niti ljudskih rok in tu pa tam niti vodnih moči in s tem bi se tudi kupčija v bližnja mesta Trst, Reko, v Istarska pa Goriška pristanišča oživila in zopet vzbudila velika trgovina in pa zakladavna ali odpravna kupčija, ktera je zdaj do dobrega obnemogla.

2. Vvoz (ali dovoz blaga v deželo) se dotiče razno-terih žit, zlasti pšenice in rži, katerih se uvaža po 300.000 vaganov na leto iz Hrvaškega in iz Banata (iz južnega Ogerskega in iz Hrvaškega prihajajo tudi cunjje in ogeršica). Predno se je začela vožnja po južni železnici, bila je Ljubljana važna žitnica prevoznih kupčij za v Trst pa za morje. Razun kolonijalnega blaga, južnega sadja, sira, pa družih prekmorskih plodov, ki prihajajo na Trst (manj na

Reko) v deželo Kranjsko, kupčuje se obilno sè vsakovrstnim Dunajskim pa Graškim obrtniškim blagom v deželi (strižna volnena roba je pa večidel iz Češkega in iz Moravskega), če tudi ga precej izpodriva iz bližnjega Trsta — v čegar trgovski okoliš prav za prav vse Kranjsko spada — angleška in francoska roba (pa laška svilenina). Notranji trgovini so živejša središča Ljubljana, Loka, Tržič, Kranj (žito), Kamnik (goveje blago), Novomesto pa Kočevje.

3. Vrednost vse zunanje trgovine sme se postaviti na kakih 10½ milijona gld. (odbivši prevoz, ki gre zdaj ves po železnici), od katerih prihaja na uvoz 6 milijonov, na izvoz pa 4½ milijona.

V. 1. Občil (pripomočkov za občenje ali prehod blaga in ljudi) manjka samo v nekterih predelih dežele, zlasti na južnem Gorenškem, v Suhi Krajini pa na Črnomaljskem. Drugače pa spada Kranjsko od poprešnje prevozne kupčije k deželam, na to stran dobro previdenim.

a) Državnih ali cesarskih cest je bilo konec 1861. l. nekoliko čez 70, deželnih (okrajnih) 287.03 avst. milj, tako da je hodilo na 1 □ miljo 2.07 podolžnih milj avst. Poštne cest je bilo 1860. leta 26 s 123 pošt-nimi miljami, poštne postaje 22 (izmed njih ena cesarska pošta), poštne ekspedicije 33, založne pošte 2. V Ljubljani se stikajo konci vseh 4 cesarskih cest Kranjskih (hrvaške, štajerske, koroško-goriške pa tržaško-reške). Drugi važniši vozli (cesarskih in okrajnih) cest so na Gorenškem: Koren, Otok (pri Radolici), Tržič, Podbrezje, Kranj, Loka Medvode, Kamnik, Trzinj (nad doljno Motnico); na Dolenškem: Mirna, Studenec (pri Žužemberku), Novomesto, Kočevje, Ribnica, Lašče; na Notranjskem: Postojna pa Razdrto.

Železnica, ki drži od Zidanega-Mosta do Podgorice (v Senožškem okraju) po sredi dežele, ima 16 milj dolgosti; dokaj dragih poslopij (zlasti v Posavji pa na Krasu pod Postojno, kakor tudi glasoviti 275° dolgi pa 20° visoki cestovod (viadukt) pri Borovnici, terpi pa po zimi zbog zametov. Prehod blaga je po nji zeló živ. Železnica Zagrebška je izpeljana od Zidanega-Mosta po levem

bregu Save, drži se vso pot meje med Kranjskim in Štajerskem ter obeta vzhodnemu Dolenskemu mnogo koristi. Se mnogo imenitnejša bode pa za vso Suho Krajino in za Črnomaljsko namenjena Karlovško-Reška železnica, po kateri se bode v te uboge kraje lože in boljši kup dobivalo žita, pa bolje razprodajal les in tako izpodbujala vsa obrtnost. —

d) Telegrafa je 20 milj. Razun telegrafa, ki spremlja vso južno železnico, kakor je dolga, veže še samo Ljubljano (na Kranj, Tržič in na Ljubelj) s Celovcem telegrafska poteza (na Kranjskem) 6 milj dolga. Vzhodno Dolensko spada k telegrafski potezi poleg Zagrebške železnice (zunaj dežele) tekoči, južno Kranjsko pa k telegrafu, ki je iz Zagreba na Reko napeljan.

e) Sava in Ljubljanska namestujete 21·2 milj dolgo cesto, ktera ima, ker ji ob robu po skoro celi njeni dolgosti pelje železnica, veliko gospodarsko važnost (po nji izvažuje se železo, uvažuje žito). Ljubljanska je, kolikor je dolga (5·7 milj), vozna reka, Sava začinja na ustji Ljubljanice pri Zalogu nositi ladije. Nosilnost Ljubljanice je 300 cent., Save 300—1000 cent. na dolgih ladijah (tombasih). Večkratne povodnji na Savi pa nedovoljna uredba (sè samo 20—22.000 gld. stroškov za upravo in nove stavbe, na Štajerskem z 10—15.000 gld.) nekaj pa tudi silni pad (navali pri Zalogu, Zagorji pa pod Trebovljem „na Slapih“) delajo vožnji navzgor proti vodi dokaj napotja, tako da je večina po Savi voženega blaga prešla zdaj na vštrično železnico. S tem je popolnoma izgubil svojo važnost tudi Zalog, poprej sila živo skladišče za žito. Krka nosi blago od Novega mesta, pa le po malem.

2. Stan denarnih kapitalov je zbog ubošva po nekterih krajih in počasnega napredovanja v gospodarstvu, kakor tudi vsled začasnih hudih denarnih in kreditnih zadreg v Avstrijskem cesarstvu sploh zeló reven. Vsako početje v poljedelstvu, obrtnosti in kupčiji je napoteno po večem le na dragi in v kreditnih listih naloženi privatni kapital. Hipotečna posojila narodne banke na Kranjsko iznašala so l. 1863 samo 77.250 gld., menjična in druga posojila 368.163 gld. Podružnica kreditnega

zavoda prevede v Ljubljani po 25.000—40.000 gld. na mesec. Deželna hranilnica v Ljubljani (edina na Kranjskem) imela je konec 1865. leta 555.533 gld. lastnega premoženja, in je oskrbovala tisto leto 4,068.020 gld. vlog od 13.970 stranek. Izplačala je tisto leto 871.724 gld., izposodila 425.619 gld. (295 osebam); vsega hranjenega premoženja je bilo 4,634.091 gld. Obravnavalo se je z 6,328.975 gld. — Zastavljavnica, sklenjena s hranilnico, imela je 57.989 zastav, 348.896 gld. vrednih. Izmed zavarovalnih družeb bile so notranjo-avstrijska (v Gradcu), in nekatere tržaške najbolj razširjene po deželi. V Ljubljani je od leta 1856 društvo pripomočne posojilnice, ktera je obravnavala 1865. leta 175.580 (od svoje vstanovitve 1,018.061 gld.), vlog pa je imela 39.084 gld. Druzih hranilnic in zavodov ni doslé v deželi, da-si se zeló za nje poganjajo slovenski časniki (zlasti „Novice“).

3. a) Ljudskih šol bilo je 1864. leta v 288 duhovnijah: glavnih 14, trivijalnih 264, za silo 55, za učitelje 2, ženskih obrtnijskih 7, obrtnijskih za rokodelske učence 3, navadnih ponavljavnih (nedeljskih) 181, sadjorejnih 20, čebelorejnih 5, svilorejnih 3; — Katehetov 183, učiteljev glavnih šol 38, učiteljev trivijalnih šol 162, podučiteljev 33, učiteljic 26, podučiteljic 11, obrtnijskih učiteljic 13; učiteljskih pripravnikov 25; za vsakdanjo šolo ugodnih otrok 51.007; v šolo jih je hodilo 23.450, a hodilo jih ni 27.557; za nedeljsko šolo ugodnih je bilo 26.803, v šolo jih je hodilo 14.647, ni jih hodilo 12.156; — po jeziku je bilo slovenskih 163, nemških 17, slovensko-nemških 53; lastnih šolskih poslopij je bilo 160. — Število slovenskih šol se je pomnožilo za 35, slovensko-nemških znižalo za 32.

b) Realka je ena sama; niža realka je bila vstanovljena 1852. l., v višo se je spremenila 1863. l., tako da je še le 1866. leta imela 12 profesorjev, 1 asistenta in vseh 6 razredov, v njih pa 252 učencev začetek leta, konec leta le 231, med kterimi je bilo 229 katoličanov in 2 luterana; po narodnosti pa 126 Slovencev, 81 Nemcev (?), 20 Lahov, 3 Hrvatje in 1 Poljak. Učnine se je plačalo 1866. l. 1754 gld.

c) Gimnazije ima kranjska dežela 3, dve više (1 v

Ljubljani, 1 v Novem mestu) in eno nižo v Kranji; vse tri so državne.

α) Ljubljanska viša gimnazija je imela 1866. l. 20 profesorjev za obligatne, 9 pa za neobligatne predmete; — učencev 615, med njimi 549 Slovencev, 64 Nemcev, 1 Lah in 1 Hrvat; po veri so bili vsi katoličani; učnine se je plačalo 5131 gld. 35 kr., ustanovnina je znašala 7565 gld. 85 $\frac{1}{2}$ kr.

β) Novomeška viša gimnazija, na kateri uče oo. frančiškani, je imela 1866. l. 14 profesorjev za redne predmete, 2 za neobligatne stvari; učencev 199, med temi 191 Slovencev, 3 Hrvatje in 5 Nemcev; — po veri so bili vsi katoličani; učnine se je plačalo 812 gld. 70 kr., ustanove pa so znašale 690 gld. 31 $\frac{1}{2}$ kr.

γ) Niža gimnazija v Kranji s štirimi razredi je 1866. leta štela 6 profesorjev za obligatne, 2 za izvanredne stvari; učencev 101, vsi so bili Slovenci razun 1 Nemca, vere vsi katoliške; učnine se je plačalo 655 gld. 20 kr., štipendije pa so znašale 617 gld. 39 kr.

Na vseh treh gimnazijah je torej bilo 53 profesorjev, 915 učencev, med temi 840 Slovencev, 70 Nemcev, 4 Hrvatje, 1 Lah; učnine se je plačalo 6599 gld. 25 kr., štipendije so znašale 8.873 gld. 56 kr., po veri pa so bili vsi katoličanje.

d) Posebne ali predelne šole so na Kranjskem; in sicer v Ljubljani:

1. Kmetijska šola, ki je pa začasno nehala;
2. trgovska šola Marova;
3. Učilnica za živinozdravilstvo in podkovanje kónj, čisto v slovenskem jeziku;
4. Učilnica za babištvo tudi v slovenskem jeziku;
5. nedeljске šole za rokodelske in obrtniške učence so tri, ena je sklenjena z višo realko, ena z normalko in ena z mestno glavno šolo pri sv. Jakobu.

6. Godbina šola, sklenjena z normalko;

7. godbina šola, ki jo vzdržuje filharmonično društvo in

8. pevška učilnica, ki jo vzdržuje narodna čitalnica.

e) Zasebne (privatne) vzrejalnice ali odgojilnice bile so leta 1861 v deželi 4 z 38 učitelji in od-

gojitelji pa 221 odgojevanci (izmed teh 3 za ženske z 22 odgojiteljicami in 158 odgojevankami). Privatni zavodi za ženske bila sta samostana uršulinska (v Ljubljani pa v Loki), za moške posvetni.

f) Izmed omikovalnih zavodov in društev v Ljubljani so: Kmetijska družba (osnovana 1767. leta), historično, filharmonično, muzejalno (z bogatim muzejem gledé prirodnin in starin zlasti rimskih), rokodelsko, stenografsko in zdravniško društvo. Bogata licealna knjižnica ali biblioteka, ki šteje 36.000 zvezkov, in pa botaniški vrt.

Za povzdigo slovenske narodnosti poganjajo se:

a. časništvo s 4 časniki, vsi v Ljubljani: „Novice“ Bleiweis-ove, „Danica“ Jeran-ova, „Učiteljski tovarš“ Praprotnik-ov, „Triglav“ Radič-ev in Pour-jev (1866 l. nehal).

b. Narodne čitalnice v Ljubljani, Kranji, Loki, Bistrici, Ipavi, Metliki, Planini, v Novem mestu;

c. telovadno društvo „Južni Sokol“ v Ljubljani in Kranji, zlasti pa

d. „Matica Slovenska,“ osnovana 1863. l., a potrjena s cesarjevim sklepom 4. februarja 1864. leta.

g) V cerkvenem oziru je vsa kranjska vojvodina od l. 1830 ena škofija pokneženega ljubljanskega škofa, osnovana leta 1463. Dekanstev ali tehantij je 20 (v Ljubljani, Loki, Kranji, Radolici, Kamniku, Moravčah, Šmarji, Litiji, Trebnem, Krškem, Novem mestu, Metliki, Kočevji, Ribnici, na Vrhniki, v Idriji, Cirknici, Postojni, Bistrici, pa Ipavi), far bilo je 1866. leta 194 (pa protestanška v Ljubljani), lokalij 81, cerkvá sploh 1329 pa 152 kapelic, svetnih duhovnikov in klerikov 707 (pa 1 protestanski) 7 samostanov (3 frančiškanski, 2 kapucinska in 2 uršulinska), redovnikov 55, nun 93. V Ljubljani je semenišče pa bogoslovski zavod, ki je štel 1866. leta 6 učiteljev pa 75 bogoslovcev; tam je tudi Alojzišče (seminar za gimn. dijake, katerih je bilo 1866. l. 59.

h) Zdravilni pa dobrodelni zavodi. Zdravnikov bilo je na Kranjskem 1857. leta 24 (20 plačevanih od države), ranocelnikov 73 (država jih je plačevala 6), babic

260. V Ljubljani je deželna bólnica ali bolnišnica, ki ima 235 postelj, pa bláznica s 55 posteljami; porodilnica 1865 l. s 381 porodnicami, pa zavod za najdenčke 1865. l. s 107 oskrbovanci: otroška bolnica (vstanovljena 1865. leta) in bolnica za trgovske pomočnike.

Oskrbovalnic bilo je v deželi tedaj 16 s 2900 oskrbovanci (1162 bilo je možkih in 1740 ženskih) s 14002 gld. stroškov (po 4 gld. 50 kr. na vsako glavo), ubožnic (zavodov in hiš za uboge) 171 s 5677 oskrbovanci in 40792 gld. stroškov (po 7 gld. 11 krajc. na 1 glavo na leto).

VII. Uprava in vlada.

1. Glede na upravstvo spada Kranjsko pod deželno poglavarstvo (deželno vlado) v Ljubljani, glede na sodstvo pa pod višo deželno sodnijo v Gradcu. Dežela je razdeljena na 30 okrajev, z ravno toliko mešanimi okrajnimi gosposkami. Preiskovalnih sodnij je 9; finančna okrajna ravnalstva so 3 (v Ljubljani, Novem mestu pa v Postojni); više finančno ravnalstvo je pa v Gradcu. Preiskovalne sodnije stolujejo v Ljubljani, Postojni, Kranji, Radolici, Vipavi, Novem mestu, Kočevji, Trebnem pa v Črnomlji. Deželna kaznovalnica je blizo Ljubljane. Število preiskovancev zarad hudodelstev je znašalo 1862. l. 897, za pregreške 30, za prestopke 757 oseb; obsojenih bilo je 776 za hudodejstva, 12 za pregreške, pa 264 za prestopke.

Po sklepu deželnega zbora, ki ga je cesar 1866. l. potrdil, bode Kranjska v političkem oziru razdeljena na 11 okrajnih glavarstev (Bezirkshauptmannschaften), ki bodo 1. v Ljubljani, 2. Kranji, 3. Radolici, 4. Kamniku, 5. Litiji, 6. Krškem, 7. Novem mestu, 8. Črnomlji, 9. Kočevji, 10. Logatcu in 11. Postojni.

2. Deželni zbor je zdaj sestavljen iz 37 udov; veliki posestniki volijo jih 10, mesta in trgi 8, kupčijska in obrtniška zbornica v Ljubljani 2; okraji pa 16. Knezoškof ima osebni glas. V državni zbor dunajski pošilja dežela 6 poslancev.

3. a) Neposredni (direktni) davki izdali so 1861. leta 1,371.624 gld. (ali čistih 1,214.596 gld.) ter so obsegali 927.320 gld. davkov od zemljišč, 224.816 gld. od poslopij, od obrtnij 115.848 gld., od dohodkov 102.551 gld., družih davkov 1089 gld. —

b) Potrošnina ali davek od živeža je iznašal 1861. leta 488.200 gld. (čistih 483.275 gld.), coli 837.047 (čistih 700.881 gld.) in sicer coli za vvoz 66.779 gld. (coli za izvoz 38 gld.). Tobaka se je prodalo 8340 cent. s čistim dobičkom 335.847 gld., štampeljni so izdali 170.073 gld. (čistih 166.186 gld.), takse 220.406 (čistih 219.951 gld.), loterija 103.725 gld. čistih, cestnine in mostnine 85.939 gld. čistih; poštni čisti prijem je iznašal 36.335 gld., punciranje 234 gld. — Državna posestva dala so čistega dobička samo 40 gld.; državni ali cesarski rudniki so dali 882.438 gld. (čistih 405.955): in sicer so dale plavilnice 372.340 gld., gozdi (Hrušica pa Postojnski gozd, zdaj oba na prodaj) čistih 16.628 gld. pa rudniški regal čistih 16.987 gld. Družih nenavadnih dohodkov je bilo 25.577 gld. čistih, od prepuščenja posestev narodni banki 3336 gld.

c) Vsi državni dohodki iz Kranjskega so toraj iznašali 1861. l. 3,454.310 gld. (po 7·35 gld. na glavo).

d) Državni stroški so iznašali 1861. l. na Kranjskem: za politiško upravo 703.080 gld., za šolstvo in bogočastje 61.666 gld., za finančno upravo 295.978 gld., za pravosodje 155.196 gld., za javno ali občno varnost (policijo) 19.007 gld., za podpiranje narodnega gospodarstva sploh 236 gld. (!!), za prigledne (kontrolne) gosposke 34.157 gld.; drugi razni stroški 4206 gld. Vsi državni stroški za Kranjsko deželo so toraj skup znašali 1861. leta 1,277.528 gld. (ali po 2·72 gld. na glavo), tako da ostaja čistega prebitka 2,176.782 gld. (ali 4·63 gld. na glavo), ktere daje Kranjsko za osrednje državne potrebe.

4. Grb Kranjski je v srebrnem polji kronan višnjev orel, kateri nosi na prsih luno (mesec) na dve vrsti z rdečimi in srebrnimi četverkotji ali kockami desetkrat razdeljeno.

Grb stare Slovenske Pokrajne ali Meje ktera se je nekdam prostirala ob obeh bregih reke Krke

po vzhodnem Dolenskem, je v srebrnem polji črn klobuk rdeče obšit z dvema, od znotri visečima, križem eden prek drugega djanima rdečima trakoma s čopki.

VIII. Zgodovina.

A. Kranjsko, predno so ga Franki osvojili.

Na današnjem Kranjskem so prebivali, predno so prišli Rimljanje, različni narodi. Na severji so bili Tauriski ali Noričanje, v jugo-vzhodnem predelu Pannonci a v jugo-zahodnem Japodje in Karnci. Za Rimljanov je spadal severni del Kranjskega k Noriku, večji jugo-vzhodni del z mestom Emono (Ljubljano) a manjši jugo-zapadni k Veneciji in Istriji. Za poznejših cesarjev je spadala dežela od Emone do Kolpe k provinciji Savii. Po padu zahodno-rimske države prišlo je Kranjsko za Odoakra od leta 476 k Italskemu kraljestvu, od leta 493, za Teodorika pod Ostrogote in je imelo takošno upravo, kakoršno za rimskih časov. V predelu ob gornji Savi pa do reke Soče, imenovanem, dokler so tu prebivali gotski narodi, Carnia, naselili so se konec 6. stoletja po Kristu Slovenci, latinski spisatelji so ga še vedno imenovali Carnia, ali kakor del velikega Karnskega ozemlja: Carniola to je „Mala Carnia.“ Pozneje se je spremenilo ime Carnia po pravilih slovanskega jezika v Kranja (v nemških listinah Chrainmarcha, Chreine). Novi prebivalci so bili podložni Avarom, katerih jarem so strli s koroškimi Slovenci vred v 7. stoletji in pristopili k veliki Samovi državi. Da niso bili več Avarom podložni, to se daje iz tega soditi, ker so se v bojih s Furlanskimi vojvodi samovoljno vedli. V bojih niso sicer vselej zmagali Kranjci, podvreči si jih pa ni mogel noben Furlanski vojvoda. Pozneje so menda zopet prišli pod Avare, katerih vlado so Franki leta 788 uničili ter so začeli sami na Kranjskem vladati.

B. Kranjsko pod Furlanskimi in Koroškimi vojvodi, dokler ni prišlo na Oglejske patriarhe.

Franki so dobili samo pomejno Kranjsko; jugo-vzhodni predel sedanjega Kranjskega je spadal k Sloven-

ski Pokrajini ali Meji na dolnji Savi, in kos jugo-zahodni nekaj k Istriji, nekaj k Furlanskemu. Kranjsko tedajšno, to je dežela na gornji Savi, imela je neki te-le meje: meja na Istro in Furlansko so bile Juliške Alpe, od Koroškega so jo ločile Karnijske Alpe, proti vzhodu je segala pod Trojansko reber pa do pogorja, katero se pro-stira odondukaj proti jugu, na jug jo je mejila Sava pa gore, držeče pod Ljubljano, na jugo-zahod. Omenjeno po-mejno Kranjsko je imelo najbrže lastne slovenske kneze, ki so bili podložni Furlanskim pomejnim grofom. Pomejni grof Balderik je bil kaznovan, ker ni ustavil razširjevanja Bolgarov, s tem, da je bil l. 828 odstavljen, in njegovo pomejno grofovstvo na 4 kose deto: na pomejno Istersko, Furlansko, Slovensko in Kranjsko grofovstvo. To se je zdaj prostiralo razun prejšnjega predela tudi na kos Ko-roškega. Kranjski pomejni grofje so bili podložni na-mestnikom na Bavarskem, od leta 876 vojvodom Koroškim. Njih stolno mesto je bilo Kranj. Leta 1071 je pa podelil Henrik IV. oblast na to pomejno grofovstvo Oglejskemu patriarhu. — Slo v e n s k a P o k r a j i n a je bila tudi pod višo upravo Furlanskih pomejnih grofov; po letu 828 je bila Radbodova, vojvode „vzhodne pomejne dežele“ in od leta 876 je bilo združeno z vojvodstvom Koroškim. Še pred to dogodbo so bile nektere Kranjske strani podeljene vnanjim cerkvenim knezom v last, namreč Loka l. 974 frizinškemu, Bled l. 1004 briksenskemu, in Mokronog l. 1071 krškemu škofu.

C. Kranjsko pod višo vlado Oglejskih patriar-hov do združbe z Avstrijskim vojvodstvom.

Kranjsko, Oglejskim patriarhom podložno, bilo je pomnoženo s tistim kosom Slovenske Pokrajine, kateri leži na desni strani Save, kos na levem bregu je bil pa zdru-žen z dolejno Koroško pokrajino ali spodnjim Štajerskim. Od tedaj so imenovali oba zedinjena dela „Carniola et Marchia“ ali pa samo Carniola. Patriarhi, ki so vla-dali v tej deželi po svoji volji, dajali so jo v fevd (leno), kakor je bilo tedaj navada, bodi-si vojvodom Koroškim, bodi-si Meranskim. Patriarhi so imeli na Kranjskem zeló

prostorna posestva; mnogo fevdov so imeli tu koroški vojvodi, ktere so dobili po njih grofje iz Ortenburka, ter so tako postali najmočnejši rod na Kranjskem. Drugi močoni rodovi so tu bili vojvodi Meranski, grofje Celjski, grajščaki iz Turjaka, iz Galenberka, iz Podpeči, pa iz Čreteža (Reutenburka). Ti fevdniki so si znali osvojiti s časoma dedinsko pravico na svoja fevdna posestva, ter so tako znatno sestavili moč svojih viših oblastnikov. Iz med Meranskih vojvodov so upravljali Kranjsko Bertold I., Bertold II. 1188 in Henrik 1204, kteremu je bilo vzeto pa kakor izpraznjen fevd cesarstva podeljeno Ludoviku Bavarskemu, pa je bilo kmalu zopet patriarhu vrnjeno. Leta 1233 je prepustil cesar Kranjsko v fevd Frideriku II. Avstrijskemu, morda s privoljenjem patriarhovim ter mu dovolil povišati ga na vojvodstvo, kar se je zgodilo l. 1245.

Po Fridrikovi smrti l. 1246 polastil se je vlade na Kranjskem Ulrich III., vojvoda Koroški, kakor se zdi tudi s privoljenjem patrijarhovim, čegar sorodnico Nežo Meransko je imel za ženo. Z naslednjim patriarhom se je Ulrich sprl, polastivši se nekoliko cerkvenih zemljišč na Kranjskem, pa njegova radodarnost naklonila mu je zopet patriarha. Moč Oglejske stolice je čedalje bolj pešala na Kranjskem, Ulrich je začel tu koj vladati kakor v lastni deželi. Samostanom in cerkvam je potrdil njih posesta v deželi, v Ljubljani je izvolil za deželnega poglavarja Rudelina iz Hrušice, napravil tu pa v Kostanjevici denarne kovnice, a slednjič je pripoznal l. 1268 Otokarja II., Českega kralja, za dediča svojih posestev in svoje vlade na Koroškem in Kranjskem. Kako se je boril Otokar za Ulrichove zemlje, to glej v „zgodovini Koroškega.“ Rudolf drugi pokliče, zmogši slednjič Otokarja, zbor leta 1282 v Avgzburg, kjer je podelil sinoma Albrehtu in Rudolfu podavši jima na slavni način zastavo Avstrijsko, Štajersko, Koroško in Kranjsko, te dežele v fevd; toda Koroško zastavo vrneta očetu, da ž njo poplača službe Manhartu Tiroljskemu. Manhart je pa imel zastavljeno tudi Kranjsko, dokler ne bi mu izplačal novi vojvoda Avstrijski ali njegovi nastopniki zapisanih denarjev. Po Manhartovi smrti l. 1295 je nastopil sin njegov Henrik, kteri je vzel za ženo Ano, najstaršo

hčer Vaclava II. kralja Českega, po nje smrti l. 1313 pa Adelino Brunšviško-Grubenhagsko. Hči iz družega zakona je bila poročena z Janom-Henrikom, sinom Jana, kralja Českega. Tako je zadobil Luksemburški rod dedinsko pravo do Tiroljskega; v tej deželi smele so namreč tudi ženske zakonito dedovati. Gledé Koroškega in Kranjskega si je zastonj prizadeval Koroški vojvoda Henrik pri cesarji, naj bi te dežele oklical za dedne tudi po ženskih in njih rodu. Samo je obljubil cesar Henrik, ko se je bal razšuntati Avstrijske vojvode, trdeče svoja dobra prava do Koroškega in do Kranjskega. Po mnogovrstnih vojnah med cesarjem, vojvodi Avstrijskimi in Českim kraljem odrekel se je slednjič kralj Jan obeh vojvodstev, in tako je prišlo Kranjsko k Avstrijskemu vojvodstvu. — V oddelku današnjega Kranjskega, združenem z Istro, poneslo se je čedalje bolj vazalom Oglejskih patriarhov odtegniti se njih oblasti. Vladaje pa samodržno s fevdnimi posestvi začeli so se javno glasiti za Avstrijske vojvode, kateri so tu imeli od l. 1336 grad Vipavo in Postojno. Po smrti grofa Goriškega Albrehta V. l. 1374 sta podedovala vojvoda Avstrijska Albreht III. in Leopold III. grofovstvo Metliško; leta 1366 je razglasil Hugo iz Divina, da podaja Divin in posestvo Prem vojvodoma Avstrijskima. Ko sta videla Leopold III. in Albreht III. to prijazno počenjanje, sklicala sta stanove iz Kranjske, iz Slovenske Pokrajine, Metlike, iz predela na Pivki, iz Krasa in iz Istre v Ljubljano ter sta dala, da so se jima zaprisegli kakor da bi bili vsi iz ene zedinjene dežele. Kmalu potem so dobili Avstrijski vojvodi po smerti Fridrika, poslednjega grofa Ortenburškega, večino njegovih posestev; leta 1456 posestva grofov Celjskih in leta 1492 lastnino grajščakov Divinskih. Ko se je vse to godilo, v XIII. in XIV. stoletji, podeljevali so še vedno Oglejski patriarhi, imenovaje se pomejne grofe Kranjske in Isterske, svoja posestva na Kranjskem in na Krasu v fevd. Še-le ko je leta 1420 moral patriarh Ludovik Tek pobegniti iz Ogleja, in ko se je furlanska dežela podala Benečanom, potihnila in prenehala je pravica patriarhov bistveno in gledé imena do dežele Juliško-Alpske ostale odslé za vselej pri Avstrii.

Le Idrijska stran je od poprej še bila pri Goriški knežii, pa je l. 1607 se združila s Kranjskim. Kranjsko je imelo od tedaj enako osodo z Avstrijo. Leta 1809 je bilo odstopljeno Francozom. Ti so združili, da bi poravnali meje, Motnik z okolico, ki se je prišteval dosihmal k Štajerskemu, s Kranjskim, davši Štajerskemu za nadomestek malo rodovito goro Jaselnik; ta menja je ostala tudi po odhodu Francozov.

IX. Slovstvo.

a) O zemljepisji Kranjske dežele sploh sta pisala obširnije Hoff (1808 v Ljubljani v 3 zvez. 8), Schmiedl (das Königreich Illyrien v Stuttgartu 1844) po Hoffovem delu (obe deli po nemško pisani). Iz med različnih družih manjih monografij je bolji kratki popis Kranjskega v programu Ljubljanske realke od leta 1855 (nemški, pa ni dokončan), kateri je podal vodja M. Peternel. Starša zemljepisna dela o Kranjskem, ktera je spisal slavni Valvasor (Ehre des Herzogthums Krain v Ljubljani 1689) in latinski spis J. L. Schönlebnov (v Ljubljani 1681) so poglavitoma topografski spisi in imajo zdaj samo historično ceno.

b) O fizičnem zemljepisji Kranjske dežele je spisal baron Hacquet v *Oryctagnosia Carniolica* (z mapami, plani in obrazci v Lipskem 1778—89 v 4 zvezkih 4.) in nekoliko pred (1781 na Dunaji). Tom. Gruber (*Briefe hydrographischen und physikalischen Inhaltes aus Krain*), pa zopet Hacquet v potopisji (z obrazi, v Lipskem 1785, v 2 zvezkih).

c) Drugi starši pomočki za fizični zemljepis Kranjski so: Hacquetov popis mineralogijsko-botaniškega potovanja od Triglava do Vel. Zvona (nemški z obrazi, na Dunaji 1783), potopis Hoppov in Hornschuh-ov (v Rezni 1818), novejši Henrik Costove „*Reiserinnerungen*“ (na Dunaji 1838). O Cirčniškem jezeru je pisal že l. 1758 (v Ljubljani), France iz Steinberka (nemški); o Idrijskih rudnikih l. 1774 J. Ferber (v Berolinu) in Muche (1780 na Dunaji), l. 1860 v Ljubljani pa Hicinger; Po-

stojnsko jamo so popisali grof Hohenwarth in M. Schaf-fenrath (v Ljubljani 1834) in najbolj temeljito slavni prelezovavec kraških jam in votlin A. Schmidl (na Du-naji 1853). Edini slovenski pisani, jako natančni popis postojnske jame je ta, ki ga je s priloženim črtežem izdal dr. Etbin H. Costa v Ljubljani 1863. l.

d) Za goropisje in vodopisje so razun ome-njenih del važni pripomočki: popis vrelcev v Novomeških Toplicah, podal A. Kastelec (nemški, na Dunaji 1777) pa K. Aichelburg (1844 na Dunaji); o pitnih vrelcih Ljubljanskih je pisal dr. Fr. Lippich (v Ljubljani 1838); za geognozijo in orografijo nahajajo se znanstveni se-stavki v „Letnikih geologijskega zavoda na Dunaji“ (zla-sti v I., II., IV., VI., X.—XIII. zvez.), podaliso je: Merlot, Lippold, Sennoner in Stach (poslednji trije zlasti o hipsometrii), kateri imajo po Freyerji in Sturu za geologijsko preiskavo kranjske dežele največe zasluge; red-kejša so poročila o Kranjskem v časniku „zemljepisnega društva na Dunaji“ (podaje zlasti Simony v I. letniku) in drugod; bolj zaslužujejo, da jih omenimo, goropisni in geologiški sestavki o Kranjskem) podali: Lippold, Peters in Holsmay) v poročilih „alpskega društva na Dunaji“ (1863 I.).

e) Meteorologije in klimatografije tičejo se zlasti vsi letniki „meteorologijskega osrednjega zavoda na Dunaji“ pa h y e t o g r a f i j a Avstrijskega cesarstva, spisal Sonklar (v sporočilih „zemljepisnega društva na Dunaji“ IV. l.)

f) Rastlinstvo ali Floro Kranjsko je popisoval (po latinski l. 1782 na Dunaji, 2 zvezka) J. A. Skopoli deloma tudi Hacquet (planinsko, t. l. na Dunaji), pa novejše (l. 1844 v Ljubljani nemški) natančno in znanstveno (po 16 letnem zbiranju) Andrej Fleiſmann; Fauno Kranjske dežele (Vertebralia, Wirbelthiere) je izdal znanstveno sestavljeno (pa sè slovenskimi imeni) l. 1842 v Ljubljani zaslužni Henrik Freyer; entomologijo že 1763, (na Dunaji latinski) J. A. Scopoli, Ferd. Schmidt.

g) O narodopisji hranijo „Novice“ in „Koledarček“ dr. J. Bleiweisa mnogo narodopisnih sestavkov; o njem podal nam je delo Hacquet (1801—8 v Lipskem), zlasti pa K o z l e r

v zemljepis u (po slovenski 1853 na Dunaji z mapo); več o narodopisji imajo tudi Šafarik, Czoernig in sestavek Jugoslovani (Jihoslované) v „Naučnem Slovniku“ českem.

h) Razun starših večih del Valvazorjevih, Hoffovih in Schmidlovih je za Kranjsko topografijo važni pomoček: imenik k veliki Freyer-jevi mapi (slovenski in nemški), Kozlerjev spis (tudi Peternelov sestavek) pa topografija mesta Ljubljane Lipič-eva (nemški v Ljubljani 1834) in A. Lésarjeva Ribniška dolina (slovenski v Ljubljani 1864).

i) Narodno gospodarstvo obrtnijo in statistik o sploh obravnujejo razun različnih uradnih zapisov in tabel poročila kupčijske zbornice Ljubljanske (poslednja za leta 1857—61). Kmetijstvo na Kranjskem je popisal dr. Jan. Bleiweis v slovenskem jeziku pod naslovom: „Stan kmetijstva sploh na Kranjskem,“ in v nemškem: „Statistik der Landwirtschaft in Krain;“ isti pisatelj je spisal „Zgodovino gospodarske kranjske družbe od 1767. leta do 1855. leta.“ Rozsivalov popis železništva na Kranjskem in v sporočilih statistične pisarnice iz l. 1859) in družih več.

k) Historijo Kranjske dežele obravnuje, razun starših zaslužilih del Valvazorjevih in deloma tudi Schoenlebenovih (1681) pa latinske zgodovine mesta Ljubljane Schoenleben-ove in Dolničarjevo (Thalnitscher v. Thalberg) (1674 pa 1714) nemško delo vele zaslužnega A. Linharta (v Ljubljani 1791, 2 zvezka; izpeljana žalibog samo do časov Karola Velikega); kratka (nemška) zgodovina Kranjske dežele, Goriškega in Tržaškega Primorja, spisal slavni Val. Vodnik (na Dunaji 1809) pa novo historiško delo Radičevo, osnovano po najnovejših preiskavah, od ktere ga so pa prišli dosihmal žalibog samo 4 zvezki na svitlo. Najnovejši delo pak je: Zgodovina slovenskega národa spisal J. Trdina, izdala matica slovenska v Ljubljani 1866. leta. Važni viri za Kranjsko povestnico so tudi sporočila historiškega društva kranjskega (začetega l. 1846) deloma tudi Klunov „arhiv,“ (začet 1852, prestal), zlasti pa različni nemški povestničarji, ktere je na svitlo dal Pertz itd.

l.) Razun stare, latinske zelo dobre mape Kranjske dežele Griefeldove (v Ljubljani 1744 na 12 velikih listih), starših map Kindermannovih (1790 v Gradcu

na 3 listih), Ritter-jevih v Gradcu 1831), različnih map Ilirskega kraljestva (zlasti Šulčeve l. 1841, Lošanove 1846 na 4 listih pa cestne mape generalno-štabove) so najvažniši in najživejši obraz Kranjske dežele: specialna mapa Ilirskega kraljestva, Štajerskega vojvodstva in Ogerskega Primorja, katero je izdal generalni štab na 17 listih, zlasti pa H. Freyerjeva mapa Kranjskega vojvodstva (na Dunaji 1846 na 16 listih) z nemškimi in slovenskimi imeni mest in leg, sestavljena po priročnih mapah generalnega štaba in po lastnem poznanji dežele in pa čisto slovenski Zemljevid slovenske dežele in pokrajin, izdelal in na svitlo dal Peter Kozler, na Dunaji 1864. l. Dobre so tudi mape Kranjske dežele v boljih nemških atlantih, različni plani mesta Ljubljane, relief Postojnske okolice (Fligely-jev), profesorja Endra akvareli iz gornjega Posavja, popisi južne železnice z obrazi itd. Za geologijsko stran pa velja zlasti geologijska mapa Kranjske zemlje, na znanje dana po državnem geologijskem ustavu na podlagi generalno-štabove mape l. 1854 na Dunaji v 11 listih.



KAZALO.

	Stran
I. Svet ali tla	1
II. Vode	27
III. Podnebje	33
IV. Prirodne	38
V. Prebivalci	39
VI. Narodno gospodarstvo	47
VII. Uprava in vlada	77
VIII. Zgodovina	79
IX. Slostvo	83



K

16911

94 (497.4)



020070403

COBISS 0